

Sárospataki Füzetek

A KIADVÁNY SZERZŐI:

GYÓRI ISTVÁNNÉ	lelkész, könyvtáros, Sárospatak
HÓS CSABA	lelkész, főiskolai tanársegéd, Nagykőrös
MISÁK MARIANNA	lelkész, könyvtáros, Sárospatak
PROF. DR. SAWYER, FRANK	egyetemi tanár, Sárospatak
SIMON NORBERT	teológiai hallgató, Sárospatak
PROF. DR. SZABÓ LAJOS (1908-1986)	teológiai tanár, Sárospatak
SZALAY LÁSZLÓ	lelkész, Telkibánya
DR. TONHAIZER TIBOR	főiskolai tanár, Budapest

A 2007/2. számunk anyagát Nagy Károly Zsolt (ösztöndíjas, MTA Néprajzi Kutatóintézete) által szerkesztett, elektronikus hordozón megjelent kiadványból vettük át a szerkesztő engedélyével.

KIADJA: A Sárospataki Református Teológiai Akadémia
FELELŐS KIADÓ: Kádár Ferenc
FŐSZERKESZTŐ: Dienes Dénes
SZERKESZTŐ : Füstí-Molnár Szilveszter
TÖRDELTE : Timári István

KÉSZÜLT: A Maxima CS – A kft. nyomdájában, Miskolc
FELELŐS VEZETŐ: Kundráth Csilla

ISSN 1416-9878

SZERKESZTŐSÉG CÍME: SÁROSPATAKI REFORMÁTUS TEOLÓGIAI AKADÉMIA
3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.; Tel / Fax: 47 312 947;
email: fustis@t-online.hu

PÉLDÁNYONKÉNTI ÁRA : 300 Ft
ÉVES ELŐFIZETÉSI DÍJ: 600 Ft

TARTALOM

OKTASS, HOGY ÉLJEK!		
<i>Misák Marianna</i>	Jakab 3,13	5
TANULMÁNYOK		
<i>Dr. Tonhaizer Tibor</i>	Luther után – Marx előtt Egyházak a történelem és az ideológiák sodrásában	9
<i>Hős Csaba</i>	Csikesz Sándor valláspedagógiai látása	23
<i>Dr. Frank Sanyer</i>	Teológiai-etikai kérdések az első kőtábla parancsolataiban	43
<i>Szalay László Pál</i>	Magány kontra közösség	67
<i>Simon Norbert</i>	Was Albert istenképe műveiben	78
MEGEMLÉKEZÉS		
<i>Szabó Lajos</i>	Veszélyben a WC! Krónika a XX-ik századból, Pannóniából	87
REPERTÓRIUM		
<i>Győri Istvánné</i>	A Sárospataki Füzetek (Új folyam) tartalomjegyzéke az 1997/1. számtól a 2007/2. számig szerzők szerint	107

Misák Marianna

Jakab 3,13-18.

A bölcsesség kezdete az Úrnak félelme. Ezzel az egyszerű igével foglalhatjuk össze ennek a résznek a summáját, a mondanivalóját, amit most felolvastam. Hiszen nem másról szól ez a szakasz, mint a bölcsességről. Erről pedig kétféle értelemben. Beszél egyrészt a földi, emberi, a mindenestől földhöz ragadt bölcsességről, másrészt pedig a felülről való, Isteni bölcsességről. S teszi mindezt úgy, hogy a kettőt szétválasztja, szembeállítja egymással azzal a céllal, hogy a keresztyén ember ez utóbbira kell törekedjen.

Egy kérdéssel kezdi a szakaszt az apostol. A rá jellemző közvetlenséggel, mintegy szóközi módon vonja kérdőre olvasóit: „Kicsoda bölcs és értelmes közöttetek?” Hogy e kérdést megértsük, látnunk kell, hogy kiknek teszi fel. Olyan gyülekezetnek szól e levél, akik Palesztína területén kívül éltek, és elhatalmasodott köztük a feszültség. Több oka is volt ennek. Nem értették, hogy ők keresztyének és szegények, s a gazdag istentelenek elnyomják, sanyargatják őket. Irigység, féltékenység, rágalmazás, hazugság hatalmasodott el az emberekben, ami megmérgezte a közösségi életet. Egy gondolat vezérelte őket, ami megmértelyezte a harmóniát, saját fejük, saját bölcsességük, melyet ők helyesnek, jónak tartottak, az vezette őket. S ez nemhogy közelebb vitte volna őket a megbékéléshez, de inkább tágitotta a szakadékokat. Ezért Jakab tisztázni kívánta a helyzetet, szembesíteni kívánta őket azzal, hogy az a magatartás, életvitel, gondolkodás, bölcsesség, ami most uralkodik közöttük mennyire ördögi. Felteszi hát a kérdést: Okosoknak, bölcseknek tartjátok magatokat, de ha mérlegre kerül mindez, ha az Isten mérlegére kerül mindez: ki az okosok, aki még mindig okosnak és bölcsnek tartja magát?

Mert mit jelent okosnak és bölcsnek lenni? Bölcs az, aki tudja, hogy mit kell tenni, ismeri cselekvése célját, értelmét. Aki tudja mit, mikor és hogyan. Aki meglátja az alkalmas és az alkalmatlan időt. Aki ismeri képességeit, aki a kimondott szót a maga helyén és idejében szólja. Aki törekszik megérteni a dolgokat, nem pedig ismeret nélkül féligazságokat beszél. Az igazi bölcsesség nem annyira beszélni és másokat tanítani vágyik, mint inkább hallani és tanulni.

S ki az okos? Az okos ember értelmes, tapasztalt, hozzáértő, aki a hit dolgában jártas, aki a bölcsességet ügyesen alkalmazza a gyakorlati életben. Mindezek alapján pedig azt mondhatjuk, hogy a bölcsesség és az értelem nem csupán az intellektust befolyásolják, nemcsak ismeretanyagban mutatkozik meg, hanem a helyes életmódban. Vagyis nem elvont tantételekről, teoretikus igazságokról van itt szó, hanem a mindennapi gyakorlati életről.

Vagyis ki a bölcs és okos? Az akinek nemcsak a szavai, de sokkal inkább az élete mutatja meg azt. A bölcsesség nem láthatatlan szellemi kincs, hanem olyasmí, ami a cselekedetekben látható. Nem a szavak, a vitatkozások, hanem az élet cselekedetei, a jó vagy rossz magatartás dönti el. Maga Jakab is ezt kéri azoktól, akik bölcseknek és okosoknak tartják magukat, hogy mutassák meg mindezt a magatartásukkal. Életük, életmódjuk igazolja.

Kicsoda bölcs és okos közöttetek? Mutassa meg magatartásával, hogy mindent szelíd bölcsességgel tesz.”

Mi a szelídség? Megszoktuk, hogy ennek a szónak ne tulajdonítsunk nagy jelentőséget. A szelídség hallatán legtöbbször a gyengék erényére gondolnak. A szelíd ember olyan, aki felett könnyű hatalmaskodni, aki felett át lehet nézni, mert úgysem veszi észre. A szelíd ember gyenge ember. De a Bibliában a szelídség nem gyengeség. A boldogmondások között találjuk: „Boldogok a szelídek, mert ők örökségül bírják a földet.” Hogyan lehetnének gyengék azok, akik Jézus szavai szerint egykor örökségül bírják a földet? A szelídség ellentéte minden önkényes, kemény és rideg magatartásnak. Sokkal inkább kedves, türelmes, jóságos jelentéssel bír. A szelídség a bölcsesség egyik alapvető jellemvonása. Ez volt Jézus szembeűnő tulajdonsága is, és Ő a forrása az ember szelídségének is. Továbbá a lélek gyümölcsei között is megtaláljuk. A szelídség bölcsője a szeretet. A szelídséghez erő kell, biztonság, nyugalom, elszántság. A szelídség az erő gyöngédsége, a meggyőződés türelme, a jóság megértő bocsánata, a felülemelkedés alázatos szolgálattetele.

Vagyis mit ért Jakab azon, hogy az okos és bölcs magatartás szelíd bölcsességben nyilvánuljon meg? Azt, hogy ne elvont módon, hanem a mindennapi életben, mégpedig egymás között hús-vér emberek között jó és hasznos dolgokban mutakozzon meg. Azt, hogy ne maradjon meg az elvont fogalom talaján, mert akkor semmit sem ér. Ha csak gondolat, fogalom marad, ha csak valakinek a fejében marad, semmit sem ér. Akkor ér valamit, ha erővé és életté lesz, ha egy ember életfolytatásában átalakító és meghatározó energiává válik. S akkor átalakító, meghatározó, ha embertársaihoz szelíden, türelmesen, jóságosan, kedvesen viszonyul. Ezeket a tulajdonságokat élni, s nem csupán szólni tudja.

Ne a szavak igazolják őket, hanem az életfolytatásuk, a magatartásuk. A szavak olyan keveset érnek, mert legtöbbször csak üresen csengetnek és nincs mögöttük tartalom. S nem véletlenül mondja ezt, hiszen a megelőző perikópában pontosan azt tárgyalja, hogy a szavak mennyire nem célravezetőek, sőt sokszor – mint amelyek a nyelv bűneinek tartozékai – mennyi kárt, fájdalmat és szenvedést okoznak. A szavak, melyeket az ember gyakran nem gondol át, csakúgy záporoznak sokszor, mérgezve a környezetet, vizsályt, irigységet szítanak. Haragot, békétlenséget keltenek. Csakúgy, mint ahogy itt megemlíti ezt az apostol.

Életünket bizonyos gondolatok határozzák meg. Mindenki hordoz magában egy meghatározott bölcsességet, életfelfogást, tervet, ami

cselekedeteiben valósul meg, mindenki előtt van egy kép, amivé válni szeretne. Ezt a tervet, ezt a képet követi, ez határozza meg egész magatartását. Az ember úgy él, ahogyan gondolkodik. Mert a gondolatai határozzák meg. S ha a gondolat hamis, hamis az élet, hamis a szó.

A bölcsesség olyan dolog, amit kérni lehet és kérni kell. Nem az ember szerzi és gyűjti a korral és élettapasztalatokkal, kérni kell. Az igazi bölcsesség felülről való, Krisztussal jött a világba. Ha az emberi bölcsességet nem járta át, nem formálta át a felülről való, akkor könnyen beleesik abba a hibába, amiről az apostol ír. Jakab kemény szavakkal leplezi le a látszatkegyességet, s azt mondja, hiába beszéltek szép kegyes szavakat: „Ha pedig keserű irigység és viszálykodás van a szívetekben, ne kérkedjétek, és ne hazudjatok az igazsággal szemben. Ez a bölcsesség nem felülről jön, hanem földi, testi és ördögi. Mert ahol irigység van, és viszálykodás, ott zűrzavar és mindenféle gonosz tett található.” Mintha azt mondaná: ti valljátok a felülről való bölcsességet, de élni mégis az alulról való bölcsesség szerint éltek. Vagyis földi módra éltek úgy, mintha nem is lenne Isten, aki a bűnök bocsánatában atyai kezét nyújtotta. Mindig újra elfeledkeztek a gyakorlatban, hogy a felebarátunk, embertársunk, akivel éppen dolgozunk van, a testvérünk, éppen úgy gyermeke az Atyának, mint ti magatok. Ez az életbölcsesség nem felülről látja és értékeli az embert, a barátot, az ellenséget, hanem alulról. Pusztán földi szempontból. A másik amit kihangsúlyoz, hogy testi módra élnek. Csak ösztöneikre gondolnak, arra a területre, ahol az érzések uralkodnak és határoznak meg mindent. Arról van itt szó, hogy ha a testi indulatok, szimpátia és unszimpátia, jó vagy rossz kedv szabja meg a másik emberhez való magatartást, ott szó nincs felülről való bölcsességről. A harmadik tulajdonsága az alulról való bölcsességnek: ördögi. Ahol a testi indulat uralma van, ahol az ember mindig elfeledkezik az Isten megbocsátó szeretetéről, ott nyitott kaput talál a sötétség hatalma.

Mindettől az igazi bölcsességnek el kell határolódnia. Amiket itt az apostol felsorol, mindezek az olvasók szívében játszódnak le, ahonnan kiindulnak és lecsapódnak az indulatok. Amelyik szívből ilyen állapotok uralkodnak, az nem adhat okot a dicsekvésre. Ha ezt valaki mégis megtenné, akkor az hazudik az igazság ellenére. S mindennek semmi köze a felülről való bölcsességhez. Ahol irigység van, ott viszálykodás, harag s minden, ami ezzel együtt jár, ahogy Jakab is írja, mindenféle gonosz tett található. Aki csak a földiekre néz, annak ez határozza meg a gondolkodását, magatartását. Az nem tud másra koncentrálni csak az éppen számára aktuális, fontos földi dolgokra, gondokra, a szem előtt valókra. S ebből következik, hogy az élete tele van elégedetlenséggel, zúgolódással, keserűséggel. Mert ezen túl nem lát, s ennek érdekében tesz mindent. Ez az ember szelídség helyett, hatalmaskodó, engedelmesség helyett Isten ellen lázadó, az ördögnek engedelmeskedő. Az ördögi bölcsesség nyomában pedig harag, bosszú, gyűlölet támad. Vagyis a sötétség erői eluralkodnak,

aminek nyilvánvaló jelei mutatkoznak. Mert úgy élünk, ahogy gondolkodunk.

Ennek ellentétéként állítja Jakab a felülről való bölcsesség ismerető jeleit. „A felülről való bölcsesség először is tiszta, azután békeszerető, méltányos, engedelkeny, irgalommal és jó gyümölcsökkel teljes, nem részrehajló és nem képmutató.” Mintegy azt szeretné hangsúlyozni: itt a tükör nézettek bele, ezt tapasztaljátok magatok között? Nem. Mert köztetek nem találni a tisztaság, békesség, irgalom, képmutatás nélküli viselkedés, szolás nyomait. Keresztyének vagytok, azoknak tartjátok magatokat. Ismeritek az Istent, az Isten jótéteményét. Tudnotok kell, minden, ami az életet éri, az ő tudtával van. A szenvedés, a szegénység, a nyomorúság, minden. Mégis mindez a feledés? Hogyan válthatja fel, alakíthatja át az alulról való bölcsességet az isteni, felülről való?

A felülről való bölcsesség maga az Úr Jézus Krisztus. Ő a megismerésítője ennek a bölcsességnek. Átala és vele jött el közénk az isteni bölcsesség. Ha Krisztus bennem, ez azt jelenti, hogy az ő bölcsessége él, növekszik és terem gyümölcsöt bennem és általam. S ez által felülről való bölcsességgel megáldott lesz az életem. Ami tiszta a képmutatástól, kétszívűségtől, haszonleséstől, nem kényszerből, de szívesen tesz jót. Ami a békétlenség helyett a békére törekszik és igyekszik is békét teremteni. Mert az a szelídség, ami Krisztusból ered tesz alkalmassá, hogy a széthullás, széthúzás, viszály, gyűlölség helyett békére törekedjem és békét teremtek. De ez csak akkor működik, ha először Istennel megbékéltem. Csak az Istennel megbékélt ember tud az emberek között is békét teremteni. A Krisztus szelídségének az ereje tesz képessé arra, hogy szeretni tudunk, nem számításból, nyereségvágyból, érdekből, hanem mert magam szeretve vagyok.

Ki a bölcs és okos ember tehát? Az az ember, akiben a Krisztus él, mert ő élteti, ő mozgatja, ő irányítja gondolkodását, s ez a gondolkodás határozza meg az életét. Mert ilyen értelemben sokkal inkább van tartalma a mondatnak: Mert úgy élünk, ahogy gondolkodunk.

Tonhaizer Tibor

Luther után – Marx előtt

Egyházak a történelem és az ideológiák sodrásában

Az 1555-ben megkötött augsburgi vallásbéke hosszú időre konzerválta a német tartományok és fejedelemségek vallásügyi helyzetét. Szilárd jogi formába öntötte a két tábor között kialakuló erőviszonyokat, melyek meghatározó módon a protestáns oldal dominanciáját mutatták, noha csak nagyon sarkos értelemben teremtett vallásszabadságot a Német-római Császárság területén. Mind regionálisan, mind pedig felekezeti szempontból nézve behatárolta a lehetőségeket, hiszen minden esetben az adott régió fejedelmének vallási meggyőződése volt a mérvadó, a református hit gyakorlásának pedig törvényileg nézve nem is biztosított megfelelő hátteret. Maga Luther már meg sem élte a fent nevezett vallásbéke megteremtését, hiszen 1546-ban elhunyt, de eszmei hagyatékának ismeretében korántsem biztos, hogy teljes mértékben elégedett lett volna a meg egyezéssel. Formailag nézve talán igen, hiszen ha nem is minden helyen, de jó néhány területen, ahol addig hevesen üldözték a protestánsokat, mostantól kezdve szabadon gyakorolhatóvá vált a hitük. Szemléletében ugyanakkor aligha, mivel sajnálatos tényként kell számba vennünk, hogy a 16. század második felének protestáns vallásossága már távolról sem volt összemérhető, az első évtizedek reményteljes várakozásaival, az élő reformált hittel. A hitújítás szükségességének gondolatát nem mindenki fogadta el, s akik igen, javarészt azok sem értették meg annak teljes lelki mélységét. Az idő múlásával pedig a helyzet inkább csak romlott, mintsem javult volna.

Wittenberg egykori nagytekintélyű professzora olyannyira tudatában volt e ténynek, hogy az a keserű csalódás sötét fellegeként borult rá életének utolsó, betegségei következtében egyébként is egyre nehezedő éveire. A neves Luther-kutató, Richard Friedenthal így ír erről:

„(Luther) egyre hangosabban panaszkodott az emberekre, akik egyáltalán nem akarnak megváltozni, még most sem, amikor kezükben van az evangélium ... Minden elakadt, a nagy birodalmi reform siralmasan megfeneklett, és reformációja terjeszkedése ellenére sem az lett, amit várt. Az emberek nem vettek benne aktívan részt ... Megmaradtak a régi énjükénél, a régi Ádámnál. Semmi sem dőlt el egészen, intéződött el teljesen az első roham után, amelyet elindított ... A tűz már csak fojtottan égett, és sok helyen már el is nyomták ... Szinte kétségbeesetten hirdeti, hogy egyedül az imádkozás nyújt vigaszt.”¹

¹ Richard Friedenthal: Luther élete és kora Gondolat, Bp. 1983. 627-628.

Valóban Luther mintha már ekkor, a 16. század közepén megérezte volna a protestáns ortodoxia keserű valóságának előízét. Látszólag minden rendben volt, hiszen ebben az időben az ország lakosságának nagyjából kétharmada az evangélikus tábort gyarapította, a jelentősebb birodalmi városok Köln és Aachen kivételével mind a protestantizmus-hoz csatlakoztak, sőt a protestánsok a birodalmi gyűlésben is többséget alkottak, de mégis a tűz már csak „fojtottan égett”. A század utolsó negyedében pedig a lutheri félelmek mintegy vészjóslatok gyanánt immáron szemmel láthatóan ültek rá a németországi protestantizmusra.

Heussi szerint is „*a Formula Concordiae lezárása után (1577) a lutheranizmusban az ortodoxiáé volt a vezető szerep, mely a vallást intellektualista módon a teológiával tekintette egyenlőnek.*”²

A hit mértékének csökkenésével mintegy párhuzamosan mind nagyobb teret kapott Németországban is az ellenreformáció, melynek zászlóvivői itt is, mint a kontinens oly sok államában a jezsuiták voltak. A rend szórványosan már az 1540-es években jelen volt az egyes tartományokban, mígnem 1549-ben Bajorországban sikerült hídfőállást kiépítenie. Feladata többretegű volt. Egyrészt bizalmat, szimpátiát ébreszteni az egyszerű néprétegekben a római egyház iránt. A műveletlen népet a katolikus kegyesség legkülönfélébb külső jeleinek felmutatásával – szentek, képek, ereklyék tisztelete, körmenetek, pazar pompájú egyházi épületek stb. – a század vége felé haladva már nem is volt olyan nehéz feladat megnyerni. Másrészt a jezsuiták igen tevékeny módon kapcsolódtak be a német oktatásügybe, egyetemeken oktattak, kollégiumokat alapítottak. Ezzel hamarosan kivívták a műveltebb rétegek tiszteletét és csodálatát. Nem titkolt céljuk volt, hogy színvonal tekintetében záros határidőn belül ne csak utolérjék, de le is hagyják a protestáns tanintézményeket. Harmadrészt pedig nem csekély szerepet töltöttek be a diplomácia világában, s ha már 1555-től törvényileg adva volt a „*cuius regio, eius religio*” elve, akkor mi sem tűnt természetesebbnek, minthogy ezt a saját javukra kamatoztassák. Egy-egy fejedelem megnyerésével ugyanis adott esetben hatalmas területek eshettek ki a protestantizmus hatásköréből és szellemi szférájából. Az evangélikusok erődítményei mindezek következményeként kardcsapás nélkül estek el a dogmatikai – politikai küzdelmekben, s a császárság vallási térképe a 17. század elejére jócskán megváltozott. Ezen a helyzeten még az sem segített, hogy az 1560-as évektől kezdődően a protestáns oldalon helyet kért és talált magának a református felekezet, melynek egyébként majd egy évszázadot kellett várnia arra, hogy olyan

² Karl Heussi: Az egyháztörténet kézikönyve Osiris, Bp. 2000. 366. A szerző egyértelműen kiemeli, hogy az ortodox lutheránus dogmatika leginkább a skolasztikához áll közel, sőt mi több még a 17. századi spanyol jezsuita újskolasztika jegyeit is magán viseli. Olyan merev exegetikai formalizmust alakított ki magának, amelyet szervesen áthatott az arisztotelészi logika, s mint ilyen magát a Bibliát csupán Isten tanbeli kijelentéseinek kódexeként kezelte.

jogok illessék meg, mint az evangélikusokat az augsburgi vallásbéke megkötése után. A harmincéves háborút lezáró westfáliai békében (1648), mely végső soron valamilyen szinten egyaránt rendezte a felekezeti ellentéteket, a területi viszonyokat és a birodalmi alkotmánnyal kapcsolatos kérdéseket, sor került erre. Ez persze nem azt jelenti, hogy az ortodoxia hatásai elkerülték volna a református egyházat, mely a békekötést követő megnyugvás állapotában némileg közelíteni kezdett a lutheránus ortodoxiához.³ Csodálkozhatunk-e azon, hogy a pietizmus néven ismert puritán kegyességi irányzat ily módon mindkét egyházban gyökeret tudott verni magának. Jonathan Hill megfogalmazása szerint: „*A pietizmus egész Németországban népszerűvé vált, majd Európa többi protestáns területére is átterjedt. A pietista örömhír a bűnbánat, a személyes megtérés és az új életre ébredés kérdéseit járta körül, miközben kevesebb jelentőséget tulajdonított a csak a hit általi megváltás lutheránus eszméjének. Komoly hatással volt rá a korábbi, puritán irányzat, de hiányzott belőle a puritanizmusra jellemző szigorú hitértelmezés.*”⁴

A pietizmus kibontakozásával ugyanakkor szinte egy időben – kezdetben a szigetország területén – szárnyait kezdte bontogatni egy az öreg kontinens addigi szellemi arculatát markáns módon megváltoztató új irányzat, melynek neve ismerősen cseng a fülünkbe: felvilágosodás.⁵ Nagyon helyesen írja a katolikus Szántó Konrád, hogy a westfáliai béke megkötésének időszaka mindenképpen fordulópontot jelent, s valamilyen újnak tetsző szellemi irányzat előretörésének nyitányát képezi az európai gondolkodás történetében: „*A westfáliai béke előtti, de főleg az utána következő időkből az európai szellem új válsága kezdett kialakulni és új, hatalmas szellemi útkeresés indult el.*”⁶

Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy Németországban ez a szellemi útkeresés nem kezdődött el és nem is zajlott le olyan gyorsan, mint Nyugat-Európa más területein. Az angol és a francia felvilágosodás mértékével, illetőleg hatásával ebben az időben aligha lehet össze-

³ A kontinens nyugati református egyházaiban a német lutheranizmusra emlékeztető merev ortodoxia alakult ki, de ez soha nem vált oly mértékben egyeduralmúvá. Ennek is tulajdonítható, hogy később a pietizmus a németországi evangélikus egyházban jóval dominánsabban jelentkezett, mint a helvét ágon belül.

⁴ Jonathan Hill: *A keresztény gondolkodás története* Athenaeum, Bp. 2005. 197.

⁵ Maga az eszme nem volt új, hiszen az ókori szofisták és a késő-középkori humanisták nagy vonalakban ugyanazt hirdették, mint a felvilágosodás hívei, nevezetesen mindenek fölé és mindenek középpontjába helyezték az embert.

⁶ Szántó Konrád: *A katolikus egyház története. II. Ecclesia*, Bp. 1988. 213. Szántó hangsúlyozza, hogy a felvilágosodás ideológusai az ész nevében ésszerűtlennek bélyegezték az idejétmúlt feudális viszonyokat és az ésszerű, a természetnek megfelelő polgári rend szükségességét hangoztatták. Ez utóbbinak természetesen jelentős szerepe volt az újkori társadalmak állam-egyház kapcsolatának felfogásában is – a szerző.

hasonlítani a németországi változásokat. „Mint Angliában és Franciaországban, Németországban is különleges, a német sajátosságoknak és a történelmi helyzetnek megfelelő alakot öltött a felvilágosodás. Egészében, mindenekelőtt a vallásból való viszonyában sokkal kevésbé volt radikális, mint a francia. Ez természetesen összefügg az akkori németországi helyzettel, ahol ismeretes módon a 18. század felvilágosodása nem vezetett a francia forradalomhoz hasonló általános felforduláshoz” –fogalmazza meg Störig.⁷

A harmincéves háborút követő békekötés szentesítette Németország széttagoltságát, s ez szorosán kihatott a kultúrára, valamint a szellemi élet egészére. A német művelődés évtizedeken át tetszhalott állapotában vesztegelt. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), Christian Thomasius (1655-1727) és Christian Wolff (1679-1754) munkássága némi világosságot képezett a korábban egyre sötétebbnek tűnő alagút végén, de a filozófia színterén a döntő áttörést Immanuel Kant (1724-1804) fellépése jelentette. Kant bölcselete, mely több szempontból nézve is túlmutat már a felvilágosodás szellemisségén lényegében betetőzte a Leibniz által megkezdett folyamatot, vagyis Németország területén is végleg szétválasztotta egymástól a teológiát és a filozófiát. Műveiben több-kevesebb sikerrel próbálta összebékíteni egymással az angol empirizmust és a francia racionalizmust, hol az egyik, hol pedig a másik mellett sorakoztatva érveket. Végül a kategorikus imperatívusz morálfilozófiai alaptézisének bevezetésével lerakta az újkori etika alapjait, a „puszta ész” magasztalásával pedig nyíltan „hadat üzent” a hagyományos – mind a katolikus, mind a protestáns – vallásosságnak. Őszintén megvallva e „hadüzenet” megfogalmazásának – ismerve az akkori egyházi viszonyokat - volt is némi indokoltsága, eltekintve attól a szomorú ténytől, hogy biblikus szemszögből nézve Kant jócskán túlzásokba esett, amennyiben elvetette az istentisztelet és az ima szerepét a hívő ember életében.

A német felvilágosodás a XVIII. század közepére teljesedett ki, amikor is a bölcsélet művelése már nem csupán néhány nagy gondolkodó szellemi erőfitogtatása volt, hanem a filozófia kilépett a nyilvánosság elé, és a művelt polgárság mind szélesebb tömegei csatlakoztak valamely irányzatához. Különösképpen tudott hatni az irodalmon keresztül, hiszen ne felejtkezzünk el arról, hogy például Lessing az irodalom és a teológiai bölcsélet új korszakát nyitotta meg ekkoriban.

„A német felvilágosodás programjában az ember nevelése volt az egyik legfontosabb pont. A protestantizmusban kialakult a gyakorlati keresztyénység gondolata, mellyel védelmiükbe akarták venni a keresztyén hitet. A dogmatika helyett az etika vált fontossá. Azt mondták, hogy csak olyan tanításokat kellene felvenni a dogmatikába, amelyek pozitív értelműek és az emberek jobbítását, vigasztalását szolgálják. A kiindulópont ezért nem az Isten kijelentése volt, hanem az, amit az

⁷ Hans Joachim Störig: A filozófia világtörténete Helikon, Bp. 1997. 304.

*ember abból hasznosnak lát ... E folyamat fontos képviselője volt Gotthold Ephraim Lessing.*²⁸

Ugyanakkor jelentős változások álltak be mind a klasszika filológia, mind pedig a történetírás területén, s talán érdemes megemlítenünk, hogy az esztétika tudományos rendszerének sarokpontjai is ebben az időszakban nyertek megalapozást. Ez az új eszmerendszer már nem tudott mit kezdeni az egyházak világtól elforduló szemléletével, így évtizedről évtizedre haladva mind szélesebbre nyílt az olló a liberális polgári és a konzervatív egyházi világnézet között. Tömegek fordultak el az egyházaktól, s ez a folyamat, nem csak visszafordíthatatlannak, de egyenesen megállíthatatlannak látszott.

Szomorú tényként kell számba vennünk, hogy az ókori gyökerekkel – lásd epikureusok – rendelkező deista gondolkodás úgyszólván reneszánszát élte, mely nem tagadta ugyan a világtéremtő Isten létezését, de azt már igen, hogy ez az Isten a világegyetem fenntartásában is részt venne. No persze nincs okunk meglepődni ezen annak tudatában, miszerint a felvilágosodás korában ismét az antik műveltség, s benne egy kicsit valahol a hellén vallásosság dekadens érzelmvilága vált eszményképpé.

Ráadásul az ún. felvilágosult uralkodók, ha nem is a Kanti eszmék szélsőségeinek adaptálásával, de egy bizonyos mértékig mindenképpen feladatuknak, ha úgy tetszik küldetésüknek tekintették a felvilágosodás eszmeiségének népszerűsítését egyházi és világi síkon egyaránt. Erre pedig kiváltképpen alkalmas lehetőséget biztosított az oktatásügy, illetve az oktatáspolitikai ilyen mederbe való terelése. Ne legyenek azonban illúzióink ezen uralkodók jobbító szándékaival kapcsolatban. Barta János professzor szerint: *„A felvilágosult uralkodók javító szándékát valóban nem vonhatjuk kétségbe. Végző céljukat azonban aligha azonosíthatjuk a filozófusokéval. Nincs nyoma annak, hogy fel akarták volna számolni a körülöttük kialakult feudális rendszert, vagy meg akarták volna szüntetni a kiváltságokat. Amit tettek, az éppen államuk valamint az adott társadalmi rend megerősítését szolgálta, még ha eszközeik, politikájuk részletei emlékeztettek is a felvilágosult filozófusok elméletére.*²⁹

Így értelemszerűen nem volt ez másként a germán államokban sem. II. (Nagy) Frigyes (1740-1786) személyében a felvilágosodás meggyőződéses híve lépett Poroszország trónjára, aki egy bizonyos szintig mindent megtett azért, hogy az új eszme minél szélesebb társadalmi körökben találjon elfogadásra. Francia tudósokat hívott a berlini akadémiára, sőt magával Voltaire-rel is kapcsolatban állott.

Berlin ily módon, mint a porosz állam fővárosa a modern szellemi áramlatok regionális bölcsőjévé vált, és szellemi nyitottságának köszönhetően népessége ugrásszerűen megnövekedett. Egy évszázad leforgásán belül a

²⁸ Jos Colijn: Egyháztörténelem, Sárospatak 1996. 334.

²⁹ Barta János: „Napkirályok” tündöklése – Európa a 16-18. században Csokonai, Debrecen, 1996. 177-178.

város lakossága mintegy megtízszereződött és etnikai szempontból nézve is egyre tarkább képet mutatott. Mind nagyobb befolyást szerzett a város gazdasági-kulturális életében a helyi zsidóság, melynek térnyerését a hatalom rendeletekkel próbálta akadályozni. A porosz uralkodó 1750-ben rendeletben szabályozta az országban élő zsidók letelepedési és működési feltételeit. Annak érdekében, hogy a hatalomnak ne kelljen idővel a részükről túlzottan nagy népszaporulattal számolnia, a rendelet családonként csak egy fiúnak biztosított letelepedési lehetőséget. Másfelől a zsidók nem kezdhettek olyan jellegű gazdasági tevékenységbe, amely esetleg csorbította az állami monopóliumokat, illetőleg sértette a keresztény lakosság érdekeit. Hitüket mindazonáltal szabadon gyakorolhatták, s ha más nem, legalább ebben a tekintetben megmutatkoztak a kormányzás részéről a felvilágosult gondolkodás szellemiségének csírái.

Frigyes ugyanakkor nem sokba nézte a teológiát, sőt a keresztény vagy a zsidó vallás alaptéziseivel sem igazán tudott azonosulni. A vallási ellentéteket nemes egyszerűséggel fanatizmusnak bélyegezte, s noha nyíltan nem lépett fel az egyházak működése ellen, azért közvetett módon mégis csak akadályozta működésüket. Ráadásul a 18. század második felében már a katolikus egyházon belül is igen komoly problémák mutatkoztak a német egyház és a római kúria közötti érdekellentétek folytán. Míg Róma a nunciatúrái által érthető módon nagyobb befolyást kívánt gyakorolni a német területek felett, addig a német érsekek ez ellen hevesen tiltakoztak és próbáltak ellenlépéseket tenni. Megbízottaik éppen Frigyes halálának évében szerveztek egy titkos megbeszélést Bad Emsben, ahol mintegy 22 cikkelyben fogalmazták meg a német birodalmi egyház reformprogramját, valamint a nunciatúrák elleni tiltakozásukat, ám igen csekély eredménnyel. VI. Pius pápa ugyanis 1789-ben egy igen részletes tanulmányban vetette el az ún. episzkopalista törekvéseket.¹⁰

Persze arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy nem csak Róma püspöke kívánt komolyabb befolyásra szert tenni érsekségei felett, de ugyanilyen tendenciák indultak el a század vége felé a világi fennhatóság alatt álló német államok uralkodói részéről, mint ahogyan azt már a porosz Frigyes uralkodása is jól példázta. Nem alakult másként a helyzet az osztrák fennhatóság alatt álló területeken sem. Tulajdonképpen már a buzgó katolikus Mária Terézia (1740-1780) kísérletet tett egyfajta felvilágosult szellemű korlátlan államegyházi rendszer kiépítésére¹¹, de tény,

¹⁰ Szántó i.m. 279. A pápai joghatósági hatalom korlátozására és a püspöki jogkör növelésére törekvő irányzatot nevezzük így.

¹¹ Kezdetben az egyház jogait korlátozó rendeleteihez próbálta megnyerni Róma hozzájárulását, de később ezzel már nem kísérletezett. A pápa tehetetlenül szemlélte, hogy a császárnő radikálisan szabályozta az egyház vagyonszerzési képességét, meghatározta a szerzetesek létszámát, csökkentette a körmenetek és búcsújárások számát, gyakorolta a királyi tetsvényjogot, valamint ellenőrzése alá vonta a közoktatást és a papképzést.

hogyan a kor színvonalához mérten a lehető legmagasabb szintre azt csak fia, József császár (1765-1790) juttatta el. A császárnő többek között a nem kifejezetten protestánsbarát rendeleteivel írta be magát a kereszténység történelmébe, de tény, hogy különösebben a zsidósággal sem rokonszenvezett. Mint az un. barokk katolicizmus képviselője, vallási türelmet nem ismert és 1742. december 24-én, mintegy „karácsonyi ajándék” gyanánt kiadta a saját vallásügyi rendeletét apja, VI. Károly nevezetes 1731. évi Carolina Resolutio-ja mintájára. Mária Terézia uralkodásának idején bizonyos térségekben drasztikusan csökkent az artikuláris helyek száma,¹² protestáns templomok tucatjait zárták be és alakították át katolikus istentiszteleti célokra, megyéspüspökök ellenőrizték a protestáns lelkészek munkáját stb. A zsidókat azzal gyanúsította, hogy az örökösödési háború idején (1740-1748) összejártszottak a poroszokkal, – ti. gazdag zsidó kereskedők anyagilag támogatták a porosz hadviselést – s ezért kiutasította őket Prága városából. A környező falvakból egy esztendő múltán térhetek vissza. A prágai zsidóság viszonylagosan nagy létszámának oka egyébként még I. Lipót császár (1658-1705) antijudaista politikájában keresendő, aki először Bécsből, majd egész Alsó-Ausztriából kiutasította a zsidókat, akik közül sokan Prágában találtak új otthonot, mások pedig I. Frigyes Vilmos porosz király (1713-1740) meghívására Berlinben telepedtek le. A porosz uralkodó „ökumenikus” gondolkodására utal emellett az a rendelet is, miszerint Poroszország minden leendő teológusának, illetve lelkészének legalább egy évet a pietista szellemiségéről jól ismert Halle városában kellett tanulnia. E kötelezettség alól egyedül a königsbergi egyetem hallgatóit mentesítette.¹³

József császár már társuralkodása idején, 1767-ben uralkodói engedélyhez kötötte a pápai bullák kihirdetését, sőt mi több a placétumot még a püspöki rendeletekre is kiterjesztette. Ezzel a császárság területén jelentős mértékben csorbult az a bevett évezredes joggyakorlat, miszerint a pápai rendeletek a világi törvények felett állnak, s a világi uralkodók kötelesek engedelmeskedni a pápai felhívásnak. Ugyanakkor rendeleti úton a legapróbb részletekbe menően szabályozásra kerültek az istentiszteletek, a prédikációk időtartamára, sőt még a templomokban használatos gyertyák számára is külön passzusok vonatkoztak. A „hasznos” tevékenységet nem folytató szerzetesrendek éppúgy feloszlatásra kerültek, mint ahogyan a püspöki szemináriumokat is bezárták, s így ettől kezdve papképzést kizárólag az állam által szigorúan felügyelt központi szemináriumokban lehetett folytatni Bécsben, cenzúrázott tankönyvek és a rendszert kiszolgáló tanárok segítségével.

Míg a katolikus egyház számára a jozefinista törvények jószerivel elfogadhatatlanok voltak, addig a protestáns egyházak – legalábbis a ko-

¹² Olyan települések, leginkább szabad királyi városok, ahol a protestáns lelkészek mindennemű egyházi szertartást végezhettek.

¹³ Johannes Wallmann: A pietizmus Kálvin, Budapest. 2000, 94.

rábbi állapotokhoz képest – virágkorukat élték. Köztudott ugyanis, hogy a Habsburg uralom évszázadai alatt a protestáns felekezetek erőteljes nyomásnak voltak kitéve, létezésüket, illetve működésüket a rezsim éppen csak megtűrte, de semmiképpen nem támogatta. Mivel József császár kifejezetten egységállamban gondolkodott, s az állam polgárai között nem ideológiailag, hanem kizárólag a társadalmi hasznosság tekintetében volt hajlandó különbséget tenni, így az 1781. október 25-én kibocsátott Türelmi Rendelete egyértelműen az addig erősen jogfosztott protestánsoknak kedvezett. Szabad vallásgyakorlatot engedélyezett a számukra, kivonta őket a katolikus püspökök ellenőrzése alól, bizonyos feltételek mellett templomokat építhettek maguknak, s végül, de nem utolsó sorban vallásukra való tekintet nélkül, képességeik és rátermettségük alapján tölthettek be közhivatalt. A zsidóság számára megalkotott törvényei is azt a célt szolgálták, hogy a „zsidó nemzet” az eddiginél nagyobb hasznára váljék a császárságnak, mintegy zökkenőmentesen beilleszkedve a birodalom népei közé.

„Intézkedései a foglalkozási korlátok csökkentését, valamint az oktatás reformján keresztül a zsidóság átnevelését és a keresztény társadalomba való beolvadását kívánták megvalósítani ... Bár az uralkodónő 1764-es zsidórendeletében engedélyezte a bécsi zsidóknak a hazai ipari árukkal való kereskedést, nagy változást csak II. József rendelkezése hozott azzal, hogy lehetővé tette a nagykereskedelemmel való foglalkozást ... Az uralkodó Bécs sikeresebb zsidó üzletembereinek nemességét is adományozott. Fenntartotta azonban a türelmi rendszert, azaz továbbra is csak egyéni engedéllyel, megtűrt idegenként telepedhettek zsidó családok a városba.”¹⁴

A felvilágosult gondolkodás persze a század vége felé más tekintetben is egyre erőteljesebben érezte hatását. Nem véletlenül írja Heussi, hogy *„minél szélsőségesebb formát öltött a 70-es évektől a felvilágosodás, annál erőteljesebben jelentkezett a pietista, illetve ortodox ellenhatás és virágzóttak az irracionális áramlatok, a miszticizmus, az okkultizmus és egyéb hiedelmek.”¹⁵* Kibontakozási szakaszába lépett a német szabadkőművesség, gomba módra szaporodni kezdtek a legkülönbélebb misztikus-teozófiai társaságok és egyre több hívet tudhatott magáénak a gnosztikus gyökerekkel bíró rózsakeresztes mozgalom. Noha bizonyos körökben még mindig erőteljesen hatott, sőt a 18. század utolsó évtizedeiben másodvirágzását élte a pietizmus, alapvetően mégis *„a felvilágosodás a teológustársadalom nagy részét érintette, megnyerve magának majd minden egyetem teológiai oktatóit és hallgatóit. A katedrá-*

¹⁴ Prepuk Anikó: A zsidóság Közép-és Kelet-Európában Csonkai, Debrecen, 1997. 47. A császár nem sokkal a halála előtt a zsidóságra vonatkozó türelmi rendeletét is visszavonta, ami kisebb fajta riadalmat keltett, de I. Ferenc 1797-ben ismét hatályba léptette annak pontjait. Az új pátenis a házassági és letelepedési korlátokat ugyan fenntartotta, de az ipari és kereskedelmi tevékenység elé nem állított akadályokat.

¹⁵ Karl Heussi, i.m. 415.

*kat és a tudományos irodalmat a felvilágosodás uralta.*¹⁶ Fontos tehát fokozottan odafigyelnünk erre a kettősségre.

A protestáns teológián belül az ortodoxia után újabb csapásként bontogatta szárnyait az ún. történetkritika, mely a filozófiai, bölcséleti módszerek alkalmazásával kívánta immáron más aspektusból feltérképezni, illetőleg újraértelmezni a Szentírást.

A katolikus egyházat is megérintette ugyan a felvilágosodás szelleme, de távolról sem olyan mértékben, mint a protestáns felekezeteket. A janzenizmus már a század elején erőteljesen visszaszorulóban volt és a felvilágosodás tanainak mintegy ellenhatásaként az egyházat mindinkább a misztika hatotta át. Mindeközben – ami a kifelé megnyilvánuló szupremáciát illeti – Róma befolyása politikai síkon erőteljesen csökkent, s a francia forradalom idején mélypontjára süllyedt. 1798-ban, amikor a forradalmi seregek bevonultak az „örök városba” és kikiáltották a köztársaságot, nem véletlenül tűnt úgy a világ számára, hogy „a pápai hatalom örökre véget ért.”¹⁷

Az Egyházi Állam átmeneti megszűnése nyilván komoly hatást gyakorolt a németországi katolicizmus működésére nézve, melynek már ezt megelőzően is komoly csapásokat kellett elszenvednie. Mivel az első két koalíciós háborút Bonaparte Napóleon vezetésével a franciák megnyerték, így ennek következtében a német katolikus egyház ugyanúgy omlott össze, mint az egykori Német Birodalom. A németek 1797-ben kénytelenek voltak lemondani a franciák javára a Rajna nyugati partjáról, minek révén a három egyházi választófejedelemség, Trier, Mainz és Köln elvesztették a Rajna bal partján húzódó területeiket. Ez már önmagában véve is óriási veszteség volt, de a java még csak ezután következett. A regensburgi birodalmi választmány a nagyhatalmak nyomására 1803-ban kimondta a Rajnától keletre fekvő egyházi területek szekularizációját, mely lépéssel Németországban jogilag megszűntek az egyházi fejedelemségek. Tizenkét esztendővel később, a Szent Szövetség megalakulásának évében (1815) annak a három maradék fejedelemségnek is megszűnt az egyházi státusza, amelyek átmenetileg kikerültek a regensburgi döntések hatálya alól. Ezzel lényegében kezdetét vette a német tartományok felekezeti homogenitásának megszűnése, s bevégeztetett az 1555. évi augsburgi határozat sorsa is (*cuius regio, eius religio*), amely még a reformáció századában területi alapon biztosított vallásszabadságot a német protestánsok (evangélikusok) számára. A bécsi kongresszus Németország területi újjárendezésekor egységes államokban egyesítette a katolikus és protestáns területeket. A német államszövetség alkotmányának értelmében a keresztény felekezetek tagjainak teljes politikai és polgári szabadságot kellett biztosítani minden egyes tartományon belül. Kimondhatjuk tehát, hogy a

¹⁶ Uo. 415.

¹⁷ Leopold Von Ranke: A pápák története Hungária, Bp. é.n., 693.

paritásos államrendszer lépett a századokon át bevettnek számító felekezeti államrendszer helyébe.

Ráadásul azzal a lépéssel, hogy II. Ferenc 1804-ben lemondott a német-római császári koronáról és felvette az Ausztria császára címet, két esztendővel később, 1806-ban maga a Német-római Birodalom is megszűnt létezni. Az osztrákok, a poroszok, a bajorok és az egykori birodalom többi germán népe most már valóban a saját útjait járhatta, hiszen még formálisan sem állt felettük egy a saját érdekeit minden áron érvényesíteni kívánó központi hatalom.

Az új század azonban a világnézet, a tudomány és a művészetek területén is jelentős változásokat hozott a korábbi állapotokhoz képest, mely változásokat részben a filozófia indukálta. A felvilágosodás racionalizmusát szinte törvényszerűen váltotta fel a szépre, a jóra, s egyben a középkor állandóságára áhító, de valahol mégis újnak számító eszmei irányzat: a romantika. S noha Tokody Gyula szavaival élve „*a romantikának közel sem voltak olyan kimagasló alakjai, mint a klasszikának*”,¹⁸ azért a német területeken számos jeles filozófus, költő és író ragadott tollat annak érdekében, hogy érthetővé, s egyszersmind befogadhatóvá tegye kortársai számára a konzervatív gondolkodáshoz fűződő viszonyának mélyben gyökerező indítékait. Valóban – a forradalmak után – úgy tűnt, hogy Európa népei fogékonyságot mutatnak a régi-új eszmeáramlat befogadására. A katolikus egyházi élet felvirágoztatásában pedig – mely felekezeti időközben a szekularizáció hatására hihetetlen mértékű létszámbeli fogyatkozást könyvelhetett el – igen komoly szereppel bírt. Szántó Konrád kifejezetten a németországi állapotokra fókuszálva így ír erről: „*A német egyház nagyarányú magára találását mindenekelőtt a romantika szellemi, irodalmi-művészeti irányzata segítette elő, mely a hideg, valamint száraz felvilágosodással szemben felébresztette a vágyat a természetfeletti világgal kapcsolatos teremtő és misztikus élményekben részesítő vallás iránt...*”¹⁹ Ez egyben azt is jelentette, hogy a régmúlt állandóságát képviselő katolikus egyház nem pusztán azok számára tűnt üdvös, de legalábbis elfogadható szervezetnek, akik kiábrándultak a hűvös racionalizmusból, hanem sok olyan protestáns számára is, akik Luthert és a reformációt kezdték okolni a középkor „idillikus állapotainak” felszámolásáért, s mi több, Németország területi, gazdasági, kulturális stb. kohéziójának, s így nagyságának megszűnéséért.

S hogy a romantika ideológiája mennyire nem tett jót annak a hagyományos, vagy ha úgy tetszik konzervatív protestantizmusnak, melynek szellemi gyökerei a reformáció koráig nyúltak vissza, arról Jos Colijn egyháztörténész a következőket írja: „*Teológia terén a romantika nemcsak a felvilágosodás ellen fordult, hanem a klasszikus reformatori tanítást is visszautasította. Belemerült a misztikába és a vallásos érzésekbe. Megmaradt az individualizmus,*

¹⁸ Tokody Gyula - Niederhauser Emil: Németország története Akadémia, Bp. 1972. 145.

¹⁹ Szántó, i.m. 376.

*de a személyes gondolkodás elsőségét átvette a személyes tapasztalat. Bizonyos értelemben kontinuitás figyelhető meg a romantika és a felvilágosodás között: a romantikus ember sem bízik a tradíciókban, sem az intézményekben, hanem csak önmagában.”*²⁰

Tömegek tértek vissza a katolikus egyház kebelébe, de ettől függetlenül a protestantizmuson belül is volt némi mozgolódás. A vallási megélnkülést jól mutatják az 1817. évi események, valamint a pietizmusnak és az ortodoxiának a szinte egy időben történő megerősödése. A németországi protestánsok ugyanis 1817-ben ünnepelték a reformáció háromszáz éves jubileumát, melynek keretében igyekeztek mindennemű felekezeti torzszalkodást háttérbe szorítani. Poroszországban és néhány kisebb államban megvalósult a protestáns felekezetek uniója, mely valamivel korábban még elképzelhetetlennek látszott. Az egyesülés folyamatában nem kis szerep jutott a még mindig ható racionalista és szupranaturalista gondolkodásnak, mely szerint józan emberi belátás következtében egyesíthetőek a végeredményben egy tőről fakadó és nagy vonalakban ugyanazt a tradíciót képviselő protestáns felekezetek. 1817. október 18-án került megrendezésre az ún. Wartburgi Ünnepe, melynek keretében a romantikus, hazafias és vallásos lelkesedéstől átfűtött egyetemi ifjúság megalapította a német diákszövetséget. A diákszövetség programjában ott szerepeltek az alapvető keresztény-nemzeti kérdések is. Két héttel később, 1817. október 31-én Klaus Harms kiel lelkipásztor Lutherhez hasonlóan 95 tételben foglalta össze álláspontját kora nagy vallási problémáiról, olyan vitapontokat feszegetve, amelyek szemben álltak a nemrég elindított reformfolyamatokkal.

Harms tételei egyfajta visszalépést jelentettek az ortodox lutheranizmus irányába, hiszen szerzőjük megkérdőjelezte nem csak a vallási racionalizmust, de magának az uniónak a létjogosultságát is, előtérbe helyezve a hitvallási iratok szellemiségéhez való ragaszkodás fontosságát. Tételei ellen legalábbis kezdetben feltűnően sokan tiltakoztak, reflexiójaként pedig mintegy kétszáz kisebb-nagyobb terjedelmű írás látott napvilágot. Az ortodoxia mellett azonban szinte párhuzamosan kezdte szárnyait bontogatni az ún. modern pietizmus, mely zászlajára tűzte az atyák hitéhez való visszatérést, vagy legalábbis azt a szándékot, hogy a nagy reformáció első nemzedékének nagyjait mélyebb szinten kell kutatni a jövőben. Az új ébredési mozgalom és teológia, melynek központját Würtembergben kell keresnünk, igen pozitív módon hatott a németországi protestantizmus életére, s ugyanakkor kitermelt magából egy teljesen megújított teológusnemzedéket. A teljesség igénye nélkül emelhetjük itt ki például Ludwig Hofacker, Johann Christoph Blumhardt, Samuel Collenbusch és Friedrich Perthes nevét.

Többek között ezek a teológusok is felléptek a porosz uralkodó, III. Frigyes Vilmos (1797-1840) azon törekvése ellen, miszerint az egyesí-

²⁰ Colijn, i.m. 342.

tett egyházakat nagyobb mértékben kellene bevonni a politikába egészen addig, mígnem megvalósul a porosz protestáns államegyház. „III. Frigyes Vilmos uralkodása idején 1815-ben a lutheránus és református egyház az óporosz unióban egyesült. A protestantizmusnak államegyházzá való megmerevedése ellen jobboldalt a régi lutheránusok, valamint az új pietista ébredési mozgalom lépett fel.”²¹

A heves tiltakozás emberileg nézve persze teljesen érthető, hiszen a trón és az oltár összefonásának szándéka, amit a római egyház a constantinusi fordulat óta töretlenül képviselt, sokak számára az ideológia szintjén is elfogadhatatlan volt. Egészen egyszerűen szólva nem kértek ebből a mintából, s nem akarták ezt az eszmét áttemelni immáron a protestáns vallásgyakorlatba.

A politikai hatalomnak az egyház életében történő érdekérvényesítése ellen talán az a Friedrich Schleiermacher (1768-1834) harcolt a legvehemensebben, akit az utókor a 19. század egyik kétségkívül legnagyobb német protestáns teológusaként tart számon. Ő magát az egyesülési folyamatot teljes befolyásával támogatta, de elvetette azt a koncepciót, miszerint bármely uralkodó erőszakkal avatkozhat be az egyház ügyei-be.²²

Márpedig tudvalevő, hogy a protestáns unió megteremtését is maga a porosz király kezdeményezte, mellyel az állam vezetése erős ideológiai alapokat kívánt teremteni a békés, kiegyensúlyozott közállapotok megvalósítása és megszilárdítása céljából. Az uralkodó már 1817. szeptemberében deklarációt adott ki, s ebben a reformáció kerek évfordulójának küszöbén „emlékeztette” az érintetteket arra, hogy milyen bölcs dolog lenne megkötni a protestáns uniót a szóban forgó jubileum alkalmából. Frigyes már csak azért is kezdeményezte az unió megteremtését, mert noha maga az uralkodóház 1613 óta református volt, annak tagjai két évszázad leforgása alatt sem tudták elérni a poroszországi protestantizmus egységesítését. A tervek nem egy esetben éppen az evangélikus teológusok hajthatatlanságán bukkott meg, de most végre elérkezettnek látszott az idő az unió létrehozására. Az eredeti politikai célkitűzések mégis hamar a feledés homályába süllyedtek és Frigyes az idő multával jobban lekötötte az általa is szükségesnek ítélt liturgikus reformtervezet megvalósítása, mintsem a politikai szempontok érvényesítése.

„A király valóban kegyes, lelkiismeretes, bár nem túlságosan széles látókörű férfi volt, aki alapos tanulmányai ellenére is laikusként ítélte meg a dolgokat. Egyol-

²¹ Heinrich August Winkler: Németország története a modern korban. I.k., Osiris, Bp. 2005. 89.

²² Schleiermacher herrnhuti intézetekben tanult és fiatal korában ő maga is a pietistákhoz csatlakozott. Később szembefordult a pietizmussal és teológiáját filozófiai alapokra építette. A vallások nagy világában egy fejlődési folyamatot tételezett, mely eszme végső soron elvezette őt oda, hogy ne gondolkodjon hitvallásokban, sőt felekezetekben sem. Ő volt az ún. kulturprotestantizmus első nagy teológusa.

dalúan liturgikus reformokra törekedett, az egyházalkotmányi kérdések ugyanolyan hidegen hagyták, mint a politikaiak” – írja Heussi.²³ Persze a háttérben nyilván e mögött is volt némi politika, s nem tekinthetjük véletlennek, hogy az ortodox lutheránusok, mint például Scheibel, Steffens és Huschke nem csak a központi hatalom „cezaropapista” törekvéseit, de ezeken keresztül már magát az uniót is erőteljesen támadták. Vezetésükkel ólutheránus gyülekezetek jöttek létre, melyeket az állam nem volt hajlandó elismerni, sőt igyekezett lépten-nyomon ellehetetleníteni a működésüket, de ellenállásukat megtörni végső soron nem tudta. Sőt, az ólutheránus gyülekezetek száma, – melyek tagjai a 16. századi wittenbergi reformáció elárulásával vádolták az unió vezetőit – lassú növekedésnek indult. Ebben nem kis szerepe volt IV. Frigyes Vilmos (1840-1861) az eddigiekhez képest liberálisnak tűnő valláspolitikájának, aki mindjárt uralkodásának kezdetén az ólutheránusokat sújtó rendeleteket visszavonta, s a letartóztatott lelkészeket szabadon engedte. Ily módon az 1841-es boroszlói zsinaton létrejöhetett a Poroszországi Evangélikus-Lutheránus Egyház.

Időközben azonban eljutottunk a 19. század derekáig, s IV. Frigyes Vilmos uralkodása már kivezet bennünket a romantika korából. A negyvenes évek végétől, a marxista szellem kiformalódásának előestéjén egy új korszak veszi kezdetét, a forradalmak és a modernitás kora, mely a maga racionalitását még ha közvetetten is, de a felvilágosodás szellemiségéhez hasonlóan a teológiába is óhatatlanul belecsempészte. Kibontakozott egy újfajta kritikai irányzat, melynek háttérben látens módon ott húzódott Hegel spekulatív filozófiája. David Friedrich Strauss, majd az ő nyomdokain haladva Ferdinand Christian Baur és a tübingeni iskola igen kemény bíráló alá vonta nem csak a keresztény hagyományokat, de magát a Szentírást is, mintegy megkérdőjelezve annak ihletettségét, s így egyszerűs mind a hitelességét. E folyamat mibenlétének és a tárgyalt korszak vallásügyi helyzetének átfogóbb vizsgálata azonban már egy másik ilyen jellegű tanulmány tárgyát képezhetné...

Felhasznált irodalom:

- Barta János: „Napkirályok” tündöklése, Csokonai, Debrecen, 1996.
 Colijn, Jos: Egyháztörténelem, Sárospatak, 1996.
 Friedenthal, Richard: Luther élete és kora, Gondolat, Bp. 1983.
 Heussi, Karl: Az egyháztörténet kézikönyve, Osiris, Bp. 2000.
 Hill, Jonathan: A keresztény gondolkodás története, Athenaeum, Bp. 2005.
 Prepuk Anikó: A zsidóság Közép-és Kelet-Európában, Csokonai, Debrecen, 1997.
 Ranke von Leopold: A pápák története, Hungária, Bp. é.n.

²³ Heussi, i.m. 466.

- Störig, Hans Joachim: A filozófia világtörténete, Helikon, Bp. 1997.
Szántó Konrád: A katolikus egyház története II.k., Ecclesia, Bp. 1988.
Tokody Gyula-Niederhauser Emil: Németország története, Akadémia, Bp. 1972.
Wallmann, Johannes: A pietizmus, Kálvin, Bp. 2000.
Winkler, Heinrich August: Németország története a modern korban I.k., Osiris, Bp. 2005.

Csikesz Sándor valláspedagógiai látása

Csikesz Sándor (1886-1940) a 20. század első felében a református egyházi életnek egyik kulcsszerepet betöltő és meghatározó személyisége volt, akinek leginkább igehirdetői és egyházszerzői munkássága ismert szélesebb körben. Pedig a homiletika mellett a gyakorlati teológia másik nagy területének a valláspedagógiának is jeles ismerője, művelője, lelkes harcosa. Talán már származása is arra determinálja, hogy később a pedagógiai, illetve katechetikai munka ne csupán szakmája, hanem hivatása, sőt mi több, életeleme legyen, hiszen felmenői között egy évszázadon keresztül tanítókat találunk.¹ Mint kiscsányosrózi lelkipásztor (1911-1924), épp úgy az egyházi élet egyik legkiemeltebb ügyének tekinti a katechetikát, mint később Debrecenben a valláspedagógia professzoraként (1921-1940), s beszédeiben, előadásában, írásaiban szinte az örületig ragadtatja el magát az ügy iránti lelkesedésében. „Egy mártír nemzet, mártír eklézsiájának a feladata vár ránk, mártír pedagógusokra!”² – mondja egy előadásában. Ebben a ma már kicsit túlzónak tűnő, sarkos megállapításban sűrítve fedezhetjük fel Csikesznek a valláspedagógiai munka iránti elkötelezettségét, lelkesedését. Lelkesedése értelemszerűen több, mint a lelkes amatőrök lelkesedése, hiszen lelkipásztori naplója, jegyzetei árulkodnak arról, hogy már falusi lelkipásztor korában komoly elméleti megalapozottsággal, a kornak megfelelő, legmodernebb ismeretekkel felvértezve, és mindig újabb és újabb szakmai ismeretekkel felruházva igyekszik végezni a katechetikai munkát.

Az elkövetkezőkben, a teljesség igénye nélkül szeretném bemutatni Csikesz valláspedagógiáját. Természetesen úgy, hogy ábrázolom azt a háttérrel, amelyből fakad, és úgy, amint az beágyazódik a 20. század első felének pedagógiai, valláspedagógiai és teológiai trendjeibe. Emellett szeretném felvázolni Csikesz valláspedagógiai elképzeléseinek sarokpontjait, néhány gondolatban hangsúlyozva azoknak mai aktualitását is.

Csikesz valláspedagógiai elképzeléseinek a bemutatása során csupán kéziratban fennmaradt jegyzeteire, cikkeire, és nyomtatásban is megjelent előadásaira hagyatkozhatunk. Csikesz e témában (másban sem) önálló, összefoglaló könyvet nem írt, ebben talán korai halála akadályozza meg, illetve az állandó időhiány, ami érthető is sokoldalú lelkipásztori, egyházszerzői tevékenységéből. Sajnos egyetemi jegy-

¹ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén. In: Csikesz Sándor emlékkönyvek 3, sajtó alá rendezte Módis László, Debrecen, 1941. 5.

² Uo. 13.

zetet sem adott ki, mert azon a nézeten volt, hogy minden hallgatójának saját jegyzete legyen, s ne a mások fáradtsága által létrejött kompendiumot használja „konzervként”.³ A fennmaradt írások, hozzászólások alapján nehéz rekonstruálni Csikesz valláspedagógiai nézeteit. Hozzászólásait rendszerbe foglalni szinte lehetetlen, hisz részletes, kidolgozott, lezárt rendszert maga sem alkotott. Mégis, talán a töredékekből összeállítható egy váz, amely sok mindenre rávilágít, sőt máig tartóan üzen.

Történeti helyzetkép

Kezdjük azzal, hogy egy általános történeti helyzetképet adunk annak a kornak pedagógiai, teológiai, valláspedagógiai viszonyiról, melybe Csikesz munkássága beleágyazódik. Ez a kor, a 20. század első fele, olyan időszak, melyben még erősen érződnek mindhárom terület vonatkozásában a múlt hatásai (felvilágosodás, romantika, racionalizmus), de már egészen új, friss impulzusokkal gazdagodik mindhárom terület. Tekintsük át most ezt részletesebben.

A pedagógia történetének egyik legjelentősebb állomása annak a pedagógiai rendszernek a megalkotása, melyet *Johann Friedrich Herbart* dolgoz ki a 19. század első felében, s amely még egy évszázaddal később is elementáris módon meghatározza a pedagógiai gyakorlatot. Herbart klasszikus pedagógiai rendszere egy szilárd filozófiai alapvetéssel rendelkező, zárt, szigorú, koherens rendszer, mely szerint a nevelés célja az erkölcsös magatartás kialakítása, az erkölcsi eszmék megvalósítása. Ezek az erkölcsi eszmék minden gyermekben kialakíthatóak akkor, ha őket célszerű, szervezett, tervszerű nevelő hatások érik. Ezek a nevelő hatások három szakaszban érkeznek a gyermekhez, így a kormányzás, az oktatás és a vezetés szakaszában. A kormányzás szakasza megtöri a gyermek akaratosságát és felkészíti a tulajdonképpeni nevelésre. Az oktatás szakaszának feladata a képzetállomány gyarapítása, az ismeretmennyiség növelése, a tudás gazdagítása, mely egyben már a gyermek akaratát, jellemét, erkölcsét is fejleszti. Az oktatás olyan tantárgyi rendszerben folyik, mely a gyermek érdeklődésének két körére épít („megismerés köre” – „részvét köre”), s melyben a hittan ott szerepel a tárgyak között úgy, mint a vallási érdeklődés betöltésére szolgáló tárgy. Az oktatás folyamatát Herbart a formális fokozatok elméletében bontja ki, mely szerint négy fokozat (statikus elmélyedés, dinamikus elmélyedés, statikus eszmélkedés, dinamikus eszméltetés) határozza meg a neki megfelelő didaktikai lépéseket is. A vezetés szakasza az oktatással együtt haladva kialakítja a gyermekben az erkölcsi

³ Czeglédy Sándor: Csikesz Sándor emlékezete Debreceni Tisza István Tudományos Társaság, Debrecen, 1944. 16.

belátást, s kialakul az erkölcsi autonómiának az a szintje, amit Kant „morális én”-nek nevez.⁴

Herbart pedagógiáját *Tuiskon Ziller* és *Wilhelm Rein*, ill. a körükük csoportosuló herbartianus kör próbálja a legapróbb részletességgel kidolgozni és továbbfejleszteni. *Ziller* a herbarti formális fokozatok elméletét továbbfejleszti, és az ahhoz kapcsolódó fogalmakat (világosság, asszociáció, rendszer, módszer) a pedagógiai gyakorlat didaktikai szintjén újrafogalmazza, s azt az általános oktatási technológia alapjává is teszi.⁵

A 20. század érkezétekével sokan érzik egyre szűkebbnek Herbart zárt rendszerét, és egymás után jelennek meg a különböző reformpedagógiai irányzatok, melyek szinte kivétel nélkül a herbarti rendszer valamely elemének tagadásában találják meg önmagukat, illetve a herbarti negatívumok helyét töltik fel a maguk pozitívumával. Így tesz többek között *Ellen Key*, aki a herbarti rendszer túlzott intellektuális, historikus jellegét próbálja ellensúlyozni individuális-naturalista pedagógiájával. *Key* radikális neveléskritikájával sürgeti az „új emberek”, „új iskolában” való nevelését, mely figyelembe veszi a gyermek életkori sajátosságait, és melyben a nevelő nem a felnőttésvég távlatából tekint a gyerekekre, hanem hagyja azt békességben növekedni, de ugyanakkor megteremti azt a szép világot, amelyben ez a fejlődés megtörténhet. Hasonlóképpen cselekszik, s a hagyományos herbarti iskola egyoldalú intellektualizmusát bírálja az úgynevezett művészetpedagógiai irány. *Maria Montessori* a gyermeki aktivitás és szabadság fogalmának bevezetésével alkot újat, és indul a herbartitól egészen más irányba. *Rudolf Steiner* antropozófiája alkotja a szintén ekkortájt megjelenő Waldorf iskolák pedagógiájának alapjait, melyekben nemcsak a szabadság új koncepciója egyedi, hanem az a belsőleges, családi légkör is, mely ellentéte a közösség gondolatát kissé elhanyagoló herbarti rendszernek. Szintén ebből a herbarti hiányosságból nő ki magát a *Paul Natorp* által képviselt szociális-közösségépítő irány, mely a pedagógiát társadalmi pedagógiaként értelmezi, és kimondja, hogy annak távlati feladata a társadalmi viszonyok gyökeres átalakítása, és ez által az állami és gazdasági élet újjászervezése is. Ebben lényeges szerep hárul a családra, úgy is, mint a társadalmi élet legkisebb sejtjére, de úgy is, mint a nevelés elsődleges helyére. Úgyszintén újat hoz a pszichológiát már olyan alkalmazott tudománynak látó irány, mely szerint a lélektannak központi szerepe van a nevelés, oktatás szempontjainak meghatározásában. Ez az irányzat abban is új a herbarti iskola sablonos metodizmusa után, hogy

⁴ Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Neveléstörténet Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 126. kk.

⁵ Uo. 164. kk.

mind a pedagógus, mind a gyermek személyiségének lényeges szerepet tulajdonít.⁶

A teológia Csikesz munkásságának az idején is hordozza még Schleiermacher örökségét, s konzekvensen igyekszik igazolni azt, „hogy nem elavult dogmák magyarázata, hanem olyan tudomány, amely a többi tudományok között meg tudja állni a helyét. Tárgyául a vallásos embert, vagy modernebb megfogalmazásban a keresztyén személyiséget választotta, módszerül a vallástörténetet és valláslélektant, feladatául azt, hogy igazolja a vallás jelentőségét a mai ember és társadalom élete számára.”⁷ De sem *Ritschl* ethizálása, sem *Troeltsch* historizálása nem jelent kiutat ekkortájt a racionális teológia zsákutcájából, hanem egyre jobban mélyíti annak válságát. Sőt mind a historizmus, mind a moralizmus célt tévesztetté teszi a valláspedagógiát is, hiszen annak legfőbb megvalósítandó eszménye a kultúr-keresztyén lesz. A 20. század húszas éveitől kezdődően a barthi teológia állítja majd mindennel együtt a valláspedagógiát is az Ige fényébe.

A valláspedagógia vonatkozásában már említettük, hogy Herbart ill. tanítványai a vallástanítást beutalják a tantárgyak rendszerébe, s ez azzal is együtt jár, hogy a valláspedagógia esetében ugyanazok a módszerek, eljárások látszanak alkalmazandónak, mint a többi tárgyak esetében, de ezzel a vallásoktatás lába alól egyre inkább kicsúszni látszik a teológiai talaj. Legtöbb esetben ugyanez a helyzet a különböző reformpedagógiákat integrálni próbáló valláspedagógiai megközelítésekkel is. Az említett, Key névvel fémjelzett, individualista-naturalista irányzat a vallástanítással szemben elutasító álláspontot képvisel. A Notorp féle szociális gondolatot érvényesítő irány, bár megállapítja, hogy a vallás magánügy, mégsem zárja azt ki a nevelésből. Mivel az a közösségben történik, erősíti a gyermek közösségbe való bekapcsolódását, de lényegtelennek tartja a transzcendens vonásokat a vallásoktatásban. A fentebb említett, a személyiség pszichológiájára és pedagógiájára igen sokat adó újabb irány viseltetik ebben az időben legmegértőbben a valláspedagógia viszonylatában. Ennek az iránynak, a valláspedagógia területén fő képviselője *Richard Kabisch*, aki szerint a vallás közvetlenül nem tanítható, de közvetve igen, hiszen „a fantázia lehetővé teszi a vallásteremtő személyiségek vallásteremtő élményeinek és hatásainak újból való átélését”.⁸ Ezen irányzat hazai képviselői közül *Scheller István* a legjelesebb, aki „a vallásos nevelést nélkülözhetetlen feladatnak tekinti, nemcsak az egyház körébe utalja, hanem az egész nevelés alapjába építi bele, módszerét a keresztyén személyiség eszményé-

⁶ Uo. 186. kk.

⁷ Imre Lajos: *Katechetika* Budapest, 1942. 110.

⁸ Farkas Ignác: *Katechetikai alapvetés. A bibliai antropológia valláspedagógiai jelentősége.* In: Csikesz Sándor emlékkönyvek, IV. szerkesztette: Módis László, Debrecen, 1942. 65.

nek, a Krisztus személyiségének megismerésében, utána élésében, a nevelő személyiségén keresztül sugároztatásában látja”.⁹ Feltétlenül említésre érdemes *Friderich Niebergall*, ill. tanítványainak munkássága. Ők tulajdonképpen a vallásos nevelés egész módszertanát dolgozzák ki, továbbá ekkéziológiai szemléletet visznek a valláspedagógiába, és felhívják a figyelmet a gyermek és katechéta kapcsolatára, ill. hangsúlyozzák a gyermek aktív részvételét a vallástanításban.¹⁰ Összességében elmondható, hogy a schleiermacheri alapokon álló, herbarti gyökerekkel bíró, s a reformpedagógiák által felfrissített századforduló környéki valláspedagógiáknak nagy érdeme, hogy tekintetbe veszik a gyermek szociális és pszichológiai helyzetét, s ehhez próbálnak módszertani tekintetben is alkalmazkodni, több-kevesebb sikerrel, illetve próbálják az új pedagógiai felismeréseket integrálni. Ugyanakkor végzetes hiba ezekben katechetikákban, hogy háttérükben nem a bibliai emberfogalom, hanem egyfajta idealisztikus filozófiai antropológia áll, mely hamis pedagógiai optimizmushoz vezet. De legalább ekkora probléma a kijelentés relativizálódás, perifériára szorulása, a Szentlélek munkájának kiszorítása, a bűn komolyan nem vétele, az egyháziatlanság, továbbá a keresztyén vallás abszolút jellegének tagadása. S ami a leginkább szembeűnő: az evangélium hiánya! S így lesz majd egy évszázadon keresztül a katechetika negatív értelemben vett valláspedagógiává, ami tulajdonképpen „egy kocsi az általános emberi nevelés vasúti kocsisorában; talán a legértékesebb javakkal megrakott kocsi, talán maga a lokomotív, de lényegileg éppen olyan, mint a többi”.¹¹ Igazán új impulzusokat majd, a barthi teológia hoz a valláspedagógia világába. A dialektika teológia alapjain felépülni látszó valláspedagógia a vallásos nevelés célját az igehirdetésben látja. Ez az irány a gyermeket és a katechétát, mint az egyház tagjait szemléli, s a vallásoktatást ez által mintegy gyülekezeti ügyként kezeli. Ezzel együtt ebben az irányzatban tűnik el a módszer mindenhatóságába vetett hit, és marad a módszer csupán eszköz, mely az Ige útját készítgeti a lélekben. Sőt Imre Lajos szép megfogalmazása szerint a barthi teológiával „a vallástanítás megszabadul egy hamis biztonságérettől és egy gyötrő kérdéstől. Attól a hamis biztonságtól, hogy a gyermek sorsát, Istennel való kapcsolatát az általa végzett munka, s átadott anyag megszabja és biztosítja, s attól a gyötrő kétségtől, amit a tapasztalat mutat neki, hogy munkája sokszor hiábavaló.”¹²

⁹ Imre, i.m. 114.

¹⁰ Uo. 115. kk..

¹¹ Farkas, i.m. 79.

¹² Imre, i.m. 119.

Csikesz Sándor valláspedagógiai látásának sarokpontjai

Az előzőekben ismertetett trendek, szinte kivétel nélkül, visszaköszönnek Csikesz valláspedagógiával kapcsolatos hozzászólásaiban. Bár nehezen, de a rendelkezésünkre álló források alapján valamelyest rekonstruálható Csikesz valláspedagógiájának váza, illetve felismerhetőek annak leglényegesebb elemei. Tekintsük át most ezeket.

Csikesz Sándor a valláspedagógiával kapcsolatos hozzászólásainak java részét azzal kezdi, hogy a **valláspedagógia válságáról** beszél. Ez a válság szerinte összefüggésbe hozható a magyar református egyházi élet általános válságával, hiszen, amint mondja, a válság egyik oka magának a reformátusságnak a válsága.¹³

Az általános válság pedig az első világháborút követő években számos külső tényezővel hozható összefüggésbe, melyek általában is fenyegetik az egyházi életet, de a valláspedagógiai munkára is negatív hatással vannak. Ilyen negatív tényező Csikesz szerint az úgynevezett „szürke internacionálé”, azaz a szabad gondolkodást a szabadossággal összekeverő korszellem, a magát felvilágosodásnak nevező istenség gyönyör és élvhajhász szelleme. Ugyanakkor ilyen külső negatív tényező, melynek pusztítását csak rövid ideig élhette meg az egyház, de melynek veszélye nem múlt el, a „vörös internacionálé”, a diktatúra, a politikai terror.¹⁴

Ezeknél, a külső tényezőknél sokkal fájóbb azoknak a belső egyházi tényezőknek a jelenléte, amelyek szinte lehetetlenné teszik egyházunkban a korrekt vallásoktatást. Ezekről Csikesz kendőzetlenül szól, anélkül, hogy eldöntené, tünetei, vagy okai ezek a jelenségek a valláspedagógia válságának. Ilyen belső negatívumként jelenik meg a gépies konfirmációk, lelketlen ceremóniák tömege,¹⁵ vagy az, hogy gyerekek nem vesznek részt az egyházi élet eseményeiben, nincsenek ott a temetéseken, elmaradnak a hétköznapi könyörgésekről, és nincsenek ott a vasárnapi istentiszteleten. Így, hiába a vallási kézikönyvek, a kiosztott, de nem használt konfirmációi Bibliák, a szaporodó káték tömege, ha az eleven vallásos élet helyét a gépiesség foglalja el.¹⁶

Csikesz szerint a valláspedagógia válsága nem református sajátosság, hanem minden felekezet problémája. Azonban minden felekezet a küszködésen túl, tesz is valamit az ügy megoldása érdekében. „A római katolicizmus csak nemrég kívánta megállapítani a Representati pápai köriratban a paedagogia perennist. Az ágostai evangélikus hitvallású egyház nemrég a lutheránus világkonventen tett bizonyosságot amellett, hogy nem akar eltérni a régi formától és a Kis káté örök útmutatá-

¹³ Csikesz i.m. 5.

¹⁴ Uo. 6.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 11.

sát továbbra is ott akarja ragyogtatni az evangélikus életben”¹⁷ – mondja Csikesz, nem rejtve véka alá azt a véleményét, hogy csak mi nem vagyunk képesek a valláspedagógia kérdéskörében stabil identitástudatról árulkodó, hitvallásos döntést hozni, s ezzel is előrébb lépni. Pedig nemcsak ez lenne égetően fontos feladat, hanem a valláspedagógia tárgykörének tudományos feltérképezése is. Csikesz „A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői” című tanulmánykötetben ír a magyar református gyakorlati teológia helyzetéről 1934-ben, és ezen belül szól a valláspedagógiáról, melyről elmondja azt a lesújtó kritikát, hogy ez az a tudományág, mely a legnagyobb elmaradásban van a többihez képest. Hiszen „igen sok termékünk Herbartig sem jutott el”.¹⁸

Csikesz a valláspedagógia mély válságának az okát abban is látja, hogy a racionalizmus következtében az egyház életében az istentisztelet helyét elfoglalta a vallásóra, illetve elveszett a katechetikai munka istentiszteleti jellege. Joggal állítja, hogy: „Ma csak hivatalosan megállapított óra van a lélektanilag előkészített istentisztelet helyett.”¹⁹

Sőt, a vallásóra csupán egy lett a többi tantárgya között a herbarti rendszernek megfelelően. Csikesz sarkos megfogalmazásában: „A legveszedelmesebb emberi találmányok egyike az, amikor érvényesült, hogy a vallás is tantárgy, tehát ugyanolyan elbánásban kell részesíteni, mint a többi tantárgyat, egy veszedelmesebb syllogizmus van csak, amelyik az igehirdetést a szónoklatban látja, ti. hogy a lelkész a retorika törvényei szerint hirdesse az Igét.”²⁰ Bár elismeri Csikesz a herbarti rendszer pozitívumait, mégis kemény kritika tárgyává teszi a vallás taníthatóságáról vallott, mind teológiailag, mind pedig antropológiailag is igencsak megkérdőjelezhető állításait. Eszerint: „Munkája, didaktikája csodálatos, de a logikai falsum ott volt, hogy a vallást is besorozta a tantárgyak közé, úgy gondolkodva, hogy mivel a vallás is – a korabeli racionalizmus tanítása szerint – értelmi szövődmény és organizmus, tehát tanítható ... Ez a megállapítás végzetessé vált a valláspedagógiára! Első tantárgy lett a vallás az egyenlő tárgyak között, hogy majd később lassan utolsó legyen a különbek után.”²¹

Mindebből értelemszerűen következik, hogy Csikesz alapvetően elhibázottnak látja a herbarti gyökerekkel és alapokkal bíró valláspedagógiai munka célját, módját és eszközét is. A cél tekintetében tudniillik nincs rendben, hogy az nem több mint „intellektuális, alapos előkészí-

¹⁷ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága. In: Csikesz Sándor emlékkönyvek, 3. sajtó alá rendezte Módis László, Debrecen, 1941. 14. kk.

¹⁸ A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői Különlenyomat a Theológiai Szemle X. évfolyamából, Debrecen, 1934. 24.

¹⁹ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, i.m. 11.

²⁰ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 21.

²¹ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, i.m. 10.

tés, imádkozó és kegyes életre elméleti vezetés”²², azaz az erkölcsös magatartás kialakítása. Sajnos nem számol ez a fajta célmeghatározás azzal az egyértelmű ténnyel, hogy „csak a vallásos élmény perifériás elemeit taníthatom: évszámokat, neveket, családfákat... De a vallásos élmény legbelsőbb magva, az ez által kiváltott életérzés kibeszélhetetlen, elmondhatatlan, leírhatatlan, tehát nem tanítható! De élhető!”²³

A módszer is igen nagy kívánnivalót hagy maga után, hisz az a tanterv és a végrehajtási utasításnak megfelelően történő, meglehetősen sablonos, mechanikus, poroszos jellegű tanórát eredményez, előterjesztő magyarázattal, rávezető kérdésekkel, ismétlésekkel, vizsgákkal...²⁴

Hasonlóképpen problémásnak látja Csikesz a valláspedagógia eszközeit is, melyek: „a személytelen tankönyv, órabeosztás, a mérsékelt személyes közreműködése a valláspedagógusnak, a majdnem személytelen szemléltetési és előterjesztési forma, itt-ott még ráhatás s némely adhortáció”.²⁵ Nem véletlen, hogy téves úton jár tehát ez a fajta valláspedagógia, hiszen nem veszi tudomásul, hogy a vallás nem tanítható, nem nevelhető, hanem csak élhető. Nem értelem, nem érzelem, hanem mindkettőből valami, ami még mélyebbre utal.²⁶

Csikesz a **valláspedagógia alapjainak** keresésénél elsőként visszanyúl a forráshoz, és komoly következetességgel vallja, hogy a református keresztyén valláspedagógia eszményének keresésénél elengedhetetlen Jézus, illetve az apostolok korának vizsgálata.²⁷ Másodszor, a valláspedagógia alapjainak keresésénél tüzetes történeti vizsgálatot végez, és joggal állapítja meg, hogy nemcsak az őskeresztyén korban bírt a katechetika istentiszteleti jelleggel,²⁸ hanem „a katekizáció a XVI. század közepétől kezdve minden kanonikus könyvtől installálva istentiszteleti forma a protestáns egyházakban”.²⁹

Harmadszor, a valláspedagógia Csikesz szerint nem az ember munkája, hanem csupán az emberen, mint eszközön keresztül annak a kibontakozása és megvalósulása, hogy „Jézus Krisztus a saját szenvedése és vére, áldozatos halála által a Szentlélek ösztönzésével és munkájával a mennyei Atya gyermekeivé, újszülött gyermekeivé akar tenni mindnyájunkat.”³⁰ Ez lehet a valláspedagógia legmélyebb alapja, s ennek okán válhat realitássá majd a valláspedagógia végső célja is: „Jézus

²² Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 16.

²³ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, i.m. 10.

²⁴ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 16.

²⁵ Uo.

²⁶ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, i.m. 10.

²⁷ Uo. 7.

²⁸ Uo. 9. kk.

²⁹ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 15.

³⁰ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, i.m. 7.

által, a Szentlélek útján kell az Atyával egyesülni”.³¹ Nem véletlen tehát, hogy Csikesz valláspedagógiáról szóló előadásaiban szinte kivétel nélkül elhangzik egy ige, melyben Csikesz sűrítve látja megfogalmazódni a valláspedagógia értelmét, alapját, célját. Ez az ige így hangzik: „Krisztussal együtt keresztre vagyok feszítve: többé tehát nem én élek, hanem Krisztus él bennem; azt az életet pedig, amit most testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem.”³²

A **valláspedagógia célját** Csikesz egyszerre több dologban is megpróbálja meghatározni.

Elsősorban látja azt, hogy a valláspedagógiának van egyfajta missziói célja, hiszen mint mondja: „Minden keresztyén egyház a valláspedagógia útján rekrutálja a maga híveit, az új generációt. Amióta megszűnt a keresztyénség missziói egyház lenni, ez a missziói lelkülete elsősorban a valláspedagógia életében nyilvánul meg.”³³

Másodsorban a valláspedagógiát olyan, kimondottan az egyház keretei között elképzelhető tevékenységnek tartja, melynek hatása van az egyház és gyülekezet életére, és amely az egyházért történik. Ezért: „A valláspedagógia célja az eleven élet, egy felfrissített keresztyén gyülekezet, az Isten Országá.”³⁴

Harmadsorban az egyéni, individuális szemszög figyelembevételével is beszél Csikesz a valláspedagógia céljáról. Ezt a célt az ember és Isten találkozásában látja. „A valláspedagógia célja lesz tehát Istennel egyesülő életre szentelés. Istennel közösségre kell lépnünk!”³⁵ A vallásoktatás alkalma olyan istentisztelet, ahol találkozik az Isten és ember. Ez a találkozás Istennek és az emberi léleknek az egymás felé gravitálásából fakad. Az ember lelkéből kiindul úgy, mint imádság, az Isten Lelkéből kiindul úgy, mint kijelentés.³⁶ Ennél a gondolatnál maradva kell megjegyezni, hogy Csikesz jól látja, hogy a vallás több mint érzelem, több mint értelem, több mint akarat, s ezzel elszakad a 19. század örökségéről, de nem lesz abszolút barthiánussá, hanem Isten és ember viszonyát inkább a brunneri személyes korrespondencia felől szemléli.

Negyedsorban, megállapítható, hogy Csikesz a vallásoktatást igehirdetésnek tekinti, és célját abban is meghatározza. Ebben Barth nyomába lép. Egy 1937-ben írt tanulmányában a következőt írja: „A vallásoktatás az igehirdetésnek egy különleges módja. Több mint másfél évtizede hirdetem már ezt a megállapítást, s örülök, hogy ennek a

³¹ Uo.

³² Galata 2:20

³³ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, i.m. 6.

³⁴ Uo. 12.

³⁵ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 17.

³⁶ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, i.m. 8.

kimondásához külföldön is eljutottak”.³⁷ Csikesz ezzel a szemlélettel mintegy megelőzi korát.

Végül, pedig ez előbbiekből szinte már magától értetődően következik, hogy a valláspedagógia igazi célja Csikesz szerint az istentisztelet, de nem csupán az alkalmi, hanem az állandó, azaz az Isten dicsőségére való élet, melyben a református ember élete Isten dicsőségének szolgálata lesz.³⁸ Ugyanez fogalmazódik meg másként akkor, mikor a valláspedagógia végső céljáról beszélve tulajdonképpen summázza a valláspedagógia céljának lényegét, és azt mondja, hogy az nem más, mint „keresztén személyiséget alakítani, megteremteni az újjászületés által, aki folyton maga körül érzi az élő Isten jelenlétét, aki az örökkévaló szemsugara tekintete alatt él, dolgozik, cselekszik, örül és szenved, és akinek a segítsége mindig kész, mert nem kívülről jó, hanem a benne lakozó Lélek készíteti az Úr Jézus Krisztus érdemeiért való hálás életre”.³⁹

A **valláspedagógia módja** tekintetében Csikesz hosszú utat jár be fiatalkorának még merőben herbartianus szemléletű módszertanától kiindulva addig, hogy majd végül az ígéhirdetés egy sajátos formájának tartja a vallásoktatást. Részben ezért, részben pedig fellelhető hozzászólásainak rövidege miatt is igen nehéz rekonstruálni azt, amit a vallásoktatás módjáról, módszeréről elmond. Néhány sarokpont azonban jól kivethető.

Szinte teljes biztonsággal állítható, hogy Csikesz nagyon jól ismeri korának módszertanait, s valószínűleg ki is próbálja azokat a gyakorlatban. Feljegyzései között találunk egy Herbart-Ziller módszer szerint kidolgozott órát (előkészítés, odatárás, elmélyülés, alkalmazás) melynek a témája a Márk 8:22-26. De minden bizonnyal a kipróbálja a gyakorlatban Pfenningsdorf élménypedagógiai ihletettséggű módszerét is, melynek módszertani fokozatai: előkészítés, odatárás, értékelés, lelkiismerethez alkalmazottan elmélyülés, és felhívás tette.⁴⁰ Ugyanakkor szinte bizton állítható, hogy nem válik rabjává egyik külföldi módszernek sem, hanem mindent megismerve integrálja valláspedagógiai munkájába az azokban használható elemeket. Mivel a magyar református falusi gyermekek világa egészen más, mint nyugati társaiké ezért leh-

³⁷ Csikesz Sándor: Bíráló jegyzetek a Káté-tanítás újabb módszertanához, Különnyomat a Theológiai Szemle 1939. évi 4. számából, Debrecen, 1937. 1.o.

³⁸ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, 17.o.

³⁹ Csikesz Sándor: Hogyan fegyvelmezzon a valláspedagógus? In: Csikesz Sándor emlékkönyvek 3. sajtó alá rendezte Módos László, Debrecen, 1941. 34.o.

⁴⁰ Csikesz Sándor: Bíráló jegyzetek a Káté-tanítás újabb módszertanához, 3.o.

telten akár az angol, a német, vagy az amerikai módszerek szolgálai átvétele, állítja egy előadásában.⁴¹

Csikesz azért nem válik soha módszerfüggővé, mert úgy gondolja, hogy „a vallás legértékesebb lényege nem tanítható, szavakba nem foglalható”.⁴² Ebben a tekintetben álláspontja újreformátori. Csikesz vallja, hogy nem az a valláspedagógus a legkiválóbb, aki a tökéletes módszer segítségével a lehető legtöbb elméleti részt megtanítja, hanem „aki gyermeki lélekkel az istentiszteletbeli részvételt és az abban való örvendezést, az élő Isten színe elé járulást meg tudja kedveltetni”.⁴³

A kérdés már csak az, hogy hogyan? Csikesz ennek a kérdésnek a megválaszolásánál is a bibliai paradigmát keresi, s elmondja, hogy Jézus módszere az imádkozó lelkület felébresztése és élő Igével való táplálása volt.⁴⁴ Természetesen azért a hogyan kérdésének körüljárásánál Csikesz tovább is megy ennek az alapvető, de meglehetősen leegyszerűsített válasznak a megtalálásánál, és néhány erre vonatkozó dolgot még elmond.

Így, beszél a vallásoktatás gyülekezetszerűségének fontosságáról, illetve arról, amit ma kontextualitásnak neveznénk. Egyik gyermekistentiszteletről szóló tanulmányában összehasonlítja a nyugat európai és a magyar falusi gyermekek életkörülményeit, szellemi környezetét, lelkivilágát, és szól azok különbségeiről. Majd végkövetkeztetésként kimondja: ahogy a külföldi gyermekistentiszteletek alkalmazkodnak az ipusztériál – merkantil - proletár városi színezetű gyermekek világához, nekünk is úgy kell alkalmazkodni a mi agrár – konzervatív - falusi népünk gyermekeinek lelkéhez.⁴⁵ Ez a megállapítás igaz az egész valláspedagógia vonatkozásában. Az a jó módszer tehát, mely figyel a gyermek környezetére és személyiségére is. Itt köszön vissza Csikesznél a lélektanra is komolyan odafigyelő, fentebb már említett pedagógiai trend.

Szintén a gyermekistentiszteletek vonatkozásában sorol fel Csikesz egy sereg alkalmazható módszert, melyeket a vallásoktatás egészére nézve lényegesnek tart. Ezek közül a módszerek közül azonban kiemeli az elbeszélést, a történetmondást. „A gyermek istentisztelet létjoga abban van, hogy a vallásos élet értékeit a fantázia erejével fúrom a gyermek lelkivilága közepébe ... Nagy segítség tehát a hang, melódia, ének, dallam ütemes változatossága mellett a gesztus, együttes felvonulás, csoportos elhelyezkedés, ezek váltakozása, fölállás, leülés együttes

⁴¹ Csikesz Sándor: Pár szó a falusi gyermekistentiszteletekről. In: Csikesz Sándor emlékkönyvek 5. sajtó alá rendezte Módis László, Debrecen, 1943. 97.

⁴² Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 18.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, i.m. 8.

⁴⁵ Csikesz Sándor: Pár szó a falusi gyermekistentiszteletekről, i.m. 99.

imádkozás, úrasztalához vonulás, kettőnként, vagy tizenként való külön-külön megáldás, katonás rendben kivonulás... De a legfontosabb tényező a fantázia felkeltésében mindig az életteljes elmesélés marad.”⁴⁶ Ebben ismét visszaköszön a kor trendje, mely a gyermeket már nem tárgynak tekinti, hanem cselekvő alanynak, aki aktívan bekapcsolódik az oktatás, nevelés folyamatába.

Csikesz igehirdetői karaktere legtöbbek előtt szemléletességéről híres. Ezt azonban a vallásoktatásban is komolyan veszi, s mint hatékony módszert említi, hozzákapcsolva a szimbólumokról alkotott fel-fogásához. „Ha a tékozló fiút egy ismert züllött csavargóhoz, ha a naini ifjú halottas menetét a falubeli menethez, a kánai menyegzőt az itteni lakodalomhoz, a Jákob kútját a határban lévő jó vizű kúthoz, a Jordánt a közeli patakhoz stb. hasonlítjuk. Ilyenkor ezek az ismert dolgok vagy események szimbolikus jelentőségűekké lesznek előtte s később is, bármikor megindítják a fantázia értékteremtő folyamatát. S ez az igazi vallásos világkép kezdete, mert a vallásos ember előtt a dolgok és események külső arca mögött létezik egy belső, az isteni gondviselésre mutató igazi mag is, vagyis a (gyermek) vallásos világképe épületének igazi cyklop-kövei ezek a szimbólumok lesznek.”⁴⁷ Ezen túl, érdemes a szemléletesség már-már klasszikusnak tekinthető példájaként megemlíteni Csikesz egyik gyermekbibliaóra bevezetését, mellyel a Máté 6:1-4 magyarázatát kezdi: „Egy munkáért egy fizetés jár. Tanító úr elküld Sellyére ezzel: Hozd ezt és azt, s ha megjössz, kapsz két hatost. Megjöttél. Véletlenül a tanítónéasszonnyal találkoztál. Atadod a holmit. Megkapod a két hatost. Kérheted még a tanító úrtól is? Nem!! Egy munkáért egy fizetés jár!”⁴⁸

Talán közhelyszerű, de Csikesz korában forradalminak is tűnhetett, az a ma is aktualitással bíró megállapítás, hogy a valláspedagógiai munka egyik legfontosabb módszere a könyörgés. Különösen a gyermekekért való könyörgés. „Elfelejtjük, és nem ezen kezdjük, hogy imádkozzunk a mi gyermek hallgatóságunkért, és hordozzuk őket az élő Isten felé, sokszor még nem is ezen végezzük.”⁴⁹ Pedig, a könyörgésnek, imádságnak többszörös áldása van, mert hozadéka annak a valláspedagógiai munkában az is, hogy ha a tekintélyeket látja a gyermek az élő Isten előtt leborulni, maga is leborul.⁵⁰

Csikesz szerint a valláspedagógia egyik legalapvetőbb módszere a példaadás lehet. „Egy reménység azonban mégis van, ha a vallás a legesleglényegében nem tanítható és nem nevelhető az, hogy mégis a

⁴⁶ Uo. 100.

⁴⁷ Uo. 100. kk.

⁴⁸ Csikesz Sándor: Jézusban van menedékünk, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. 93.

⁴⁹ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 20.

⁵⁰ Uo.

gyermek előtt élhető.”⁵¹ – mondja egy helyen. Mert „a gyermeket nem vallásos igazságokra kell megtanítani, hanem az élő Isten igaz tiszteletére kell a katechéta életpéldájában rávezetni”.⁵² Ennek a példaadásnak, melyben a vallásoktató a személyes igeéletén és imaéletén keresztül is Isten jelenlétére mutat, meg kell teremteni a kereteit. Ezért fontos vallja Csikesz, hogy a valláspedagógus és a kicsiny sereg hivatalos formákon kívül is találkozzék, például kirándulások és egyéb alkalmak keretében.⁵³ A herbarti rendszer közösséget elhanyagoló jellegét ellensúlyozni kívánó szociális-közösségi trend köszön itt vissza.

Csikesz emlékezetében élénken él az a személyesen átélt esemény, mikor kisdíák korában az igazgatója elküldte egyik tanárához, akit nagy katasztrófa ért, s azt ágyára borulva, zokogva találta. Így beszél erről: „Sohasem felejttem el, hogy ez a férfias összeomlás és mégis nagy felébredés micsoda óriási erővel ébresztette fel bennem is az Isten előtti megalázkodást az egyesülés és a benne való megvigasztalódás erejével”.⁵⁴ Ebben is a felnőtt személyes példájából történő okulás szólal meg. Ezért vallja Csikesz teljes meggyőződéssel, hogy „a református **valláspedagógia** igazi **eszköze** a valláspedagógus, az Isten Lelke által kézbevert ember”.⁵⁵ Ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg sarkosabban, mikor azt mondja, hogy a „valláspedagógia azért szükséges a református egyházban, mert nincsenek igazi református atyák, olyanok, akik vezethetik a gyermekeiket a Biblia és az imádság útján a Krisztushoz. Minden valláspedagógia voltaképpen pótléka ennek a hiányzó atyai szeretnek... Annyiban tudsz valláspedagógusa lenni a gyermeknek, amennyiben ezt a hiányzó atyai kötelességet pótolni tudod.”⁵⁶

Az előbbiekből mintegy értelemszerűen következik, hogy Csikesz nagy jelentőséget tulajdonít a **valláspedagógus személyének**. Ennek a háttérben is ott látjuk a kor már említett reformpedagógiai és valláspedagógiai trendjeit.

Csikesz talán a legfontosabb dolognak a valláspedagógus Krisztusban elrejtett életét tartja. „Újjá nem született valláspedagógus: fogalmi ellentét és fogalmi abszurdum!”⁵⁷ – mondja. Igazából minden további ebből következik. Így például a valláspedagógusnak a felelősségérzete, mely nem engedi, hogy egy is elveszen a rábízottak közül.⁵⁸ De a valláspedagógus személyes hitéből következik az a habitus, illetve

⁵¹ Uo. 18.

⁵² A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői, Különlenyomat a Theológiai Szemle X. évfolyamából, Debrecen, 1934. 30.

⁵³ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 19.

⁵⁴ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, i.m. 10.

⁵⁵ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 21.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. 22.

⁵⁸ Uo. 21. kk.

azok az attitűdök, melyek nélkül semmit sem ér a katechetikai munka, hiszen „akit Isten nem fegyelmez, az ő Szentlelkével nem igazgat, annak nincs joga fegyelmezni, de nincs joga valláspedagógiai munkásként beállni.”⁵⁹

Egy helyen, egészen gyakorlati módon, részletekbe menően beszél Csikesz arról, hogy a valláspedagógus csak magát fegyelmező, önmegtartóztató ember lehet. Ennek az érdekében pedig le kell szoknia bizonyos dolgokról, és rá kell szoknia bizonyos dolgokra. Le kell szoknia a káromkodásról, a pletykáról, a rágalmazásról, a kényelemről, a lustaságról, a gögőről, és az önön dicsőség kereséséről. Rá kell szoknia a magatartás és megjelenés mértékletességére a ruházzkodásban, az egészség tekintetében, a sportban, de a szórakozásban is.⁶⁰ Nyilván Csikeszt korának legkirívóbb negatív példái ösztönzik erre a konkrétásra.

A valláspedagógus személyéről szóló summás vallomása pedig máig tartóan irányadó lehet: „Az evangéliumi valláspedagógusnak az ifjúságot, a gyermekeket először úgy kell tekinteni, és úgy kell velük bánni, hogy gyermekeivé váljanak a katechétának, aztán tanítványaivá, és végül barátaivá.”⁶¹

Egyik előadásában Csikesz részletesen beszél a **fegyelmezésről** is.⁶² Érdeemes röviden megismernünk véleményét ebben a máig kritikus témakörben is. Elsőként a fegyelmezés okairól, szükségességéről beszél, majd summázva elmondja, hogy a fegyelmezés nem más, mint figyelmezés ill. hozzáigazodás az élet Urához. Ezután következik előadásának lényegi része, melyben részletesen, példákkal illusztrálva beszél a fegyelmezésben megengedhető és meg nem engedhető eszközökről. Ha csak felsorolásszerűen is, de had ismertessem álláspontját.

A fegyelmezésben meg nem engedhető eszközök szerinte:

- Az elijesztés, a megrémítés, és az elborzasztás.
- A kigúnyolás, a nevetségessé tétel, a kifigurázás, a kipel-lengézés, és a csúfnévvel felruházás.
- A kínzás, a fárasztás, és az örökös ostromozás.
- Az alsóbbrendűség érzetében való beletaszítás.
- A szabadságvesztésre ítélet.
- A büntető feladatok.
- A testi fenyték.
- Az állandó megbélyegzés.
- A szülők előtti bevádolás és eláztatás.

A fegyelmezés megengedett eszközei pedig:

⁵⁹ Csikesz Sándor: Hogyan fegyelmezzem a valláspedagógus? In: Csikesz Sándor emlékkönyvek 3. sajtó alá rendezte Módis László, Debrecen, 1941. 25.

⁶⁰ Uo. 26. kk.

⁶¹ Uo. 34.

⁶² Uo. 24. kk.

- Az utánzási vágy felkeltése a gyermekben a saját példánk által.
- A hangulatnak és a cselekvésnek az egységes irányítása és vezetése.
- Az osztály tagolása kisebb közösségek létesítése által.
- A fegyelmezetlen hirtelen, ad hominem foglalkoztatása.
- A fegyelmezetlen megkülönböztetése a többiektől.
- A fegyelmezetlenségnek a közösségből való, rövid időre történő kirekesztése.
- A szerető ragaszkodás érzésének felkeltése.
- A figyelem felkeltése.
- A fantázia felébresztése.
- A dramatizálás.
- A cselekvő tanítás.
- A jutalmazás.
- A gyermek Jézus elé vitele. Imádság érte, vele együtt.

Arról már szóltunk, hogy Csikesz a valláspedagógiai munka egyik leglényegesebb elemének tekinti a példaadást. Ennek, pedig úgy, mint az egész valláspedagógiai munkának ideális esetben három szintén kell érvényesülnie: az iskolában, a családban, és a gyülekezetben. Máig aktuális látása, mely szerint teljes sikerre a valláspedagógiában „három tényező, a felnőtt keresztyének, az egyház szervei, és az iskola együttműködése vezethet”.⁶³ A **valláspedagógiai munka színterének** meghatározásánál abból indul ki, hogy az „együttes istentisztelet felnőttekkel és gyermekekkel együtt előbb házi istentisztelet, aztán gyülekezeti, ez volt az őskeresztyénk valláspedagógiája”.⁶⁴ Majd kissé leegyszerűsítve jegyzi meg, hogy a vallásoktatásnak „egyetlen legfőbb módja van: az igazi református kegyes családi élet”.⁶⁵

Ugyanakkor gyülekezeti ügynek is tekinti a vallásoktatást. Ebben a vonatkozásban mondja, hogy „imádságos lelkületű, Igével élő vallásos vezetőkre van szükségünk, ilyen családokra és ilyen gyülekezetekre. Ezekben belül megoldódik a valláspedagógia válsága”.⁶⁶ Sőt, a gyülekezetek ez irányú szerepének betöltése nem történhet akármilyen úton, hisz ha egy gyülekezetben „csak a gyermekeket és nőket nyerem meg, ott elveszítem a férfit, de ahol a férfit nyerem meg, ott önként igazodik hozzá a gyermek is, a nő is... Apostoli lelkületű férfiakra, tanult nőkre,

⁶³ Csikesz Sándor: Pár szó a falusi gyermekistentiszteletekről, i.m. 97.

⁶⁴ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 20.

⁶⁵ Uo. 18.

⁶⁶ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén. In: Csikesz Sándor emlékkönyvek 3. sajtó alá rendezte Módis László, Debrecen, 1941. 13.

a martýromságot is vállaló lelkekre van szükség, s ha ilyenek vannak, akkor miénk a gyermekesereg.”⁶⁷

De ezen túl nem hagyható ki az iskola sem, hiszen „a családba tömörült felnőtt keresztyének, az egyház és iskola hibásak abban, ha a gyermek elveszíti Isten országát, melynek tulajdonjogát pedig szent hozományként kapta a Teremtő atya kezeiből”.⁶⁸

A valláspedagógiai munka színtereivel összefüggésben utal Csikesz a katechetikai felelősséget hordozó hivatalos tisztségviselők egymás közti kapcsolatára is. Nyilván kora áldatlan állapotait látva mondja, hogy a lelkészek és tanítók egymás felé közeledése elengedhetetlen.⁶⁹ Mert csak az a gyülekezet lehet boldog, ahol a szolgatársak egymásra találhatnak.⁷⁰

Csikesz a valláspedagógia kérdéskörét nem csupán a gyakorlati teológia egy fejezeteként, és nem csupán az egyházban folyó munka egy lényeges elemeként szemléli, hanem azt, az egyik leglényegesebb **közegyházi kérdésnek** tartja. Fájdalmasan panaszolja fel, hogy „anyagi kérdés függvénye lett a valláspedagógia, ahol van állami, vagy más közületi segítség, ott van, - ahol pedig nincs ilyen segítség, ott nincs semmi erő, ami életre hívja”.⁷¹

Az egyháznak a kérdéshez való korabeli közönyös hozzáállását tükrözi, hogy Csikesz állandóan sürgeti az újabb önálló vallástanári állások létrehozását.⁷²

Nem véletlen az aggodalom sem, mellyel Csikesz a valláspedagógia reformját sürgeti. Így beszél egy helyen: „A másik sürgető szükség a valláspedagógia reformjánál az a politikai körülmény, hogy az államok egész sora oldja fel a vallásoktatási kényszer törvényét. Olyan valláspedagógiára van tehát szükség, mely kényszerítés nélkül is oda tudja vonzani az Istenhez a gyermeki lelkek százezreit.”⁷³ Csikesz előrelátóan gondolkodott, bár intő szavát csak kevesen hallották meg. Egyházunk történetének, illetve gyülekezeteink életének pedig tragédiájává lett, hogy nem csupán a vallásoktatási kényszert oldotta fel a kommunista diktatúra, hanem a vallásoktatás egészét tette lehetetlenné.

⁶⁷ Uo. 12.

⁶⁸ Csikesz Sándor: Pár szó a falusi gyermekistentiszteletekről, i.m. 97.

⁶⁹ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, i.m. 12.

⁷⁰ Csikesz Sándor: A 400 éves kollégium. In: Csikesz Sándor emlékkönyvek 3. sajtó alá rendezte Módis László, Debrecen, 1941. 40.

⁷¹ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 15.o.

⁷² Csikesz Sándor: A magyar református Theológiai Intézetek Ifjúságának együttműködésére miért és milyen területeken van szükség? In: Csikesz Sándor emlékkönyvek 3. sajtó alá rendezte Módis László, Debrecen, 1941. 140.

⁷³ A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői, i.m. 30.

A vallásoktatásnak speciális színteréről is szól Csikesz, ami nem más, mint a **református iskola**. Fájdalmasan panaszolja fel, hogy már „a református iskoláknál is egyre kevesebb térre szorul a vallásoktatás, ma már a középfokú tanintézetekben a torna messze felülhaladja a lélek képzésére szánt időt”.⁷⁴ Ijesztőnek tartja azt, hogy még „a református iskolákban sem jut megfelelő kerethez és méltányoláshoz a valláspedagógia. Szó sincs arról, hogy a vallásórán kívül a többi tantárgyak is a Krisztusra nézzenek, hogy egységes világszemléletet adjon az ifjúságnak...”⁷⁵

Ezzel az utóbbi megjegyzésével a tantárgyi integráció kérdéskörét feszegeti. Hogy ez szerinte mit jelent, arról gyakorlati részletességgel is beszél abban a munkájában, mely név nélkül jelenik meg ugyan, de vitathatatlanul Csikesz programja.⁷⁶ Ebben fejti ki tantárgyakra bontva, példákkal magyarázva, hogy „a református valláserkölcsei nevelésnek minden tárgy körében teret kell nyújtani”.⁷⁷ Hadd álljon itt ebből a programból egy rövid részlet: „Magyar nyelv és olvasókönyv emelje ki a legkiválóbb protestáns elmék műveit... A történelem emelje ki, hogy a kálvinizmus érdeke mindig egy volt a magyar nemzet érdekeivel és viszont... Természettan és rokontudományai tárgyalásánál úgy mutassuk fel a tüneményeket, mint Isten csodálatos bölcsességének, hatalmának, szeretetének beszédes bizonyosságait...”⁷⁸

Az egyházi iskolákról szólva annak a véleményének is hangot ad, hogy „csak akkor éri meg az iskola azt az óriási áldozatot, amibe kerül, hogyha rajta keresztül az egyház eleven tagokat tud rekrutálni istentisztelete számára”.⁷⁹

Ugyanakkor egyik előadásában keményen és elítélően szól arról, hogy a Magyar Református Egyház 400 éves iskoláit akarják némelyek bezárni, pedig azok fenntartása szent kötelessége egyházunknak.⁸⁰

⁷⁴ Csikesz Sándor: A valláspedagógia igazi válsága, i.m. 15.

⁷⁵ Uo. 15.

⁷⁶ Szabó Imre: Dr. Csikesz Sándor lelkipásztori és professzori eszményei. In: Csikesz Sándor emlékkönyvek 4. szerkesztette Módis László, Debrecen, 1942. 16.

⁷⁷ Egységes politikai, kulturális, szociális és gazdasági program a magyar kálvinizmus részére, Debrecen, ORLE, 1925. 6.

⁷⁸ Uo. 6. kk.

⁷⁹ Csikesz Sándor: A valláspedagógia válságának küszöbén, 89.

⁸⁰ Csikesz Sándor: A magyar református egyház sajtó sebei és kívánságai. In: Csikesz Sándor emlékkönyvek 3. sajtó alá rendezte Módis László, Debrecen, 1941. 96.

Csikesz Sándor valláspedagógiai látásának néhány mai aktualitása

Csikesz Sándor valláspedagógiával kapcsolatos hozzászólásainak megismerése talán nem haszontalan, hiszen közhellyé vált már a régi bölcsesség, hogy a múlt ismerete nélkül lehetetlen a jövő felé indulni. Sőt, Csikesz ez irányú munkásságának megismerése talán félreteteti velünk azt a görbe tükröt, mellyen keresztül gyakran katechetikai, valláspedagógiai munkásságunkat szemléljük, s óhatatlanul felhívja a figyelmünket néhány mai akut problémára, de talán egyházi életünk és szolgálatunk jó néhány neuralgikus pontjára is. Ezért, a teljesség igénye nélkül, gondolatébresztésként, hadd verjek hidat Csikesz látása és mai helyzetünk közé, és véleményének gazdag tárházából csak néhányhoz hadd fűzzek kommentárt.

Nem feladata ennek a dolgozatnak azt megítélni, hogy válságban van-e egyházunk katechetikai szolgálata, s ha igen akkor miért. Két dolog azonban biztos. Egyfelől az, hogy Csikesz korának számos jellemzője ma is valóság. Gondoljunk csak a szürke internacionáléről mondottakra, vagy a népegyházi struktúrából örökölt, gyülekezetekeket megnyomorító viszonyokra, melyek akadályai lehetnek a katechetikai munkának. Másfelől pedig az, hogy az egyházunk által több mint másfél évtizede nagy lendülettel elkezdett katechetikai munka nem látszik beváltani a hozzá fűzött reményeket. Hiszen annak ellenére, hogy az óta már szinte egy egész generáció ült ott hittanórákon, mégis hiányozik gyülekezeteink javarészből a fiatalok és fiatal felnőttek általunk már katechézisben részesített csoportja.

Éppen ezért lehet inspiráló, továbbgondolkodásra készítő, esetleg új impulzusokat is adó Csikesz számos elképzelése a hittanoktatás céljáról és módjáról. A cél tekintetében mai viszonyaink között újra aktuálissá válhat az a szemlélet, mely missziói jelleget kölcsönöz a hittanoktatásnak. Természetesen úgy, hogy szem előtt tartja annak gyülekezetépítő, gyülekezetbe integráló jellegét. Hiszen – bár a hittanórák többsége ma iskolákban folyik – a hittanoktatás egyházi, gyülekezeti ügy. A módszer tekintetében szinte kivétel nélkül egyetérthetünk Csikesz gondolataival, abban az esetben, ha vele együtt az igehirdetés egy speciális alkalmának, lehetőségének látjuk a hittanórát, ahol minden részleten keresztül az ige üzenete szólal meg. Így lenne elkerülhető hittanóráink régi történetek elmesélgetésévé, moralizáló előadásává, vagy éppen rajzszínész szakkörre silányulása.

A hittanoktató személyéről, habitusáról, attitűdjéről mondtak aktualitására csak nagy bátorsággal hívhatja fel az ember a figyelmet egy olyan korban, mikor a magánélet szentségéről és sérthetlenségéről alkotott elképzelések úgy eresztenek gyökeret egyházunkban is, hogy már a legbotránosabb dolgok felett is csak csodálkozunk. Arról pedig, hogy a hitoktató és lelkipásztor egymásratalálása mennyire fontos, tel-

jesen felesleges beszélni, mert legtöbb esetben ez a két feladatkör egy személyben koncentrálódik. Nem véletlen ez, hiszen a gyülekezeteink anyagi erőtlensége, illetve a lelkipásztorok anyagi ellenérdekeltsége miatt alig vannak képzett hittanoktatók gyülekezeteinkben.

A vallásoktatás színtere ma is a család, a gyülekezet, és az iskola. Ugyanakkor azonban mivel az iskolák javarésze már állami fenntartású, a hittanoktatás gyülekezeti irányba történő elmozdítása lenne talán a célszerűbb.

Abban is nagy igazság van, amit Csikesz a református iskolákról mond. Sajnos táblacserés iskoláink gyakorta köpönyegcserés pedagógusaitól alig várható el, hogy a tantárgyi integráció gondolatával áthatva, hitvalló módon tanítsák az egyes tantárgyakat. Az a gondolat pedig, hogy az iskolák fenntartása szent feladata lenne az egyháznak, különös aktualitással bír napjaink eseményeinek tükrében.

Csikesz Sándor valláspedagógiai látásának összegző jellemzése

Az előbbiek ismeretében érdemes röviden, néhány gondolatban összegezni Csikesz valláspedagógiájának jellemzőit.

Mindenek előtt óriási elkötelezettség tükröződik azokból a hozzászólásaiból, melyek a valláspedagógia tárgykörét érintik. Ugyanez látszik lelkipásztori naplójából is, melyben számtalan rövid gondolat, óravázlat van felvázolva.

Elkötelezettsége mellett felkészültsége is szembetűnő, hiszen kiváló ismerője a gyakorlati teológiának és azon belül a valláspedagógiának, illetve azok segéd és rokon tudományainak.

Csikesz ízig-veéig korának gyermeke. Így valláspedagógiai szemléletét is csak abból a korból és abban a korban lehet megérteni, melyben az megszületik és kibomlik. Mégis figyelemre méltó az a kiegyensúlyozottság, mellyel korának teológiai, valláspedagógiai, és pedagógiai áramlatait kezeli. A új, a modern eszmék nem válnak isteneivé, hanem a múlt örökségének értékeit elismerve integrálja valláspedagógiájába az új kutatások, felfedezések elemeit. Egyfajta integráló szemlélettel, több forrásból merítve, a Szentírás mércéjén megmérve, és a hétköznapi gyakorlat szűrőjén átengedve emeli valláspedagógiájába mindazt, ami hasznos és alkalmazható. Bár fiatalkorában a liberális vallástudomány emlőin nevelkedett, ezt ellensúlyozta benne az egyszerű falusi kegyesség már a szülői házban való megismerése, illetve a századelő ébredési mozgalmaival való megismerkedés. Sőt, a historizmus, pszichologizmus, moralizmus esetleges vadhajtásait visszametszi munkásságában a dialektika teológia értékeinek szinte kortársait megelőző módon való felismerése.

Mindemellett szembetűnő Csikesz valláspedagógiájának markánsan református, bizonyos tekintetben kálvinista jellege, hisz gon-

dolgozása origójában az Isten dicsőségének gondolata és az életnek, mint istentiszteletnek a megélése áll.

Végül arról sem szabad elfeledkezni, hogy Csikesz valláspedagógiai hozzászólásai nem légüres térben képzelik el a valláspedagógiai munkát, hanem a sajátosan magyar nemzeti keretek között. Így valláspedagógiai hozzászólásait is át meg átszövi a magyar múlt intő örökségének komolyan vétele, a magyar jelen égető problémáinak ismerete, és a magyar jövő iránti felelősségteljes aggodalma.

Teológiai-etikai kérdések az első kőtábla parancsolataiban *

Ne legyenek más isteneid!

A két tábla és a „tabula rasa” kérdése

Filozófiatörténetből ismerős lehet az arról szóló vita, hogy vajon rendelkezünk-e velünk született tudással, például az etikai normák terén. „Természetesen” jutnak-e eszünkbe az emberbaráti érzések mögötti etikai alapelvek? Van-e „természeti törvény” alapja az etikának? Születésünkkor üres lappal („tabula rasa”) indul-e gondolkodásunk, és később mindent a **szubjektív megtapasztalás** révén sajátítunk el? Netán léteznek **objektív etikai törvények**, amelyeket valamilyen úton, például a deduktív logika útján meg lehet ismerni, az összes szükséges tapasztalat nélkül?

A teológiai válasz erre az, hogy az erkölcsi törvény alapja egy erkölcsi Törvényadó, Akit mi Istennek nevezünk. Jóllehet az etikának léteznek történelmi-kulturális és szubjektív megközelítései, ezeknek a háttérben bizonyos alapelvek húzódnak meg. Mít íránk például a Tízparancsolat két kőtáblájára, ha nem tudnánk, hogy mi áll rajtuk – ha szó szerint „tabula rasa” lennének? Ha az embereket a világ minden táján megkérnék arra, hogy írják le az etika (erkölcs) alap meghatározását, és megkérdéznék, hogy meggyőződésük, tapasztalatuk szerint, illetve a családban, a társadalomban és a vallásban szerzett ismereteik szerint mit **kellene** az erkölcsi törvény tábláira írni, akkor néhány olyan alapelvet kapnánk, melyek nagyon hasonlítanak a Tízparancsolatra.

Az emberek világszerte mindenütt tudják azt, hogy az etikai vagy erkölcsi alapelvek a másik iránti kötelességeinkről és felelősségeinkről szólnak. Mindannyian tudjuk, hogy a viselkedés etikai normái nem teljesen szubjektívek, mivel a „közjóra” és felebarátunk javára vonatkoznak. Ránk nézve is jók, hiszen mindannyiunknak javára van az, ha az emberek etikusan bánnak egymással. Ha tehát mi találnánk ki a tízparancsolatot, abban valószínűleg a következő elvek és gyakorlatok állnának:

- Ne bántsunk másokat. Pozitívan megfogalmazva: a másik ember tiszteletének elve.
- Kölcsönös segítségnyújtás, a minimumnál többre törekvés.
- Az igazság szólása (de a pletyka kerülése).

* Tanulmányi anyag a Sárospataki Teológiai Akadémia hallgatói számára

- A vagyon tisztelete.
- Az ígéretek megtartása, megbízhatóság.
- Alázat; a gőg kerülése. A jó értelemben vett büszkeség inkább hálaadás, a gőg azonban kérkedéshez és önteltséghez vezet.
- Mértékletesség, a megelégedettség elve, nem a kapzsiságé, az önzésé vagy a túlzott követelőzésé.
- A tekintély tisztelete, szem előtt tartva azt, hogy mindenféle hatalomnak korlátot szab a törvény vagy bizonyos etikai alapelvek.
- Isten tisztelete (kegyesség), vagy valamilyen végső érték tisztelete (például az életé), vagy tisztelete annak, ami „szent”.

Szerintem az ilyen normák – melyeket az egész világon megtalálunk – az etika objektív oldalára mutatnak rá. Ezeknek az alapelveknek megvan a szubjektív oldala is, amikor a gyakorlatba ültetjük át őket. Úgy tűnik tehát, hogy az emberi megtapasztalás és egyfajta „velünk született” adottság az alapjuk, mivel részei a teremtés felépítettségének. De azt is mondhatjuk, hogy az emberiség társadalmi szerkezetéből adódnak (és a mindennapi megtapasztalásokkal nyernek megerősítést).

Ha tehát sokaknak van ismerete a Tízparancsolathoz hasonló dolgokról, akkor mi különbözteti meg a Tízparancsolatot magát? Először is az, hogy ez a „tíz ige” a kegyelem szavával kezdődik. Másodszor pedig az, hogy ezeket a parancsolatokat egy „szövetség” részeként adta Isten ószövetségi népének. Ez az „ó-szövetség” megszűnt, illetve továbblépett „a törvény betöltésével”, melyet a Krisztus Jézus eljövetele hozott el. Jóllehet sok különbség van az Ószövetség és az Újszövetség között, az alapvető erkölcsi elvek nem különböznek.

Kegyelem előzi meg a törvényt

A Sínai-hegyen adott törvény első kijelentése nem parancsolat, hanem a szabadság ígéje: Én, az Úr vagyok a te Istened, aki kihoztalak Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Ez azt jelenti, hogy nem azért engedelmeskedünk Isten törvényének, hogy üdvözlünk. Hálaadásból engedelmeskedünk. Ezért helyezi a Heidelbergi Káté Isten törvényét a harmadik, a hálaadásról szóló részbe. A bibliai etosz a teremtésen és a megváltáson (kegyelmen) alapszik. Nem azért engedelmeskedünk, hogy tökéletesek legyünk. Isten kegyelme, megbocsátása tesz bennünket tökéletessé. Isten törvényének követése azonban (lásd 119. Zsoltár) bizonyos értelemben üdvösséget, *salom*-ot is jelent számunkra az élet minden vonatkozásában. Jézus tanítását követve Pál apostol azonban különbséget tett a törvény igazsága és a hit és a kegyelem általi megigazulás között. A törvény többféle szempontból is *salom*-ot hoz, a kegyelem viszont örök üdvösséget.

Melyik isten?

Az első parancsolat valóban az első, azaz, a főparancsolat. Ne legyenek más isteneid! Ez az egész életre és ezért az összes többi parancsolatra is kihatással van. Azt mondja, hogy az etikáról alkotott felfogásunknak isteni megalapozása van. Nagyon nem mindegy, hogy melyik Istent imádjuk. Etikánk mint *praxis vitae* állandóan alakul származásunktól, családunktól, kultúránktól, környezetünktől és sok egyéb dologtól függően. Keresztyénként etoszunkat az Isten tiszteletére való egybegyülekezésünk is formálja és reformálja. Az egyház mint *ecclesia*, a hitnek a kegyelem jele alatt egybegyűjtött gyülekezete arra tanít bennünket, hogy győzzük le a gazdag és szegény, férfi és nő, kétkezi munkás és értelmiségi közötti, a faji és egyéb olyan társadalmi különbségeket, melyek szétrombolják a közösséget. Krisztusban leomlottak a falak. (Efezus 2. fej.) A törvény többé nem tipor el, a kegyelem határoz meg. Az *ecclesia* egybegyűjtött közösségében megtanuljuk Istent és nem magunkat imádni. Istent dicsőítjük, és benne leljük örökké örömünket – ahogyan azt a Biblia és a hitvallások, Augustinus, Kálvin, Barth, Bonhoeffer és még sokan mások is mondták. Megtanuljuk félretenni a hamis isteneket.

Ez azonban küzdelemmel jár. Olyan korban élünk, melyet a szét-töredezettség, a szórakozás és az állandóan növekvő pluralitásból adódóan az egység elvesztése jellemez. Új falak épülnek, új ideológiák és istenek születnek. A keresztyén közösségben megtanulunk elgondolkozni a kezdeten és a végen, a teremtésen és a megváltáson, az emberlét értelmén. Megtanuljuk elhagyni a divat, a kényelem, a fogyasztói mentalitás, a félelem, az erőszak, az önérdek hamis isteneit, és mindazt, ami megszokott, elfogadott egy összetört és bűnös világban.

Istenben szabadságot találunk. Ez a szabadság nem arról szól, hogy saját céljainkat valósítjuk meg egy demokratikus, jóléti és gyönyöröket kereső társadalomban. Ezek mind másodlagosak felsőbb elhívásunkhoz képest. Ezek a másodlagos dolgok megkötözhetnek. Isten imádásunknak szabadító megtapasztalásnak kell lennie: Isten valóban Isten, az Örökkévaló, Aki kihív bennünket a világ szolgaságából. Isten transzcendens, ezért az Ő megismerése azt jelenti, hogy tudjuk: a valóság több, mint amiről a napi hírek szólnak, több, mint a mindennapi terveink és programjaink. Az *ecclesia*-ban arra kapunk elhívást, hogy Istent imádjuk és egymást segítsük. Bűnbánatra, alázatra, hitre, szeretetre és reménységre hívtunk el.¹ Szolgálatra hívtunk el.

¹ Lásd Philip Kenneson, 'Gathering: Worship, Imagination, and Formation', 5.fej. in: Hauerwas and Wells, *Christian Ethics* (Blackwell Companion Series: Oxford, 2004).

Az első parancsolat mint iránytű

Bármilyen kultúrában vagy civilizációban éljenek is, az emberek szeretik, ha előzékenyen és igazságosan bánnak velük. Az emberek a világ minden táján jobban szeretik a kedves szavakat a gyűlölködő szavaknál. Az ártatlan megölése rossznak számít bármelyik társadalomban. A kulturális különbözőségek ellenére az emberek az egész világon tudatában vannak annak, mi jó és mi rossz. C. S. Lewis *Keresztény vagyok!* című könyvének első részében arra mutat rá, hogy az erkölcsi törvény objektívabb számunkra, mint ahogy azt olykor gondolnánk. Ha létezik egy adott (isteni) kijelentett) etosz, akkor fontos, hogy ismerjük a forrást, a Törvényadót. Meg kell találnunk a megfelelő értékeket és etikai döntéseket. Hogyan hat ki az első parancsolat a többire? Isteni alapvetést ad számunkra. Elmondja nekünk, hogy az etikai jószág nem pusztán szubjektív döntés kérdése. Az erkölcsnek van egy objektív oldala is, egy Isten által meghatározott törvény-rendje. Ha etikai értelemben megbotlunk, annak mindig megvannak a maga rossz következményei. Az elbotlások mások bántásához, összetört kapcsolatokhoz és rossz lelkiismerethez vezetnek.

Pál apostol azt mondja, hogy vannak emberek, akiknek „a hasuk az istenük” (Filippi 3:19). Majd így folytatja: az ilyenek a „földi dolgokkal törődnek”. Tudjuk, hogy lehet jól és rosszul összpontosítani a földi dolgokra. A jó út az, ami az első parancsolathoz tartja magát. A rossz út az, amikor abszolutizáljuk a földi dolgokkal való törődést és a Genézis 3-nak az útját választjuk: a jó és gonosz tudásának keresését Isten nélkül. Az első parancsolat jelentősége abban áll, hogy segít megkülönböztetni, mi időleges és mi örök, mi az utolsó és mi csak az utolsó előtti. Bonhoeffer ezt a témát fejt ki etika előadásaiban. Azt is mondja, hogy hibázunk akkor, ha „Krisztust a világ nélkül, vagy a világot Krisztus nélkül keressük.”² Ezen azt érti, hogy életünkben egyszerre állunk kapcsolatban Istennel és a világgal. A világban azonban szükségünk van Isten életünkre vonatkozó parancsára, ebben a világban élt életünk pedig szükséges színhely, ahol eljátszhatjuk szerepünket.

Nem elég azt mondani, hogy hiszünk valamilyen ismeretlen Istenben (ApCsel 17). Tudnunk kell, hogy Isten mit jelentett ki magáról, a világról és rólunk. Az egész Biblia arról szól, hogyan cselekszik Isten mint Teremtő és mint Megváltó. Nem mindig könnyű Istenben bízni és Neki engedelmeskedni. Időről időre felfedezzük, hogy „senki sem szolgálhat két úrnak” – ahogyan Jézus mondta. (Máté 6:24) A Heidelbergi Káté azt mondja, hogy a jó cselekvése „igaz hitből, Isten törvénye szerint, az Ő dicsőségére” kell hogy történjék. Ami igazán jó, az nem „a mi vélekedésünkön vagy emberek rendelkezéseinken” alapul. (91. kérdés-felelet) Ismernünk kell Isten akaratát. Többféle szempontból is emlékeznünk kell arra, hogy az első parancsolat valóban az első, és a többi parancsolatot ennek az

² Dietrich Bonhoeffer, *Ethics* (London: SCM, 1985), 169.

örömmelétén keresztül kell néznünk: Isten a Szabadító Isten. Egy üveg-színképhez hasonlóan az első parancsolat megannyi színben fénylik (a kapcsolódó parancsolatokban, melyek örömhírt hordoznak). „Én az Úr vagyok, a te Istened.” Ez annak idején Izráelnek szólt, de ma az *ecclesia* hitvallása. Ma aki bízik Istenben, azt Isten kihozza a lelki szolgátságából.

Teodicea: hogyan hihetünk Istenben, amikor annyi gonosz és szenvedés van a világban?

Az első parancsolat olyan, mint egy iránytű. Elmondja nekünk, hogy a kegyelem megelőzi a törvényt, követi a törvényt, és a törvényben is benne van. Nemcsak az erkölcsi törvénnyel van dolgunk, hanem Istennel mint Teremtőnkkel és Megváltónkkal is. Az alapparancsolat az, hogy bízunk ebben az Istenben, Aki azt mondja, hogy „kihozott a szolgátságából”. Egyik megközelítési módja ennek az, hogy rákérdezzünk Isten hűségére és irányítására egy szenvedéssel és gonosszal teli világban. Ezt a „teodicea” kérdésének nevezzük: hogyan lehet „igazolni” az Istenbe vetett hitet, amikor képtelenség megérteni, hogy miért szenvednek olyan sokan betegségek, szegénységtől, természeti katasztrófáktól, háborúktól és mindenféle igazságtalanságoktól.

Ebben a szenvedő világban „Isten útjainak” ez a kérdése naponta felvetődik a szívünkben, a napilapokban, a televízióban, és hol ilyen, hol olyan válaszok születnek rá.³ Elegendő megemlítenünk a holocaustot, vagy azt a beteg családtagot, aki miatt szomorkodunk. Elég végignéznünk a világkatasztrófák és a nagy méretet öltő szegénység képeit, a háborúk és mindenféle erőszakos cselekmények képeit. Elegendő olyan esetről hallanunk, amikor egy fiatal élet hal meg balesetben. Ezek mind mardossák szívünket és gondolatainkat. A teodicea kérdését veti fel a Jób könyve, és azóta is klasszikus kérdés maradt. Albert Camus többek között *Pestis* című művében foglalkozik sokat ezzel a problémával.

Előbb vagy utóbb a gyermek is (gyakran egészen korán) hangot ad annak a kérdésnek, hogyan lehet Isten mindenható és jó, ugyanakkor hogyan engedhet meg annyi gonoszt és szenvedést. Amikor sikerül esetleg felszámolnunk a háborúk, rabszolgaság, kapzsiság, bűnözés, fajgyűlölet stb. okozta igazságtalanságokat, akkor sem tudunk mit kezdeni a nagy pusztítást végző természeti katasztrófákkal, melyeket olykor Istennek tulajdonítunk.

³ Ebben szakaszban többnyire a következő műből veszek át: John P. Newport, *Life's Ultimate Questions: A Contemporary Philosophy of Religion* (Dallas: Word Publishing, 1989), 7. fejelet: „The Question of Evil and Personal Suffering”. Lásd még: Donald Bloesch, *The Ground of Certainty* (Grand Rapids: Eerdmans, 1971), 6. fejelet: „The Problem of Evil”. Bloeschnak ez az írása magyar nyelven is megjelent: *Sárospataki Füzetek* 2004/1: 31kk.: „A gonosz problematikája” (ford.: Hunyadi János).

Melyik Istenben higgyünk? A gonosz csak illúzió, ahogyan a hinduizmus tanítja? A gonosz következménye a világhoz mint fizikai valósághoz való kötődésünknek, ahogyan azt a buddhizmus tanítja? A megváltás a vágyainktól való „elszakadásban” rejlik? A gonosz az anyaggal együtt adatott végességünk áraként, ahogyan azt a neoplatonizmus és a gnoszticizmus tanítja? Egyenlő esélyű küzdelem folyik jó és rossz között, ahogyan a perzsa próféta, Máni és a tanításaiból kialakult manicheizmus tanítja? A gonoszt mindig determinálja Isten, ahogyan azt a fatalista elméletek tanítják, és ahogyan megtalálható különböző alakban a sztoikusoknál, az iszlámban és a kálvinizmusban (legalábbis a szélsőséges szisztématikusoknál)? Isten netán véges, ezért nem tudja feltartóztatni a gonoszt, ahogyan azt a folyamatteológia bizonyos irányzatai tanítják, mely szerint Isten a világgal együtt fejlődik?

Mit mond a Biblia? Számos textust és szakaszt lehet idézni – az Ó- és az Újszövetségből is –, hogy megmutassuk, a gonosz és a szenvedés kérdéséről többféleképpen is beszél a Biblia.

- a) A Bibliában a gonosz és a szenvedés az ördög kísértésével, és az emberi **bűnnel** – mely lényegében az Isten elleni lázadás – áll összefüggésben. A Mózes első könyvének 3. része és egyéb szakaszok beszélnek így a kérdésről.
- b) A szenvedés olykor Isten **ítéletének és büntetésének** van beállítva. A végső megállapítás ezzel kapcsolatban az, hogy mindannyiunknak meg kell jelennünk Isten ítélőszéke előtt.
- c) A szenvedés és a gonosz lehet **fegyelmező (és nevelőerejű)** annak érdekében, hogy magasabb értékeket tanuljunk. A tékozló fiú példázata ezt a vonást hordozza.
- d) Hallunk olyanról is, hogy Isten **hitünk próbájaként** engedi meg a szenvedést, mint például Jób könyvében.
- e) A szenvedés segíthet abban is, hogy **teljesebb Istenismeretre vezessen**: többet jelentsen ki Isten szeretetéről az övéinek és ennek a szenvedő világnak. Istennek az égő csipkebokorban Mózesnek adott üzenetében, Hóseás prófétánál, Jeremiás szenvedéseiben és Pál apostolnál találkozunk ezzel. Ezt a feljegyzést találjuk a János 8. fejezetében a vakon született emberrel kapcsolatban: nem büntetés volt vaksága, hanem annak érdekében történt, hogy Isten dicsőségét jelentse ki, amikor Krisztus meggyógyította. A szenvedéssel mint kijelentéssel találkozunk Jézus Krisztus szenvedésében is a János 3:16-ban.

- f) Az e) ponthoz kapcsolódóan olykor úgy találkozunk a szenvedéssel mint ami része Isten **megváltó tetteinek**: különösen a Szenvédő Szolga képében (Ézsaiás 40-55.) és Krisztusban (Filippi 2. fej.). Pál nagyon kifejezően ír erről a Róma 8:28-39-ben, melyet szolgálatunk során sokszor van alkalmunk felolvasni szenvedőknek, betegeknek, gyászolóknak vagy haldoklóknak.
- g) A szenvedés egyben **rejtély** is. Jób könyvében olvassuk ezt. Nem oldjuk meg a gonosz és a szenvedés kérdését, de megtanulunk hitben és reménységben élni, jóllehet ez nem könnyű. Ismerjük a szenvedést, és ismerjük az örömhír ígérteit is. Nem tudjuk megmagyarázni vagy egyensúlyban tartani ezeket. Hitben járunk. Nagy költemények, zsoltárok és himnuszok tanítanak erre, valahányszor együtt vagyunk az *ecclesia*-ban, és a sötétségből a világosságra hívattatunk.
- h) A gonosz és szenvedés kérdésének **eszkatológiai** vonása is van. Nemcsak szenvedés és halál van, hanem Krisztus feltámadása is, a mi feltámadásunk is, és „új ég és új föld”. (Jelenések 21. fej.)

Mindezekből azt tanulhatjuk meg, hogy óvatosaknak kell lennünk, amikor Istenről, a gonosztól és a szenvedésről beszélünk. Olykor tudhatjuk, máskor viszont nem tudhatjuk, hogy egy konkrét szenvedés erkölcsi bukás és bűn következménye, vagy az általános „emberi állapot” része egy összetört világban, netán a fentebb felsoroltak közül egy vagy két szempont ad jobb magyarázatot számunkra. Biztosan tudhatjuk azt, hogy sok szenvedést a szabadsággal való helytelen visszaélés, az önzés, gonosz szándékok stb. okoznak. Ahogyan azt azonban már mondtuk, a szenvedést általában – melyet a Biblia a bűnnel hoz összefüggésbe – nem mindig lehet a szenvedő személyes bűnével magyarázni. Helyes a Prédikátor 8-nak a kérdésfelvetése, ahol arról olvasunk, hogy olykor az igaz ember szenvedéssel teli, a gonosz pedig gondtalan és fényűző életet él. Jézus is beszélt erről a gazdag emberről és a koldus Lázárról szóló történetben. A Jakab levél is foglalkozik ezzel a témával.

Végül pedig nem szabad elfelejtenünk, hogy az első parancsolatban és a Bibliában az az örömhír központi üzenete, hogy Isten velünk és értünk szenved. Krisztus egyszerre a szenvedő és a bűnt, szenvedést és halált legyőző. Az új közösségnek (*ecclesia*) feladata, hogy segítsen minden szenvedőn. Többé már nem vagyunk magunkra hagyatva a szenvedésben; együtt szenvedünk, a reménység ígérteit bátorítanak. A szenvedésben örüdeni tudás bibliai paradoxonja ez.

Az első parancsolat és a Biblia általában úgy beszél a „teodicea”, a bűn, a szenvedés és a halál kérdéséről, hogy nem magyarázatot ad, ha-

nem arra kér, hogy bízunk Abban, Aki megígéri, hogy velünk lesz, Aki megszabadít és *salom*-ot hoz el.

Varázslás, babonaság, bálványimádás

A Heidelbergi Káté is úgy foglalja össze az első parancsolatot mint ami azt jelenti, hogy kerülnünk kell a varázslást, a babonaságot és a bálványimádást. Mi a bálványimádás? A 95. kérdés-felelet azt mondja: „Az, ha az ember az egy, igaz Isten helyett, aki magát igéjében kijelentette, vagy ő rajta kívül is, mást képzel vagy tartogat magának, hogy abba bizalmát vesse.”

„Rajta kívül” – fontos ezen elgondolkodni, hiszen sokszor mondjuk azt, hogy bízunk Istenben, holott szeretünk saját elképzeléseinkben, saját terveinkben, a mai világban, a pénzben és a technikában bízni. Nem könnyű megtalálni az életünkhöz való helyes viszonyulást ebben a világban. Vannak, akik lemondanak az értelmes életről, mások az élvezeteket keresik, és talán csak kevesen vannak, akik megértik, hogy Isten törvénye megment a bálványimádástól és felhatalmaz arra, hogy Isten képének hordozói legyünk ebben a világban.

Nincsenek más istenek. Mi van a többi vallással?

Hans Küng a világvallások kapcsolatának különböző modelljeit tárgyalja *Világvallások etikája* című könyvének második felében. A hagyományos modell szerint az ember általában azt állította, hogy saját vallása az egyetlen igaz vallás. Ezzel ellentétes stratégia annak állítása, hogy minden vallás igaz a maga nemében. Ez azonban túlságosan szubjektívá teszi a dolgokat. Küng párbeszédet szorgalmaz a vallások között, ami által a másik ember vallása szabadteret kap, és komolyan vesszük azt. Szerinte nem a vallások egyesítése a cél (felületi szintézis), hanem mindegyiknek meg kell engedni azt, hogy szóhoz jusson, így legalább békésen beszélhetünk egymással annak érdekében, hogy elősegítsük az igazságosságot és a békét a világban. Jóllehet zsidók, keresztyének, buddhisták és muzulmánok nem fognak mindenben egyetérteni az Istenről és kijelentéséről kialakított felfogásukban, legalább abban egységre juthatunk, hogy együttműködünk az emberiség javára és békéje érdekében. Küng szerint ennek kell lennie a jelenkori modellnek. Ezt mintegy tíz évvel ezelőtt írta, a téma azóta még sürgetőbbé vált a keresztyénség és az iszlám kapcsolatában.

Az első parancsolat – a Biblia egész szándékával egyetemben – Isten és az igazság sajátos felfogását hirdeti, ugyanakkor nem szabad, hogy ez intoleránssá tegyen bennünket. Krisztus utolsó szavai valóban azok voltak, hogy az evangéliumnak el kell jutnia minden néphez. Közben ezen munkálkodunk, tudnunk kell, hogy mások mit gondolnak és mit hisznek, ahogyan azt Pál is tette Athénban. Az ApCsel 17-ben Pál említ néhány olyan igazságot, amellyel az őt hallgató görögök is egyet tudtak érteni. Például azzal, hogy Isten nem zárható emberi kezek által készített templomokba – ezt jelentette ki Salamon és egyes görög filozófusok is.

Vagy hogy Istenben „élünk, mozgunk és vagyunk” – Pál a sztoikus költőtől veszi ezt az idézetet. Pál azonban új igazságokat is hirdetett: kiemelte, miként Ura Isten a történelemnek, és különösen azt, hogy feltámasztotta Krisztust a halálból.

Megállapíthatjuk tehát, hogy fenn kell tartanunk a bibliai bizonygáttétel egyedi voltát, még akkor is, ha teret hagyunk az általános kijelentésnek és mások hitének. Nem az a hivatásunk, hogy mindent kárhoztassunk a másik hitében. A keresztyének feladata az, hogy Krisztus kérdésére mutassanak rá: „Hát ti kinek mondotok engem?” (Máté 16:15) és „Mi a véleményetek a Krisztusról?” (22:42) Ha valaki Krisztushoz tér egy másik vallásból, fokozatosan látni fogja, mi hiányzik vagy mi a rossz a saját vallásában. Ez ugyanakkor igaz arra is, ahogyan mi megéljük a keresztyén vallást. A Krisztushoz fordulás mindig saját énünk meghalása, valamint régi vallásos és nem vallásos szokásainknak levetkőzése is. T. S. Eliot versében, *A háromkirályok utazásában* a bölcsek, miután látták a világ világosságát, visszatérnek a „régii függelmebe” és látják, hogy „ez a Születés ... olyan volt mint a Halál”. Valami hasonlót ábrázol Ferenczy Károly festménye, *A háromkirályok* (1989) is. A bölcsek árnyas erdőn kelnek át, mi pedig nem tudjuk, hogy a világosság felé tartanak, vagy továbbra is a sötétben bolyongnak majd.

A probléma az, hogy nem akarunk meghalni saját régi énünknek. Nem adjuk fel könnyen régi elképzeléseinket. Nem szeretünk megéterni. A tendencia gyakran az, hogy elfogadunk valamit Krisztusból, de ragaszkodunk régi útjainkhoz is, régi énünkhöz, régi vallásunkhoz. Amikor más vallások kerülnek szóba, konkrétan rá kell kérdeznünk, mely részei elfogadhatók és melyek bálványimádók. Mint a nagy ideológiák, a nagy vallások is jó és rossz keverékei. Fontos tehát a régi mondás: ahol nincs igazi vallásosság, ott nincs erény (*ubi non est vera religio, ibi nec virtus*).⁴

De mi az igaz vallás? Először saját álláspontunkkal kell tisztában lennünk, mely a Biblián, a Jézus Krisztusban adott örömmel alapozik. Ezek után tanulmányoznunk kell a világvallásokat, megérteni azok alapvető szándékát. Ami még ennél is fontosabb: meg kell ismerkednünk, beszélgetnünk kell, barátkoznunk kell olyanokkal, akik más valláshoz tartoznak. Csak ekkor mérlegelhetjük azt, hogy mennyire legyünk befogadók és kirekesztők. Azaz igazságosnak, előítélet mentesnek kell lennünk másokkal. Csak kegyelemben ítélnünk, elfogadva mindazt, ami nemes és jó, bárhol is található, rámutatva Krisztus kegyelmére, mely tökéletesít és átalakít minden más ideológiai és vallásos meggyőződést. Úgy kell erről vallást tennünk, hogy közben ne legyünk türelmetlenek másokkal, és magunkat ítéljük meg leginkább. Ez az *ecclesia* nagy feladata.

⁴ Sebestyén Jenő, *Református etika* (Budapest: Iránytű, 1993), 72.

Megtarthatják-e a pogányok a törvényt?

Szükséges-e a törvény „első táblája” (Isten imádása és tisztelete) a „második tábla” (felebarátunk iránti szeretet és tisztelet) betöltéséhez? A világon mindenhol – a modernizmus új racionalista-ateista korszakáig – az emberek hittek istenekben, és istenfélelmük erkölcsi követelményekkel is összefüggésben állt. Pál említi, hogy akik törvény nélküliek, nekik is van szívbe írt törvényük (Róma 2:14-15 és szövegkörnyezete). Érthetjük ezt úgy, mint ami nem azt jelenti, hogy annyira jó szívük volt, hanem azt, hogy az Isten törvénye igenis általában ismert, mivel része az emberi élet erkölcsi felépítettségének. Isten törvénye a *regnum naturae*, a természeti törvény révén ismert, mely része az „általános kegyelemnek”, vagy annak, amit a teremtés struktúrájának mondunk. Az erényeket mindenhol dicsérik, a gonosz cselekedeteket pedig kárhoztatják. A hagyományok kihatással vannak erkölcsi felfogásunkra, az emberek pedig mint egyének és különösen mint ideológiák követői újból és újból „feltartóztatják az igazságot.” (Róma 1:18) Két oldala van tehát az egész történetnek: Isten törvénye nagyjából kiolvasható a teremtésből, mi azonban gyakran feltartóztatjuk az igazságot.

Az a kérdés, hogy vajon a nem keresztyének meg tudják-e tartani az Isten törvényét, a következőképpen válaszolható meg: minden embernek – keresztyéneknek és nem keresztyéneknek egyaránt – lehetőségük van arra, hogy erkölcsös életet éljenek vagy arra, hogy megszegjék Isten erkölcsi követelményeit. Mindannyiunknak van lelkiismerete és lehetősége a jó cselekvésének megtanulására. A Heidelbergi Káté megmagyarázza, hogy az igaz engedelmesség igaz hitből, Isten törvénye szerint és az Ő dicsőségére történik. (91. kérdés-felelet) Az első parancsolat azért fontos, mert a magunk dicsőségére történő erkölcsösség nem elég. Az akkor már nem erkölcsi jó, hanem önelégültség és gőg. A Róma 2-ben Pál apostol arra mutat rá, hogy Isten az alapján ítéli meg az embereket, hogy mennyi világosságot kaptak. A pogányok lehetnek rendes, erkölcsös emberek. Mint ahogyan a keresztyének között is vannak olyanok, akik nagyot buknak erkölcsi döntéseikben. Senki sem tartja meg Isten törvényét teljesen. A lényeg az, hogy amikor ismerjük Isten kijelentését Jézus Krisztusban, még teljesebben ismerjük Isten jóságos Szentlelkét: hozzánk való kegyelmét és bűneink megbocsátását. Ez új etosz-keretbe helyezi etikánkat. Egy pogány és egy keresztyén egyenlők lehetnek igaz és igaztalan voltukban is. A keresztyénnek az az előnye, hogy sokkal többet tud Isten akarataról. Megvan az az előnyünk is, hogy egy szerető Isten kezébe tehetjük le bukásainkat, mulasztásainkat. A keresztyén embernek megvan az az előnye, hogy megvallja: igaz volta Krisztus engedelmességéből van. Jóllehet, kétségtelenül vannak nagyon jó pogányok, a pogány világra általánosságban mégis csak az jellemző, hogy vakká teszi őket az igaz Isten tudomásul

nem vétele.⁵ Bár kétségkívül vannak a keresztyének között nagy bűnösök, a keresztyénség általában abban az irányban halad, hogy növelje az emberek mint egyének etikai tudatosságát és engedelmisségét, sőt építően hozzájáruljon a nemzeti kultúra etosának alakításához. A „keresztyén nemzetek” mai mulasztásai arról árulkodnak számunkra, hogy még nem teljesen keresztyének, ugyanakkor máris nagyon posztkeresztyének.

Szabadítás

Jól tesszük tehát, ha belátjuk, hogy az első parancsolatot egy olyan Isten adja, Aki szeret bennünket, Aki azt akarja, hogy bízunk Benne, és Aki valóban megszabadít bennünket a hamis istenektől és a hamis hatalmasságoktól. Amint azt megjegyeztük, ez volt a Dekalógus bevezetőjének lényege, mely Istent mint szabadítót mutatta meg. Istent szolgálva találunk rá igazi szabadságunkra, igaz emberi identitásunkra. Isten törvénye valóban „örömhír”. Gyakran alábecsüljük a mindennapi törvények fontosságát, az általuk teremtett biztonságot és szabadságot. Ha ez igaz egy társadalom emberek által létrehozott jogszabályaira – amelyek soha nem tökéletesek –, akkor az Isten „tökéletes törvénye” mennyivel inkább élénk tárja az igazságot és a jó élet útját. Ahhoz, hogy áldottak legyünk abban, amit cselekszünk, bele kell tekintenünk „a szabadság tökéletes törvényébe” – mondja Jakab. (1:25) Gyakran elkövetjük azt a hibát, hogy azt gondoljuk: Isten törvénye korlátoz bennünket, csak kevés szabadságot enged. A Biblia üzenete azonban az, hogy Isten törvénye olyan, mint a biztonsági korlát: segít, nehogy erkölcsi csapdába essünk. Természetesen meg-megbotlunk, de sokkal többször elbuknánk, ha egyáltalán nem figyelünk az Isten törvényére.

Seneca azt mondta: *Magnos homines virtute metimur, non fortuna.* – A nagy embereket erényeik és nem vagyonuk alapján mérjük le. Nem a siker vagy a szenvedés, nem is a lehetőség vagy a vallásosság stb. alapján ítélünk. Az erény alapján mérünk. Keresztyén megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy az Isten törvényében mint útmutatóban nekünk adott kegyelem és jóság, és Isten kegyelme mint az új élet ajándéka szerint mérünk. Ez etosunk teológiai alapja.

Ne csinálj istenképeket!

Istenképek

A történelem folyamán mindig is voltak istenképek, az Ószövetségben azonban világosan jelen volt a parancsolat: ne csinálj istenképeket! Az istentisztelettel kapcsolatban hangzott ez el: ne imádd az ilyen képeket, és ne tiszteld (ne szolgálj) azokat! Még a szentsátor legszentebb része

⁵ Lásd Török István, *Etika* (Kolozsvár, 1997), 64.

(„a szentek szentje”) sem tartalmazta Isten képét. A szövetség ládája volt ott, két arany kerub takarta be szárnyaival (2Mózes 25:18kk), nem volt azonban Istenről se szobor, se faragás, se kép. A következőket sorolhatjuk fel okokként, miért nem készíthetett Izráel képet Istenről:

- Egy ilyen kép soha nem tudná igazán és teljesen kiábrázolni Istent
- A képet összekevernék Istennel
- Az emberek megpróbálnák a képen keresztül kézben tartani Istent
- A képek eltávolítanak a lelki istentisztelettől és mágiához, varázsláshoz vezetnek
- A képek elvesznek Isten transzcendens voltából
- Isten velünk van, úgy amint Ő létezik, nem pedig ahogyan mi Őt kiábrázoljuk
- Mi magunk az Isten képmására teremtettünk
- Isten legteljesebb képe Krisztusban található

Az Isten rossz kiábrázolásai eltávolítják az embert Isten önkinyilatkoztatásától és hamis vallási ösvényekre vezetnek. Ezért kíséri ezt a parancsolatot egy olyan ítélet, mely azoknak az utódait sújtja nemzedékeken keresztül, akik nem maradnak hűségesek Istenhez. A bálványimádás és a hamis vallásosság hatással van gyermekeinkre és unokáinkra: egyetlen rossz irányba megtett lépés még messzebb vezethet, ha követésre talál.

Vallásos művészet: igaz és hamis képek

Meg kell különböztetnünk Istennek azokat a kiábrázolásait, amelyeket istentiszteleti és mágikus célokra készítettek, valamint a vallásos témájú művészeti alkotásokat. Van különbség. Természetesen nem könnyű meghúzni a határt. A templomokban található dekoratív képek vajon csak művészeti alkotások, vagy befolyásolják istentiszteletünk tartalmát is? Ebben a kérdésben sok protestáns eltávolodott a római egyház gyakorlattól. Talán túl messzire megyünk, ha kijelentjük, hogy nincs helye a vallásos művészetnek és a bibliai történetek illusztrálásának. Elfelejtjük azonban, hogy a művészet pusztán illusztráció, melynek nem szabad uralnia istentiszteletünket. Nehéz kérdés Jézus arcképeinek a kérdése. Talán jobb, ha több ilyen kép van, mintha csak egy, mert így könnyebb emlékezetben tartani, hogy ezek emberi megfogalmazások és nem istentiszteleti célt szolgálnak. A Jézusról készült festményekkel és videofilmekkel az a baj, hogy könnyen rabul ejthetik értelmünket és hozzátehetnek ahhoz, amit hinnünk kellene, vagy elvehetnek belőle. Ez azonban ugyanígy igaz a vallásos költészetre, sőt az ígehirdetésre is: ezek is akadályozhatnak abban, hogy meghalljuk Isten tiszta Igéjét.

Illusztrálhatjuk ezt Munkácsy trilógiájával. A művész hármaskör portrét tár elénk Krisztusról: látjuk Krisztust mint perbefogottat Pilátus előtt, majd a kereszten mint haldoklót. A festmény ábrázolta dráma biztosítja azt, hogy ne valami helytelen képet rögzítsünk magunkban Krisztusról. Krisztus életének és halálának különböző momentumait látjuk a pert és a keresztre feszítést ábrázoló képeken. Inkább Krisztus önfeláldozásán gondolkodunk el, mintsem azon, hogy milyen fizikai külsőben jeleníti meg a művész. Ez sikeres művészet és jó teológia/vallás. A kép nem bálványozást vált ki, azaz nem távolít el Istentől, és nem egy hamis istent magasztal, nem hamis képet tár elénk az igaz Istenről. A bibliai üzenet gondos figyelembevételével megtisztította teológiailag. Nem áll a hit útjában, és azt sem írja elő kegyesen, hogyan kell a hitnek gondolkodnia, éreznie vagy cselekednie. Állásfoglalásra készíti, továbbgondolkoztat, de nem várja el, hogy meghajoljunk az Istenről alkotott emberi elképzelések előtt.

Sokféle videofilm létezik Jézusról. A pozitívum ebben az, hogy ezek tájékoztató jellegűek lehetnek azok számára, akik úgy gondolják, hogy ismerik Jézust, és azok számára is, akik még soha nem olvasták a Bibliát. A negatívum az benne, hogy a Jézusról való ismereteket mindenféle értelmezésekbe és felfogásokba fordíthatják át, melyek elvehetnek Isten Igéjéből vagy éppen hozzáadhatnak ahhoz. Úgy lehet mindezt helyére tenni, hogy beszélgetéseket tartunk a filmek megnézése után. Nem különbözik ez az általános szabálytól: vallásos meggyőződéseinkben, tanainkban, igehirdetéseinkben stb. mindig nyitottnak kell lennünk az értékelés és a jobbítás iránt. Másképpen megfogalmazva: arra hívatunk el, hogy higgyünk, gondolkodjunk, beszéljünk, kommunikáljunk a művészet nyelvén is, de ezek a vallásos megnyilvánulások és közlések emberi művek. Mindig próbára kell tennünk őket a rendelkezésünkre álló legnagyobb bölcsesség szerint.

Valójában tehát minden megfogalmazás, minden Istenről alkotott nézet hamis képpé válhat. Nemcsak szobrok, festmények, videofilmek vagy képi megjelenítések torzíthatják Isten Igéjének meghallását. Gondolkodásunk, teológiánk is hordozhat rossz istenképet. A „krisztológián” belül napjainkban divatos arról beszélni, melyik Krisztusra is gondolunk. Léteznek olyan torz elképzelések Krisztusról, melyek valótlan képet alakítanak ki róla a gondolkodásunkban.

Azt mondja János az első levele végén: „Gyermekeim, őrizkedjétek a bálványoktól!” Ugyanez található meg a levél témáinak kontextusában, amikor arról olvasunk, hogy inkább az Isten szerinti dolgokat kell választanunk, mint a világ szerinti dolgokat. János fölhívja a figyelmet az antikrisztusokra, azt mondja, hogy meg kell vizsgálnunk a lelkeket, és kiváltképpen hinnünk kell abban, hogy Isten Jézus Krisztusban mutatta meg hozzánk való szeretetét. Máskülönben bálványimádásnál, hamis isteneknél vagy az igaz Isten hamis képeinél kötünk ki.

A vallás mint projekció

Az ókori görög filozófus, Xenophanész látta, hogy különböző emberek és kultúrák saját istenképeket teremtettek meg. Azt mondta, hogy nemcsak a különböző kultúrák vagy fajok teremtik isteneiket a maguk képére, hanem ha a lovak tudnának rajzolni, lónak ábrázolnák az isteneket. Sokkal később, 1841-ben Feuerbach azt mondta, hogy a vallás projekció, a szegényeknek gazdag istenre van szükségük, a betegeknek mennyei gyógyítóra stb.⁶ Mint ahogyan egy árnyat, egy alakot vagy képet ki lehet vetíteni a vászonra, az emberek ugyanúgy vetítik ki saját vágyaikat a mennyre. Az ember megalkotja saját istenképét. Feuerbach valláskritikája azért fontos, mert elmondja számunkra, hogyan torzul gyakran a vallás. A kérdés nem az, hogy a vallás vajon tele van-e ilyen projekciókkal, mert gyakran valóban ez a helyzet. A valódi kérdés az, vajon kijelentette-e magát nekünk az Isten, amiből azt következik, hogy nem minden vallás hamis. Azt is elmondhatjuk, hogy az érvelés kétirányú: ha van összefüggés az emberi szükségletek és vágyak között az istenséget illetően, akkor ez azt mutatja, hogy valóban arra teremtettünk, hogy ne csak kenyérrel, hanem az Isten Igéjével is éljünk.

Teológiai bálványimádás

A teológusokon kívül szinte bárki észreveszi, hogy a teológia – kiváltképp annak kegyetlen „rabis theologorum” (a teológusok örültsége) formájában – nem csupán betegség, hanem tudományos önhittségében és kegyes öngazolásában hajlamos a bálványimádásra. Teológiai bálványimádás veszélye fenyeget, amikor hermeneutikával foglalkozunk, mivel általában saját értelmezésünket szeretjük legjobban. Ugyanígy teológiai bálványimádás veszélye fenyeget, amikor a rendszeres teológia feladatát vállaljuk magunkra, hiszen leginkább saját rendszerünket szeretjük. A teológia rendszerezése mindig az eszmék és fix válaszok bálványozásával fenyeget. Ne a római katolikusokra, baptistákra vagy lutheránusokra nézünk! Mi kálvinisták mindig is nagy szisztematikusok voltunk. Az elmúlt száz év során olyan neveket emlegethettünk (az általam leginkább ismert holland tradíción belül) mint Bavinck, Kuyper, Berkouwer, Louis Berkhof, Hendrikus Berkhof és mások. Nagy gondolataik voltak, de megvoltak a maguk korlátai is. Ők inkább arra tanítanak, hogy gondolkodjunk, nem pedig arra, hogy zárt rendszereket építsünk.

A teológiát azonban mindig is fenyegeti az, hogy zárt rendszert építsen. A kálvinisták a mai napig vitatkoznak a „kálvinizmus öt pontjának” szükségességén és értelmén. Vallástörténeti könyvekben mindenhol azt találjuk, hogy a legtöbb gondolkodó a (szélsőséges) kálvinizmust fatalista rendszernek tartja, mely a kettős predestinációt tanítja, és inkább az iszlámra emlékeztet, mint Jézusra.

⁶ Ludwig Feuerbach, *The Essence of Christianity* (New York: Harper and Row).

Mózeshez hasonlóan tehát nekünk is szívünkre kell tennünk kezünket és meg kell látnunk, hogy milyen lepra munkálkodik bennünk. A megoldás nem az, hogy felhagyunk a rendszeres teológiával, hiszen akkor a teológiai bálványimádás új formáinál kötőnk ki, és még csak észre sem vennénk. A megoldás inkább az, hogy egy egészséges adag paradoxonnal és tudatos korlátozással éljünk teologizálásunk során. A zárt rendszerek építése helyett nyíltan kell beszélnünk, mint a Biblia teszi, és mindig helyt kell adnunk a *miszjériumnak*, melyet a Biblia minden lapján érzékelhetünk. Isten sehol sem jelenti ki magát teljesen, és sehol sem értik Őt teljesen. Ez a teológia első vallomása, melynek el kellene fordítania a teológiát az elhamarkodott és abszolút istenképek gyártásától. A teológia feladata nem az, hogy tisztázza Istent, hanem hogy hallgasson Istenre. A teológia feladata nem az, hogy zárt rendszert építsen, hanem hogy felhívja a figyelmet a hit mély jelentéseire, melyeket nem lehet teljességgel megmagyarázni, csak csodálkozni lehet rajtuk *ad maiorem Dei gloriam*.

Isten igaz kiábrázolásai

Az egyik legjobb módja annak, hogy elkerüljük a hamis képeket, ha odafigyelünk arra, hogy mit jelent ki Isten Önmagáról. Már a Szentírás legelején azt halljuk, hogy az ember Isten képmására teremtett. Mégsem szabad Istenre mint pusztán emberre, vagy madárra vagy másmilyen állatra gondolnunk. (Róma 1:22-23) Isten nem hasonló „aranyhoz vagy ezüsthöz vagy kőhöz, művészi alkotáshoz, vagy emberi elképzeléshez.” (Ap-Csel 17:29)

Nem szabad Istent a magunk képére alkotnunk. Nekünk kell elváltoznunk, megújulnunk Isten képére. Isten igaz képe kiváltképpen Jézus Krisztusban lett kijelentve. Pál azt írja, hogy Krisztus az Isten képmása (2Korinthus 4:4; Kolossé 1:15), és valóban Krisztusban „lakik az istenség egész teljessége testileg.” (Kolossé 2:9) Tudjuk, hogy ez azt jelenti: Isten igazsága, szeretete, igazságossága, kegyelme legteljesebben az Ő Fia, Krisztus Jézus, a mi Urunk életében, halálában, feltámadásában és megdicsőülésében jelentetett ki. Ez vezet Isten új képéhez bennünk, melyet a Kolossé 3:10 és az Efézus 4:24 említenek: „Öltsétek fel az új embert, aki Isten tetszése szerint valóságos igazságban és szentségben teremtett.”

Összefoglalásként elmondhatjuk, világosan kell látnunk Isten igaz képét, azt, hogy ki Isten és mit cselekszik. Tisztán kell látnunk Isten új képét Krisztusban és magunkban. Ez az új kép a bibliai etosz helyreállítása, mely a teremtesen és a megváltáson, valamint a törvény mindkét tábláján alapszik.

Az Úrnak, a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd!

A név tisztelete

A harmadik parancsolat Isten tiszteletéről tanít tovább. Nemcsak más isteneket nem szabad imádnunk, nemcsak istenképeket nem szabad gyártanunk, de arra is vigyáznunk kell, hogyan beszélünk Istenről. Mint ahogyan használhatjuk valaki nevét, vagy beszélhetünk valakiről tisztelettel vagy tiszteletlenül, ugyanez megtörténhet Isten nevével is. Amikor tisztelünk egy nevet, ezzel a személyt tiszteljük. Megnevezni valakit azt jelenti, hogy az illető egész személyéről, életéről és tulajdonságairól beszélünk. A nevek nem üres szavak, hanem nagyon személyes és sajátos jelentéssel bírnak számunkra. Kapcsolatot jelölnek. A harmadik parancsolatban nagyon személyes a megszólítás: az Úrnak, a TE Istenednek nevével ne élj vissza! Igazságtalan lenne visszaélni annak az Istennek a nevével, Aki kiszabadított a fogságból. Természetesen Isten nem olyan, mint egy másik ember, Ő szuverén Úr, ezért

„Magasztaljátok az Úr dicső nevét,
boruljatok le az Úr előtt, szent öltözetben!”
(Zsoltár 29:2)

Isten nevének titka

Shakespeare a következőt írta egyik drámájában: „*Mi is a név? Mit rózsának hívunk mi, / Bárhoggy nevezzük, éppoly illatos.*” (Rómeó és Júlia, II, ii, 1-2) Ez azt jelenti, hogy nem maga a szó az, ami számít, hanem a dolog lényege maga. Ugyanakkor sok név jellemző tulajdonságokra mutat rá. Vannak olyan fafajták, melyeket „örökzöldnek” hívunk, a fák egy lényeges vonását jelölve ezzel. Ezek a fák nem hullajtják el levelüket, mint a „lombhullató” fák. Tüleveleik vannak, és egész éven át zöldek maradnak. Ha ezek közül néhányat „karácsonyfának” hívnánk, akkor máris tudnánk, hogy milyen fákra gondolunk, és mire is használjuk őket a keresztyén kultúrkörben.

Gyakran utána nézünk szavak etimológiájának, hogy jobban megértsük jelentésüket. Sok szónak idegen gyökere van, és mint minden tudományterületen, a teológián belül is fontos jelentéseket találunk a görögben és a latinban, melyek segítenek a dolgokat jobban megérteni. Sőt, a héber és a görög értése abban is segít, hogy figyelmesebben és sokszor újszerűen olvashassuk a Bibliát.

A Bibliában található neveknek megvan a maguk jelentése. Olykor hangsúlyos az, hogy egy nevet azért adtak, hogy azzal egy lényeges jelentésre mutassanak rá. Vegyük például „Jézus Krisztus” nevét: azt jelenti, hogy Felkent Szabadító. Tudjuk azt is, hogy a „felkent” szó a Messiás szó, és tudjuk azt is, hogy a görög „Jézus” szó a héber Jósúából származik, ami azt jelenti: Jahve megszabadít.

A harmadik parancsolat lényege nem pusztán etimológiáról szól, hanem Isten tiszteletéről nevének tiszteletben tartása által. Amikor Isten kijelentette nevét Mózesnek az égő bokorban, Isten egyszerre kijelenti és elrejtí nevében lényegét. Megértjük, hogy a Jahve azt jelenti: „Vagyok aki vagyok.” Ez egyben azt is magában hordozza, hogy Isten lesz aki lesz. Ez azt is jelenti, hogy Isten megígéri, hogy velünk lesz, amint Ő van, Úrként és Szabadítóként. Szabadítóként Isten kijelenti jóságát és reményt adó ígéreteit. Úrként fenntartja szuverenitását: mi nem irányíthatjuk Istent, sem Isten nevét nem uralhatjuk. Sőt, Isten neve az Ószövetségben előfordul úgy is, mint az Örökkévaló, a Jelenvaló, a Király, a Szent, a Felséges stb. Hasonlóképpen Jézus mondhatta magáról azt, hogy „én vagyok az út, az igazság és az élet”. Én vagyok az ajtó, az igaz szőlőtő, a Jó Pásztor. Amikor a Szentlélekről beszélünk, egyéb neveket is találunk a Bibliában: Segítő és Vigasztaló, az igazságra vezérlő.

Isten sokféle neve segít megérteni valamit abból, hogy kicsoda Isten és mit akar nekünk kijelenteni. A Biblia olykor egészen röviden fogalmazza meg: „Isten szeretet.”

Amikor „Isten nevének titkáról” beszélünk, azt akarjuk ezzel kifejezni, hogy nem szabad azt gondolnunk, mi mindent tudunk Istenről. Mint ahogyan Mózes is megtapasztalta, amikor Isten kijelentette neki a nevét: szent távolságnak kell lennie Isten és mi közöttünk. Mi, akik teremtmények vagyunk, nem feltételezhetjük, hogy istenek vagyunk, de abban örömminket lelhetjük, hogy Isten képére teremtettünk. Mi, akik bűnösök vagyunk, nem feltételezhetjük, hogy méltók vagyunk Isten szeretetére, de örömminket lelhetjük Isten nekünk adott kegyelmében és bűnbocsánatában.

Elkerülhetjük-e Isten nevének hiába való felvételét?

Mindannyiunk előtt ismertek azok az alkalmak, amikor Isten nevét meggondolatlanul említjük meghökkenésünkben, vagy átkozódásként, amikor dühösek vagyunk. Jézus szerint ugyanígy nem jó, amikor Isten nevét például varázsszóként használjuk vagy végtelenül ismétlgetjük az imádságban. (Máté 6:7) Nem szabad úgy használnunk Isten nevét, mintha azzal akarnánk Őt irányítani!

A második parancsolat kapcsán már esett szó arról, hogy fennáll a teológiai bálványimádás veszélye a teológusok, lelkipásztorok és egyházak munkájában. Ezt most meg kell ismételnünk Isten nevének használatával összefüggésben is. Olyan sok minden elhangzott már Isten *ellen*, Isten *nevében*, olykor *félíg hallgatva* Istenre, máskor *kijátszva* vagy éppen *valóban* Isten szavát közölve. Ahogyan azt Jézus mondta: az ilyen démonikus dolgokat csak imádság és böjtölés révén lehet kiűzni. Ha el akarjuk kerülni Isten nevének helytelen használatát lelkipásztori munkánkban, akkor újból és újból a következő lépéseket kell megtennünk lelki elkötelezettségünkben:

- alázat
- az igazi megértés imádságos keresése
- önkritikus kérdezés
- mások bölcsességének meghallgatása
- elmélkedés Isten Igéjén
- az egyházi tanok fontosságának és korlátainak tudatosítása
- Isten szentségének tisztelete
- Isten szeretetében való örvendezés

Mindannyian tudjuk, hogy nemcsak akkor élünk vissza Isten nevével, amikor kifejezetten Istenről beszélünk, annak gyökere mélyebben, lelki magatartásunkban található. A Biblia gyakran beszél „Isten nevének segítségül hívásáról”. Ezt lehet helyesen és helytelenül is tenni. Helyesen hívjuk segítségül Isten nevét, amikor bűnbánattal és hittel tesszük azt. Helytelenül hívjuk segítségül Isten nevét, amikor önigazultan tesszük azt. Erről beszél Jézus annak a két embernek a történetében, akik felmentek a Templomba imádkozni. (Lukács 18:9-14) „Mindenki, aki felmagasztalja magát, megaláztatik, aki pedig megalázza magát, felmagasztaltatik.”

A hegyoldalon tartott etikai diskurzusában Jézus, az új Mózes, új megközelítési módjával helyettesítette a Tízparancsolat hagyományos értelmezését: „Hallottátok ... én azonban azt mondom nektek ...” Mi ez az új megközelítés? Lényegében az, hogy nem a külső törvények, nem is tökéletességre törekvésünk számít a legjobban. Ami számít, az az alázatos szív és az Istenben való öröm. Ami a legjobban számít, az nem veti el a törvényt, hanem még jobban betölti azt. Ez a lényege Jézus boldogmondásainak. Boldogok a lelki szegények. Azok a „lélekben szegények”, akik mindenkinek fölött bíznak Istenben. Ők azok, akik a leghelyesebben dicsérik Isten nevét, szívből és a mindennapi élet minden vonatkozásában. Ők betöltik a szeretet törvényét.

Ha Isten is akarja

Jakab azt írja, ne dicsekedjünk azzal, hogy mit fogunk csinálni a következő héten vagy évben. Inkább azt kellene mondanunk: „Ha az Úr akarja és élünk, és ezt vagy azt fogjuk cselekedni.” (4:15) Vannak persze köztünk olyanok, akik nem mondják elégszer: „Ha az Úr akarja” (*Deo volente*, Isten segedelmével stb.). Máskor viszont túlságosan is könnyedén használjuk így Isten nevét: kibúvóként, amikor nem akarunk felelősséget vállalni saját cselekedeteinkért. Arra gondolok itt, hogy időnként Isten akarata helyett a magunk akarata szerint kezdünk cselekedni. Ha azt mondom, hogy holnap majd meglátogatlak, „ha Isten is úgy akarja”, és aztán nem látogatlak meg, pusztán azért, mert valami érdekesebb elfoglaltságot találtam magamnak, akkor ezért a döntésemért nem szabad Is-

tent hibáztatnom. Még komolyabbá válik a dolog, amikor szent háborúkról és egyéb kérdéses cselekedetekről beszélünk és azt mondjuk: „ez Isten akarata”.

Vigyáznunk kell, amikor azt mondjuk, hogy ezt vagy azt a döntést azért hoztam, mert Isten azt mondta nekem. Ez egyértelműen azt jelenti, hogy senki sem kérdőjelezheti meg döntésünket. Vajon hányszor használjuk fel így Isten nevét, hogy elkerüljük döntéseink bírálatát? A vallásos emberek ki vannak téve annak is, hogy Isten nevével kegyesen visszaéljenek. Az istentelen ember azért átkozza Isten nevét, mert nem tiszteli Isten. Olykor azonban becsapjuk magunkat azzal, hogy kegyesen beszélünk Isten nevééről, holott az ilyen kegyes beszéd valójában az önelégültség formája. Jézus akkor mutat rá erre erős formában, amikor az önelégült vallást bírálja a Máté 24-ben. Amikor a vallási vezetők önelégültek vagy másféleképpen visszaélnék helyzetükkel, ez is az Isten nevével való visszaélést jelenti, hiszen ők arra kaptak elhívást, hogy képviseljék Isten akaratát.

A Szentlélek elleni bűn

A harmadik parancsolat lényegi jelentése az, hogy nem szabad meggondolatlanul vagy lázadozva beszélnünk Istenről. Amikor Jézus az Isten Lelke ellen elkövetett bűnről beszélt (Máté 12:31), szavai háttérében az állt, hogy Isten munkáját a Sátánéval azonosították. Ha tehát a gonoszt jónak mondjuk, és a jót gonosznak, olyankor Isten Lelkét sértjük meg, Aki azért küldetett, hogy az igazságosság és az igazság útján vezessen bennünket. (János 16:8kk) Ez nemcsak annak kérdése, hogy mit mondunk, hanem hogy mit gondolunk és cselekszünk. A harmadik parancsolat mélyebbre hatol annál, mint ahogyan azt időnként képzeljük.

Egy név adatott az ég alatt

Amikor Isten nevééről van szó, a következőkre is oda kell figyelni: Jézus Krisztus mindenek fölötti nevet kapott (Filippi 2:9), az egyetlen nevet, mely által üdvözülhetünk. (ApCsel 4:12) Jézus Krisztussal kapcsolatban viszont az is igaz, hogy

„Nem mindenki megy be a mennyek országába,
aki ezt mondja nekem: Uram, Uram,
hanem csak az, aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát.”

(Máté 7:21)

Látjuk, hogy az Úri imádság első kérése így hangzik: „szenteltessék meg a te neved.” A későbbiekben ez úgy van meghatározva: „Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod.” A Heidelbergi Káté a következőképpen foglalja össze ezt a kérést:

Add, hogy Téged igazán megismerjünk,
és minden munkádban, amelyekben világol
a Te mindenhatóságod, bölcsességed, jóságod,
igazságod, könyörületességed és igazmondásod,
Téged tiszteljünk, dicsőítsünk és magasztaljunk:
továbbá, hogy egész életünket,
gondolatainkat, beszédeinket és tetteinket
arra irányozzuk, hogy a Te nevedet
miattunk szidalom ne érje,
hanem inkább szálljon arra dicséret és dicsőség.

122. kérdés-felelet

Emlékezz meg a nyugalom napjáról, hogy megszenteld azt!

321-ben Nagy Constantinus császár a vasárnapot tette meg a keresztyén szombattá, a megszentelendő nyugalom napjává a keresztyén országokban. Tudjuk, hogy azelőtt az őskeresztyének a hét első napján gyűltek össze, a „mi Urunk napján”, vagyis azon a napon, amelyiken Krisztus feltámadt a halálból. Korán reggel és késő délután, a napi munka után gyűltek egybe istentiszteletre. Constantinus „teljes szombattá” tette a vasárnapot, a nyugalom és az egyház napjává. Évszázadokon keresztül mintául szolgált ez sok helyen. Volt idő, amikor fontos nappá vált a család és az ismerőslátogatás számára. Napjainkban, a posztkeresztyén kultúrában, a vasárnapból sport- és bevásárló nap lett. A demokratikus országokban az emberek többsége már nem jár minden héten templomba. Videót néznek szombat estétől vasárnap hajnalig, és nem kelnek fel azért, hogy templomba menjenek. Bár vannak olyan keresztyének, akik korán kelnek és nemcsak vasárnap, hogy imádkozzanak, és vannak olyanok is, akik hitükért szenvednek is – azonban nem ez jellemzi posztkeresztyén demokratikus társadalmakat, még nem. Bennünket csak kinevetnek, de nem üldöznek.

Két véglet: törvényeskedés és élvezet

A keresztyén vasárnapot – a zsidó szombathoz hasonlóan – sokféleképpen ünnepelték és tisztelték. Azt is tudjuk, hogy mindkettő sokat torzult a törvényeskedők miatt. Krisztus idejében Izráel vallási vezetői olyan **törvényeskedően bántak a szombattal**, hogy Jézust is elítélték azért, mert gyógyított és evett a gabonatermésből szombat napon. Jézus azt mondta: „A szombat lett az emberért, nem az ember a szombatért.” (Márk 2:27) Hasonlóképpen a vasárnap is unalmas nappá vált a keresztyén kultúra bizonyos időszakában. Pedig a szombat eredetileg jó ajándék volt, a munkától való elszakadás, a lelki megújulás, az ünneplés és a baráti együttléte ideje. Az istentisztelet, a keresztyén jótétemények, mint például a betegek látogatása, az evangelizálás vagy az istentisztelet számos változatának ideje (ifjúsági csoportok, kórus, Biblia órák, gyülekezeti napok).

Vannak, akik a mai napig megkérdőjelezzik a keresztyén vasárnap szükségességét, hiszen nem kellene túlzásba vinnünk bizonyos napok tiszteletét. (Kolossé 2:16) Valóban nem szabad törvényeskedően kezelnünk a vallásos élet külsőséges formáit. A külső formák hiánya viszont (hagyományok, szokások, berögződött istentiszteleti időpontok) szintén problémát jelent.

Két ellentétes veszély van. Az egyik az, hogy a vasárnapból törvényeskedő és unalmas napot csinálunk. A másik az, hogy nem tiszteljük az istentiszteletnek és Isten megtalálásának ezt a különleges alkalmát. Ha **a vasárnapot az élvezetek, és nem Isten napjának tartjuk**, akkor nincs (lelki értelemben vett) iránytűnk, amely mindig észak felé mutat.

Megváltás és megszabadítás

Segít, ha úgy látjuk a szombatot – és annak analógiájára a vasárnapot –, mint ami része a megváltás nagy körforgásának, amely Izráelben magába foglalta a szombatéveket, illetve a jóbel-évet (hétszer hét év), amikor a rabszolgákat szabadon engedték, az adósságokat elengedték és a földeket visszaadták az elszegényedett családoknak. Ez volt a **megváltás/szabadítás rendje**. A vasárnapnak ma is a Krisztus által elhozott nagyobb üdvösségre kellene mutatnia. A szombat/vasárnap nem egy elszigetelt nap, hanem része az üdvtervnek, az idő, a munka és a megköttöttségek alóli felszabadulásnak, annak része, hogy mindent visszaadjunk Istennek és felebarátunknak, hogy megszabadulhassunk bűneinktől, attól, hogy abszolutizáljuk saját életünket és céljainkat, hogy megszabadulhassunk a társadalmi igazságtalanságoktól. Nyugalmunkat Őbenne kell megtalálnunk, ha fel akarunk hagyni a gazdagság, a hatalom, a hírnév és a vég nélküli szórakozás hajszolásától.

Technikauralta, kapitalista és szórakozásközpontú társadalmunkban egyre megszokottabb, hogy az üzletek vasárnap nyitva vannak, a gyárak vasárnap is üzemelnek. Ha tovább növekszik ez a tendencia, eljutunk majd odáig, hogy a családnak nem lesz többé saját napja, nem lesz külön nap egy kis elcsendesedésre a társadalomban, nem lesz külön nap az istentiszteletre. A keresztyéneknek politikai ráhatással kellene megtartani a vasárnapot szabadnak minden szükségtelen munkától. Mindannyian tudjuk természetesen, hogy az irgalmas, jótékony cselekedeteknek, például a kórházakban és öregotthonokban folytatódniuk kell, mint ahogyan a közbiztonságot szolgáló tevékenységeknek: a rendőrségnek és a tűzoltóságnak, a börtönöknek stb. is. Sok olyan kereskedelmi egység van azonban, amelyik régen zárva tartott vasárnap – például nagy üzletközpontok, éttermek és sportlétesítmények –, mára azonban a vasárnapi szórakozási és kikapcsolódási tevékenységek főbb színtereivé váltak.

A keresztyéneknek meg kell próbálniuk úgy beosztani munkájukat, hogy a vasárnap szabad maradjon. Még ha dolgozniuk kell is, sok esetben lehetőség van arra, hogy részt vegyenek egy istentiszteleti alkalmon. Mivel sokan vasárnap amúgy is csak egy istentiszteleten vesznek

részt, érdemes hangsúlyozni a Biblia órákon vagy egyéb keresztyén alkalmon való részvétel lehetőségét hét közben.

Mindez nem „váltja meg a vasárnapot”. Egyértelmű, hogy a vasárnap, mint ami elsődlegesen az istentisztelet napja, eltűnt a nyugati társadalomból. Talán visszahozhatunk valamit a vasárnapból: annak lelki nyugalmat a hétköznapiakba. Az a veszély fenyeget azonban, hogy végül feladjuk a vasárnap különlegességét, mely abban rejlik, hogy pihenést ad a munkától és lehetőséget Isten jelenlétének ünneplésére. Ezzel együtt elveszítjük a „*sabbat*” nagy ajándékát is. Vasárnap nélkül az élet többé nem felel meg az „*ora et labora*” rendjének. Ehelyett inkább a munka és a kikapcsolódás váltakozásából áll, amelynek – akármilyen jó is legyen – szüksége van a lelki dimenzióra is. Nehéz számunkra felbecsülni, milyen nagy ajándék is a nyugalom és az istentisztelet napja, amíg el nem veszítjük. Itt – mint az élet megannyi területén – Jézus szerint annak veszélye fenyeget, hogy félretesszük Isten parancsolatait annak érdekében, hogy saját hagyományainkat kövessük. (Márk 7:9)

Melyik etosz?

A vasárnap mögött más etosz áll, mint amit a világ követ. Lochman felhívja a figyelmet arra, hogy a *sabbat* szabadság etosza különbözik az **aggodalom, a szorgalom és teljesítmény világi etoszáétól**.⁷ Miközben ezekben a világi etoszokban minden tőlünk függ, a negyedik parancsolat szabadság etosza arra emlékeztet bennünket, hogy nyugalmat találhatunk Istennél, azaz bízhatunk abban, hogy Isten megszabadít bennünket mindennapi munkánktól, mely sokszor kudarcba fullad és sokszor bizony tele van bűnös önzéssel.

A nyugalom és istentisztelet napja Isten teremtő munkáján és megpihenésén alapszik. (1Mózes 2:2-3) Éppen ezért általános törvény, nemcsak a zsidóké vagy a keresztyéneké. Szükségünk van erre a napra, mely az istentisztelet és a nyugalomé. Isten folyamatosan munkálkodik (János 5:17), de Isten meg is pihen. Pihenés nélkül nem lehetjük örömmel munkánk gyümölcsében. Ha nem pihenünk, a feszültség és kimerültség munkánk minőségének kárára lesz. A modern életet az idő szétदारabolttsága jellemzi. Minden óránk be van osztva olyannyira, hogy eszünkbe sem jut a dolgok rendelt ideje. (Prédikátor 3) Elfelejtjük, hogy vannak különleges alkalmak, amelyeket az Újszövetség „*kairosz*”-nak, tehát olyan különleges időnek nevez, amelyet Isten rendel el.⁸ Jakab azt mondja, hogy az egész törvény összhangban van. (2:10-13) A negyedik parancsolat kapocs a Tízparancsolat első és második kőtáblája között. Ha figyelmen kívül hagyjuk az istentisztelet és nyugalom napjáról szóló parancsolatot, vajon nem szenved-e csorbát a többi parancsolat?

⁷ Jan Milič Lochman, *A szabadság útjelzői* (Budapest: Kálvin Kiadó, 1991), 67kk.

⁸ Szűcs Ferenc, *Teológiai etika*, 162k.

Vasárnap megemlékezünk Krisztus életéről és keresztyéről, és ünnepeljük győzelmét a bűn és a halál fölött. Éppen ezért nem szabad az újpogányság bűnébe esnünk, amely nem tud Isten nagy megváltó tetteiről a világ történelmében, sem az Ő országa eljövételének ígértéről. A vasárnap szabadsága a megváltás szabadsága. Ne essünk a törvényeskedés hibájába se, és ne is fordítsunk hátat a vasárnapnak!

A jövő társadalma

Nem kétséges, hogy a **gyors változás** része korunk társadalmának. Az autók és repülőgépek, a rádió, televízió és az Internet feltalálása megváltoztatta a „modern” ember életét. A kommunikáció nagyon gyors. Ez azt jelenti, hogy az élet központi irányítása nem annyira egyszerű és nem is megbecsült. Sőt, ez napjainkban a tekintély kérdésének a része. Kinek van joga megmondani, hogy mit csináljak? Csakis nekem. Természetesen a gyakorlatban még mindig léteznek a család, a világi felsőbbség, az iskola, az egyház és a szomszédság struktúrái. Az élet azonban sokkal széttöredezetebb.

A **„dobd el”** mentalitás uralkodik egyre inkább. Egy néhányéves számítógépet folyamatosan bővíteni kell, míg végül újat kell venni helyette. A termékek csillogó műanyag csomagolásban vannak, amit azonnal ki is dobunk, amint megvásároljuk. Gyorsétkezdékben vagy konferenciákon szemébe dobjuk a műanyag villákat és poharakat. Természetesen az újrafeldolgozás mindennek hasznát veheti, de ez a „dobd el” gondolkodás mód része az újfajta életmódnak. Mivel már így is küszködünk azzal, hogy különbséget tegyünk a filmek, az Internet virtuális valósága és a napi élet valósága között, „dobd el” mentalitásunk megfertőzheti kapcsolatainkat is. Egyre inkább gépként kezeljük az embereket. Amíg jól működnek, minden rendben van. Ha valami elromlik, egyszerűen eldobjuk, mert könnyebb újat találni, mint a régit megjavítani.

A **széthullott, szétesett család** a társadalomra nehezedő nyomás jele. A válások mellett sok olyan család van, ahol a családtagok egymástól messze laknak, földrajzilag és gondolkodásukban is. Ez természetesen a múltban is sokszor így volt. Ma azonban még több alternatíva áll rendelkezésre, például a homoszexuális kapcsolatok egyenlő jogainak helyeslése. A család, ami egykor a nagyszülőket, a nagynéniket és nagybácsikat is jelentette, ma már egészen kicsi egység, vagy talán már nem is egység. Ehhez hozzájárul még a „generációs szakadék”, és máris látjuk, hogy a család „már rég nem az, mint ami egykor volt.”

A (poszt)modern életre jellemzőek az **ad hoc tagságok**. Az emberek egyre kevésbé hűségesek a szervezetekhez, pártokhoz, egyházakhoz, egyikből a másikba vándorolnak. Ez része a „szabadpiac” elképzelésnek. Mindez arról szól, hogy azok a döntéseink, amelyek tagságra, barátságokra, a vallásra stb. vonatkoznak, nem véglegesek. Lehet hogy ma ezt választjuk, holnap pedig egy másikat.

Az **informatika** korszakában élünk. Vegyük például az iskolát! Volt idő, amikor mindent szóban tanítottak és tanultak meg. Volt egy kis írás is, de a tanulóknak nem voltak füzetek. Eljutottunk aztán a füzetek, majd fénymásolatok, most pedig a számítógépes kommunikáció időszakához. Időközben a tömegtájékoztatás minden csatornája (nyomtatott, szóbeli, televízió és számítógépen közvetített stb.) vég nélküli információáradattal lát el olyannyira, hogy nehézségünk támad kiszűrni azt, ami értékes és amit kezelni tudunk. Nevezzünk meg egy témát, könyvek és cikkek ezreit találjuk róla. Annak veszélye fenyeget, hogy feladjuk és ki-mondjuk: csak az igazán hozzáértők tudnak bármit is. Pedig az igazán hozzáértők sokszor csak a tudomány egy kis területéről rendelkeznek ismerettel, mivel minden terület önmagában egy hatalmas hegy. Személyes merevlemezünk (valójában lelkünk) valószínűleg összeomlik mindezek súlya alatt.

A fenti jellemzőket együttvéve, most már tudjuk, hogy a **választási lehetőségek tömkelege** egyike azoknak az új angyaloknak vagy démonoknak, amelyekkel meg kell küzdenünk. A magas szintű technikai vívmányok olyan sok választási lehetőséget teremtettek az életben, hogy az számunkra már követhetetlen. Ez mindig igaz volt, napjainkban azonban még több választási lehetőség áll előttünk. Műholdas televízió keresztül a televíziós csatornák és műsorok végtelen választéka tárul elénk. Számtalan weblapon szörfözhetünk. Sok-sok helyre elutazhatunk. Sok-sok mindent vásárolhatunk. Állandóan választanunk, döntenünk kell. Annak veszélye fenyeget, hogy nem találunk nyugalmat.

Ezek és sok más egyéb jellemző része annak a sokknak, amely a jelenben és a jövőben ér bennünket.⁹ A negyedik parancsolat nem idejétmúlt, hanem nagyon is szükség van rá egy nyugtalan társadalomban.

⁹ Alvin Toffler, *Future Shock* (New York: Random House, 1970).

Magány kontra közösség

Pozicionálás

Lassan érsz fel a templomhoz. Élvezed, ahogy az árnyas fák levelei között a napsugár játszik veled. Mintha bújócskáznaatok, de olyan tessék-lássék módon, ahogyan a felnőtt szokott a kisgyermekkel. Már bújik is rögvest nagy elánnal a piciny emberpalánta, de alig várja, hogy rátaláljanak és megsimogassák a buksiját. A délutáni fény is így simít homlokod, ahogy lehajtott fejjel a templomba lépsz. Megvagy, kiáltja a Nap, de te eltűnsz a három méter magas templomajtóban. Odabent nem fészkelődsz, nem kell keresned a jó pozíciót, hogy ne takarjon oszlop mennyei jelenést, már nem is tudod, milyen régóta nem vársz. Szivacsos ülőhelyre és énekeskönyvre lelsz. Istenhez jöttél, fogadóórája változhatatlansága miatt állandó. Nincs olyan, hogy most rosszkedvű, vagy esetleg engedékenyebb, mint máskor.

„Téged kereslek Uram, ki nem emberkéz alkotta hajlékban lakozol, de távolról a betlehemi csillag működő adóvevőnek tűnt. Hozzád vágyik lelkem...” de érzed cikázó gondolataiddal egyedül vagy. Isten nem ült melléd a padba, nem néz be rád a templom gótikus ablakain keresztül. Csak te vagy és a templom, valamelyik nincs jól kalibrálva. Megpróbálok újra... „bárcsak elárultad volna Mózesnek – Vagyok, aki vagyok. – Én vajon ki vagyok?”

„Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy”...hallod a halkan feltörő szófoszlányokat. Ajkaid önkéntelenül követik az ősi mintát. „Szenteltesék meg a te neved.” A név. Az áldott név. Szól az imádság a templom két sarkából egyenest az ég felé, háromszöget zárva be a csillaggal. „Mint a mennyben, úgy a földön is.” Amikor eddig eljutunk, már itt van Ő is. A Földön is. Közösségre léptél az atyádfiával és a Mindenhatóval. Így együtt. Mert ahol ketten vagy hárman összejönnek az én nevemben, ott leszek közöttük.

Detronizáció

Az élmény hatása alatt nem tudok szabadulni Tábor Béla elfeledett gondolatától: „Minden találkozásból születik”.¹ A hiteles válasszal, hogy milyen hosszú, kacskaringós, vargabetűkkel tűzdelt utat kell bejárni egy-egy személynek, ameddig oda nem ér a találkozás szentélyéhez, adós vagyok magamnak. Amikor nem csak gerincre feszített testek üszkösödni kezdett

¹ Tábor Ádám: Találkozás a centrumban. In: Szellem és költészet. Kalligram. Pozsony, 2007. 63.

gondolatai, és az évszázadok etikettjébe mártott szerepváriánsai intenek egymásnak hello-t.

Azt a helyzetet keresem, ahol a lakatok, láncok, záruk, kerítések és bilincsek nem szeparálódnak, különítenek el tőle, az én testvéremtől. A lehorgasztott fej kerüli a szembesülést, a tisztázás lehetőségét. „Ha nem lennének idegenek, nem volna szükség kertre. Kert, kerít, kerítés”.² A különállás, a fedezékek gyártása, az atombiztos bunkerek csendje végül céljához ér. Az áldozatot önmagunk előtt mutatjuk be, és testvérünk véréből várjuk a feloldozást. Így leszünk Káinok, a világmindenség kítaszítottai. Gondolataink, érzéseink, indulataink dörömbölnek belül és zárkánk faláról csak önmagunk lépései verődnek vissza.

A cölöpöket levertük, a drótok kifeszítve. Állásaink biztosítását végezzük. Nem kevesebbet tűzünk ki célul, mint visszafoglalni mindazt, ahonnan kiűztünk. Persze az együttélés, a szimbiózis, azóta sem megy. Nem részei akarunk lenni a teremtett világnak, hanem meg akarjuk hódítani. Újabb irtások és cölöpök jönnek, buldózerrel és rakétával próbálunk az idegenné vált világgal és benne az embertársunkkal szótérteni.³

Ez a hatalom pozíciója. A kísértés harmadik fázisa, amikor is a Sátán Jézus elé tárja a világ minden országát és annak dicsőségét, ezeknek a szavaknak a kíséretében: „Mindezt neked adom, ha leborulva imádsz engem.” Innen már csak lefelé van, akár a Taigetoszról. Parancsaid a bolygó bőrére karcolod, így teremtesz könnytengereket és szeretetsivata-gokat. Örök mementóként magasodik Kíszszelmenc és Nagyszelmenc határán a kettévágott székelly kapu. A kapu felavatása késik, mert ezen az ukrán – szlovák határszakaszon nincs átjárás, bár egykoron, az idők távolában Szelmenc egy település volt. Élők és holtak a drótkerítés két oldalán, közelvalóként is eltávolodtak. A hatalom önmagadba zár, paradox.⁴

Ez a zárt állapot vezet a személyiség torzulásához. Az uralkodó nem tűri a kritikát. Aki veszi a bátorságot, hogy ellentmond a „quod dixi, dixi” helyzetértékelésnek, várhatja a selyemzsinórt. Ha ezzel szemben érteni, elfogadni akarja a másikat, ahhoz önmaga nagyra nőtt személyiséget kell háttérbe szorítani. Nem túlnőve a másikon, sem testvérünk terebélyes árnyékában fázva, köztes állapotban történhet meg a személyiség kialakulása és a közösségre lépés aktusa.⁵ A másik személyisége által gazdagodik meg, aki képes letenni a kezéből a fegyvert és szavai pengéjét visszadugja hüvelyébe. Nem lehet közösséget építeni csupán a saját elgondolásom alapján. Hiába van nálam az egyedül üdvözítő eszme, erőszakkal nem vihetek senkit át a túlsó partra. „...az emberiségért Titáni vállalkozásba kell fognia, akár akarja, akár nem, meg kell mentenie, az

² Németh Gábor: A kerítésről. In: A tejszínről. Kalligram. Pozsony, 2007. 50.

³ Vö. Watts, Alan: A könyv. Cartaphilus Kiadó. Budapest, 2004. 16-19.

⁴ Vö. Hamvas Béla: Ünnepek és közösség. In: A láthatatlan történet. Medio Kiadó, [é.n.] 239-241.

⁵ Vö. Tillich, Paul: Rendszeres teológia. Osiris, Budapest, 2004. 151.

Elíziumba kell hurcolnia, ha megkötözve is, ha korbáccsal is, ha holtan is.”⁶

A közösségbe tartozás sokkal inkább egy kiváltságos érzést kell, hogy jelentsen. Ha nincs vágy a szívben, ha nem ébred szenvedélyes tűz a másik látására, akkor az együttlétben sem lesz meg az öröm. Sajnos közösségeink szomorúsága valóságos. Gyülekezetek és lelkipásztorok eszköztelennek érzik magukat a gyéren látogatott alkalmak miatt. Törvényekkel tereljem vissza a híveket a templomba? Legyen jelenléti ív a presbiterek, egyházfik és konfirmandusok számára? No de a többiek? A felelősséget valakinek hordozni kell, Jakab levele is erre tanít: „...aki megtérített egy bűnöst a tévelygés útjáról, megmenti annak lelkét a haláltól, és sok bűnt elfedez.”⁷

S ott hullámszik belsőkben a 397. dicséret, mint egy hömpölygő folyam: „Egy lélekért se érjen vádja téged / Hogy te miattad nem látta meg Őt.” A távolmaradók sokszor nem is tudják, hogy mi az, amiből nem kérnek. Nem próbálták, nem gyakorolták, elfelejtették a közösséghez tartozás élményét.

Nehéz feldolgozni a gyülekezeteknek azt a krízist, hogy nincs visszaút a tegnap világába, a tömött templomokhoz. Nem sirathatjuk sokáig a keresztyén egyenkultúra leáldozását. A túlélésre kell berendezkednünk, akár hosszú távon is, mert nem tudjuk, hogy mikor jön vissza az egyház Ura, Jézus Krisztus. Igyekezzünk betölteni küldetésünket, mert Ő nem lett hűtlen hozzánk, váltságműve olyan hatásos ma is, mint 2000 évvel ezelőtt. A lelkigondozói és prófétai feladatunk szem előtt tartása közben nem feledkezhetünk meg a trónbitorlókról, akik istenségéről meg vannak győződve a tömegek. A nagy hitető nem változtat bevett módszerein: pénz, tekintély, hatalom – a bűn legkedvesebb melegágyai.⁸

Az átrajzolt térkép

Mi segített eddig a személy és a közösség önmeghatározásában és aktivizálásában? Honnan zuhantunk ki? Milyen erő az, ami ilyen ellentmondást nem tűrő jelzésekkel tart vissza attól, hogy újra birtokoljuk önmagunkat és társadalmi kapcsolatrendszerünket? Magyarán szólhat, hogy komoly földmozgások, belső megrendülések, vulkánkitöréshez hasonlítható felfedezések történtek. Az egyén eddig biztosnak hitt, az életre írt játékszabályai érvényüket veszítették.

A „megváltó kontextusból”, amibe bele volt ágyazva az ember, hirtelen kiszakadt és új viszonyítási rendszerben találta magát. Az ember fontosnak, főszereplőnek érezhette magát a világmindenség színpadán, egészen addig, amíg az arisztotelészi Föld központúságnak véget vetett a

⁶ Hamvas Béla: Ünnepek és közösség. In: A láthatatlan történet. 244-245.

⁷ Jak 5: 20b

⁸ Vö. Kock, Manfred: Az egyház jövője. In: Egyház a 21. században. 5-8.

kopernikuszi–fordulat. Majd Darwin megostromolta az istenképű ember teremtettségének exkluzív jellegét. A palackból kiengedett evolúciós elmélet a spiritualitás megrendülését és az égi garanciák felülvizsgálatát hozta magával. Az emberiség történeti feladata és célja hirtelen törlődött. Az égboltozat óriáskijelzőin csak üres fénypontok imbolyogtak, minden meghatározottság nélkül. Freud komoly csapást mért az öntudatos személyiség bálványára. A logikusan felépített életet hirtelen onnan éri támadás, ahol a legbiztosabbnak érezte állásait. Az elme, az értelem most kezdi kibontakoztatni valós természetét a felettes-én és ösztön-éneken keresztül. Freud megkapargatta a fehérre meszelt falakat és a civilizáció ráarakódott rétegei alatt az ösztönök - amorális, agresszív, erotikus, polimorf - freskója lapult.

Az ember mitikus jelenlétét csontvázára bontották, s amit találtak nem volt túl lelkesítő. A teremtés csúcsa kémiai, fizikai, biológiai folyamatok által programozott. Működésünk röviden vázolva: külső és belső ingerekre adott reflex-tevékenység.⁹

Ezek az események távolinak tűnnek, de ha tovább gondoljuk következményeiket, rögtön látjuk, hogy szoros kapcsolatban állnak a mai helyzettel. Robert Nisbet, aki a meghatározó Konzervativizmus: álom vagy valóság című mű szerzője, ezt a folyamatot egy egyszerű, de találó kifejezéssel illeti: „a régi bizonyosságok felbomlása”.¹⁰ Hankiss Elemér szociológus így fogalmazza meg a felvilágosodás hatását: „Ami akkor, a 15-16. században a gazdag keveseket állította szembe a hagyományos európai civilizációval, a „Nagy Tradícióval”, az ma világszerte emberek százmillióit s milliárdjait állítja szembe vele. Ami a 15-16. században elkezdődött, az napjainkban teljesebben ki.”¹¹ A nagy átalakulás címszó alatt a következő célok, értékek magatartások változását ütközteti Hankiss: szeresd barátodat – szeresd önmagadat, légy becsületes – légy sikeres, engedelmeskedj – légy független, bűnös vagy – ártatlan vagy stb.¹²

A hagyományok felbomlásának kitűnő, életszerű keresztmetszetét adja a Hegedűs a háztetőn c. darab. Az első képek egyike, amikor a zsidó közösség ünnepli a hagyományát. Nem teher a számukra, hanem erőt és megmaradást adó szellemiséget teremt közöttük. A darab végére a hagyomány átadása, ápolása a családon belül több sebből vérzik. Az új idők történelmi változásai és eszméi a hagyományt nem hagyják érintetlenül. A gyerekek és a szülők a hagyományok döntő jelentősége miatt vívják meg csatájukat.

⁹ Vö. Tarnas, Richard: A nyugati gondolat stációi. AduPrint. Budapest, 1995. 366-373.

¹⁰ Nisbet, Robert: A közösség keresése. In: PoLíSz, 2003. június-július 71. megjelenés, 15.

¹¹ Hankiss Elemér: Proletár reneszánsz. Helikon. Budapest, 1999. 25..

¹² Vö. i.m. 26.

A modern ember a fent érintett kríziseket hordozza magában. A poszt-modern korszakban mindezek már halmozottan nyomják a lelkeket. A nem megfelelő térképpel elindított új nemzedék egyszerűen képtelen visszatáplálni a védett emberi kapcsolatokhoz. A család, a testvériség, a gyülekezeti kör, a falumbeli és földim kohéziója már csak kis százalékban tapasztalható. Az elidegenedett, gyökér nélküli és kultúrájában is megtorpedózott személy érzi, hogy az ősi mintákkal nem boldogul. Elkerült otthonról, más szavakat használ, másként ejti már az anyanyelve hangjait is. A templom zsoltáros énekei nem szinkronizálhatók a modern slágerrekhez szokott fülnek. A családi vizionálás öröme pillanatokra olvad, feladatok megbeszélése, majd sűrű csend. Együtt munkálkodik még a fiú apjával, mozdulataik mintát követnek, a kert vége közel. A kasza suhanásának ritmusa mozdítja őket szinkronban előre, de gondolataik külön vidékeken, más édeneken járnak. Az a másik világ, ahonnan ő jött, arra tanítja, hogy az egyénnek szakítani kell a „zsarnoki múlt kötöttségeivel” mert különben nem képes boldogulni.¹³

Közösség keresi szerepét

Egyszerűen csak a közösségeink fokozott megbecsüléséről és gondozásáról van szó akkor, amikor a református egyházban a 2007-es esztendő a közösségek éve? Ifjúsági találkozók, konferenciák és csendesnapok érik egymást. A gyülekezetek, ahol eddig talán kisebb volt a mozgás, most, ezen jelszón felbuzdulva újrendezik soraikat. Beszélgetések indulnak, hogyan lehetne a közösséghez tartozást a jelen keretei között megvalósítani. A gyülekezet a hagyományos alkalmain túl, milyen formát adhat az együvé tartozás kifejezésének?

Kérdésként fogalmazódik meg a virtuális közösségek felfutása, hogy lehetne visszacsábítani az embereket a valódi, emberközeli kapcsolatok talajára. Észrevétlenül hálóznak be minket a súlytalan kapcsolatok, mégis a látszat megnyugtat minket. A média beszél hozzánk, a házban a különböző csatornákon keresztül szinte zsbivásárrá változik a nappali. Ott ülnek velünk szembe a kényelmes fotelekben az ország hírességei. Olyan érzésünk van, mintha egy tálból cseresznyéznénk a megközelíthetetlen, elérhetetlen sztárokkal. Hol vannak azok a régi történetmesélős esték? Ki vagyok én, ahhoz képest, akit az egész nemzet ismer? Ő igen, ő valaki. Így vesznek el a faluközösség saját, tanulságos és unikális történetei. A státusz érzése elvész. A valahová tartozás, a funkció betöltése, a személy elhelyezése a társaságban adta meg az élet rangját. Nem véletlen, hogy bizonyos helyeken az emberek egymást nem a tisztességes, hanem a becenevükön szólítják. Sokan nem is tudják, hogy mi az illető eredeti neve. Ezek az elnevezések megfigyelésen alapultak, vagy valamilyen kü-

¹³ Vö. Nisbet, Robert: A közösség keresése. In: PoLisZ, 2003. június-július, 71. megjelenés, 15. p.

lönleges esemény után ragadtak az illetőre pl.: „Szmöre, Torkos, Kacsa, Gyújtó, Moha, Porc, Bubó, Golyó, Béka, Ezredes. Valahogy úgy, ahogy meg volt a falu bölcse és bolondja.

Az új generáció a kor adottságait egy másik, beavatottabb szinten használja. Az interneten a különböző virtuális közösségek teljesen elszippantják a fiatalokat a grundról. Az álarcok, a fiktívnevek, hamis élettörténetek gyártása számukra csak játék. Van, aki innen tanulja az életet. Nap mint nap friss kreálmányukkal utaznak a világ leggyorsabb sztrádáján. Koccanások, balesetek, sérülések így fizikai érintkezés nélkül is történnek. Hiszen az ifjúság a legnagyobb csatáját nem a testével vívja, hanem a lelkével. A lélek érzékeny húrjai viszont ott lapulnak a Chat-szobákban, a virtuális közösségi tereken (myvip, iwiw, ppl), rákapcsolódva az információ szűrés nélküli áradatára.

A 90-es évek elején nem csak étteremhálózatok, multinacionális cégek terjesztették ki csápjaikat Magyarországra, hanem elérte a fiatalokat az amerikai egyetemisták kulturált szórakozása, a szerepjáték. AD&D, Rolemaster, Shadowrun, Cyberpunk 2020, majd magyar nyelven a M.A.G.U.S, Középfölde különféle, teljesen kidolgozott univerzumain csellenghettek a kalandorok. Ha valaki a múlt világába vágyott törpök, elfek, trollok közé és karddal, pajzzsal, lóháton akarta kivívni igazát, az a fantasy-t választotta. Mások a jövővel kacérkodtak, akik hekkerkedésre, idegi huzalozásra és más képességjavító implantátumokra vágytak, azok a sci-fi-re szavaztak.

Ezekben a világokban könnyen el lehetett veszni, hiszen kitalált, generált karakterekkel játszották a történetet. Így könnyen válhatott egy sikertelen fiatal a fantasy vagy sci-fi világ rabja, ahol úgy érezte, képes elbánni a rárontó szörnyekkel. Mondhatni, ez még a közösség szempontjából egy áldásos állapot volt, hiszen klubok és új baráti körök jöttek létre, ahol élőben találkoztak, hogy közösen éljenek át izgalmas, élményekkel teli történeteket a képzelet világában.

A fiatalok között szintén tapintható a státusz keresése. Előfordul, hogy az a gyermek, aki nem tud a tanulmányokban vagy sportban kiemelkedő lenni, és így elnyerni a többiek megbecsülését, az osztály bohóca címet vívja ki. A státusz érzés szükségességére had álljon itt néhány sor egy klasszikustól, Molnár Ferencről: „A hátulsó rész a fatelep, ez volt minden egyéb: ez volt a város, az erdő, a sziklás hegyvidék, szóval minden nap az volt, aminek aznap kinevezték... Négy-öt ponton volt az erdő, és minden erődnek megvolt a maga kapitánya. Kapitány, főhadnagy, hadnagy. Ez volt a hadsereg. Közlegény, fájdalom, nem volt csak egy... Talán nem is kell mondani, hogy ez az egyetlen közlegény Nemecek volt, a kis szőke Nemecek.”¹⁴

¹⁴ Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk. Kriteon Könyvkiadó. Budapest, 1982. 17.

Vajon a gyülekezeteinkben betöltött szerepek, posztok mennyire keltik a hordozóikban a státusz érzését. A lelkipásztor, főgondnok, temetőgondnok, pénztáros, presbiter, egyházfi, harangozó, különböző bizottsági tag a helyzete magaslatán áll, belátja feladatának fontosságát, vagy csak fontoskodik? Hozzájárul-e a gyülekezeti közösség ahhoz, hogy az egyház tagjai a helyükön érezzék magukat?

Talán sokkal közelebb vagyunk egymáshoz, mint 50-100 évvel ezelőtt. Némely lakótelep külön városrészévé női ki magát, a néhány hektáron élő több 10.000 emberrel. Egy pontházban akár egy kisebb falunyira lakó is élhet néhány emeletnyire egymástól. Mégis az elszigeteltség, a perifériára sodródott személyek száma nő. Az élelem, a munkahely, a lakás kérdésköre a nyugati civilizációban megoldódni látszik. Ezzel egy időben viszont felmerül az újabb szükségleteknek a kérdése, „s ezek a spirituális hitre és társadalmi státuszra vonatkoznak.”¹⁵

Közösség = utópia Hamvas Béla nyomán?

A közösségek ébresztése nem egyszerű feladat. Lehet papíron akár több száz lélek is, de megmozdítani, az ereken újraindítani a keringést heroikus erőfeszítés. Pedig csak így lehet, eljuttatni minden sehízel az ereken keresztül az oxigént. Biztosítani róla minden egyes tagját a gyülekezetnek, közösségnek, egyesületnek, hogy számon van tartva, gondolnak rá a többiek, sőt hiányolják. A helye üres, nincs, aki betöltse - nem tudja betölteni más.

A közösségekben rejlő megbecsülendő tartalékokat és lehetőségeket a civil világ is felismerte. Külön tudományág szerveződött köré és képzési formát is kapcsoltak hozzá közösségfejlesztés néven. HEFOP projekt keretében pedig elindult a „Képzők képzője”, ami a települések, közösségek kulcsembereinek szemléletváltását célozta meg. Ezzel a háttérrel kistérségi műhelyek jöttek létre. Jeles találkozási pontjuk Kunbáonyban a Civil Kollégium. Céljuk a települések közötti együttműködések szorgalmazása, a helyi közösségek öntudatra ébresztése. Személyes interjúk során a vélemények és igények felmérése, továbbá az erre adható önkéntes és pályázati stratégiák kidolgozása. Ennek véghezvitelét a lakosság széleskörű bevonásával, a helyi erőforrások számbavételével és közös jövőkép megfogalmazásával kezdték meg.

A kezdeti sikerektől, vagy az együttlét örömeinek a megtapasztalásától, esetleg a felszabadult beszélgetések hatására sok helyen eufórikus állapotba kerültek az emberek. A lelkesedés a tapasztalt, sokat próbált közösségfejlesztőket is meglepte. Az emberekben ott buzgott a tenni akarás, a változtatás igénye. Csakhogy a közös cselekvéshez elsődlegesen egyetértés szükséges. A mámor elillanásával rögtön megfogalmazódtak a

¹⁵ Nisbet, Robert: A közösség keresése. In: PoLíSz, 2003. június-július, 71. megjelenés, 38.

kerítésükhöz ragaszkodókban az első kérdések, kinek lesz haszna ebből. Vajon kinek a portáját, egzisztenciáját, népszerűségét fogja szolgálni, ha mi így együtt elindulunk? Hozzászoktunk, hogy a hatalom pozíciójából mondják meg, mit is tegyünk. Most lehetőség lenne megfogalmazni, mi hogyan is képzeljük a változást. Bizalmatlan tekintetünk a másik veséit vizsgálja, vajon ő mit gondol rólam, a véleményemről, erről az egésze-ről. Maradjunk a kerítésnél, ami mögül kedvem szerint mosolyoghatok, vagy akár vicsoríthatok is.

„Szabadítsd meg az embert közösségi beágyazottságából és az, amit nyersz, nem szabadság és jogok sora lesz, hanem elviselhetetlen elhagyatottság, a démoni félelmeknek és szenvedélyeknek kiszolgáltatottság.”¹⁶

Magadra maradtál, még mindig úgy érzed, hogy „elszigetelt, bór-szatyorban élő egó vagy.”¹⁷ Mindent megtettél azért, hogy Isten és az emberek elkerüljenek. Ehhez hozzájárult, hogy feleselni jól megtanultál: „Talán őrzője vagyok az én testvéremnek?” A felelősség legyen csak mások asztala, neked elég a saját bajoddal megbirkózni: „Íme elűztél ma erről a földről, el kell rejtőznöm színed elől, bujdosó és kóborló leszek a földön, és meggyilkolhat bárki, aki rám talál.”

A magára maradt, kitaszított ember keresi a helyét, ahol elfogadják stigmáival együtt. A szabadság egyre komolyabb terhet jelent a számára. Egy ilyen helyzetbe jutott személy mivel találja szembe magát, ha bekukkant egy klubba, egyesületbe vagy gyülekezetbe? Olyan érzése támad, hogy az adott közeg nem tudja azt a védettséget, harmóniát és tartást sugározni, mint a régebbi korokban. A társadalomban fellepő betegségekre a közösségeknek ugyan lenne elméleti gyógymódja, de a döntéshozó gazdasági és politikai csoportokban nincs jelentős befolyása. „A jelenlegi válság ama tényben rejlik, hogy még mindig elvárják a rokonsági, vallási vagy helyi jellegű kicsi hagyományos társulásoktól, hogy kommunikálják az emberek felé a társadalom fő erkölcsi céljait és pszichikai jutalmazását... azonban ők már nincsenek funkcionálisan releváns pozícióban.”¹⁸

Ezt még az is tetézi, hogy azok a hagyományos üzenetközvetítés-re fenntartott pozíciók, mint a szószék, családlátogatás, ifjúsági munka hatáskörei beszűkültek. Nem az egyházi jelenlét csökkenése, a személyes kapcsolatok elvesztése, vagy az érdektelenség okán, hanem részben a média számára elfogadhatatlan dogmatizmusunk és a szülői visszaigazolás hiánya miatt. Ha az egyház veszi a bátorságot, hogy a kor kérdéseit Sínai magaszlatokba emelje, és evangéliumi válaszokat adjon rá, akkor rögtön diszkriminációval és kirekesztéssel vádolják. Bármilyen szépen is mondjuk, hogy Isten a bűnös embert szereti, csak annak bűnét gyűlöli. A meny-

¹⁶ i.m. 26.

¹⁷ Watts, Alan: A könyv, 17.

¹⁸ Nisbet, Robert: A közösség keresése, PoLiSz, 2003. augusztus – szeptember, 72. megjelenés, 28.

nyek országának ígézetében a gyermekeket érintetté tenni igazán örömteli és hálás feladat. Azonban a szülők megnyerése nélkül, az ő életfolytatásuk ellentétes bizonyágtételének árnyékában maradandó gyógyulást csak remélni lehet.¹⁹

Mindezek következményeivel számolva, mégis alaptételezve a helyzetet, ökumenikus szellemben jelenthetjük ki Reinhold Niebuhr, Martin Buber és Demant jóállásával, hogy az a közösség, amelyik nem foglalkozik, és nem mélyül el az embert az embertársával összekötő kötelekek megismerésében, nem segíthet Isten és ember kapcsolatának rehabilitálásában.²⁰ „Ha valaki azt mondja: „Szeretem Istent”, a testvérét viszont gyűlöli, az hazug, mert aki nem szereti a testvérét, akit lát, nem szeretheti Istent akit nem lát.”²¹

Hamvas Béla a XX. század tudós életművésze a közösséggel kapcsolatban azt tanácsolja, hogy fel kell vállalnunk, hogy felelősek vagyunk a másik emberért. Ő még tovább is szigorít ezen a tételen, mert szerinte minden ember sorsáért elszámolással tartozunk. „Ez a kollektív felelősség tudata, amin az emberiség úgy nyugszik, mint a Föld az ősgenezis kozmikus tenyerén.”²²

Miután ráébredünk, hogy ezt senki helyettünk nem fogja elvégezni, akkor Hamvas igen meredek kijelentést tesz. Ő nincs kibékülve a közösségekkel úgy általában sem. A saját életére is úgy tekintett, mint egy örök sóvárgás a valódi közösség után. Nehéz róla elképzelni, hogy bárkire is vágyott, hiszen a könyvtári állásában megközelíthetlensége nyilvánvaló volt. A kiadó-pultján, ahol a kölcsönzéseket kellett volna regisztrálnia, két óriási kupac könyv mögött, elbarikádozva dolgozott saját sorskatalógusán. Fellélegzés volt számára a Sziget-mozgalomban a Kerényivel kötött barátsága, majd később pedig a csütörtöki beszélgetések Tábor Bélával és Szabó Lajossal.

Hamvas részletes felsorolást tesz, hogy az alapvető közösségeknek, amiben élünk, pl.: gazdasági, morális, nyelvi, faji, népi, szellemi, nem közösség teremtő, hanem romboló szerepük van.²³ Tehát a klikkesedés, a hasonló hasonlóval barátkozik elképzelése, csak tovább darabolja az amúgy is keresztbe kasul széthasogatott emberiséget. Persze tévednénk, ha eredménynek könyvelnénk el a politikai lobbizás szintjén egy asztalhoz telepedő nemzetek tárgyalását. Az amerikai álom után az öreg kontinens álma itt valósul meg a szemünk előtt. Az önmagunkban hordozott ellentmondás csak a történelmet szemlélő embernek beszédes – Hitler –

¹⁹ Vö. Zulehner, Paul M.: Igen a vallásra – nem az egyházra? In: Az egyház a 21. században. Kálvin. Budapest, 2004. 12.

²⁰ Nisbet, Robert: A közösség keresése, PoLiSz, 2003. június – július, 71. megjelenés, 28.

²¹ 1 Ján 4: 20.

²² Hamvas Béla: Ünnepek és közösség. In: A láthatatlan történet, 244.

²³ I.m. 247.

Goethe, Mussolini – Dante, Franco – Cervantes, Sztálin – Tolsztoj – a fogyasztónak, aki az évszámokat csak az árucikk lejárata miatt vizsgálja, nem számít. Kődös messzeségbe vész az is, hogyan ringatózott a Habsburg Birodalom a Dunán. Az egy birodalom, egy folyó álma a nyelvi, nemzeti, kulturális differenciák miatt nem jöhetett tartósan létre.²⁴

A hamvasi megoldás az áldozatban rejlik. Mindenki azt áldozza fel a közösség oltárán, amiben különbözik a másiktól. Ezt nevezi ő a „titáni én” hadműveletnek.²⁵ „A hétköznapi egyszerű, csendes, profán józan-sága az Én, aki csak önmagát akarja, egyedül akar lenni, s minden tudást, örömet magának akar megtartani, megvan és él. Az ünnepben azonban meg kell halnia.”²⁶ Az ünnepben tudja megmutatni a közösség valódi vonásait, amikor kész meghozni az áldozatot. Lemondani arról, ami elválaszt, egy nagyobb, teljesebb egyesülés érdekében. Ami fölteszi a koronát erre az elképzelésre, hogy szerinte csak Istenben jöhet létre a tökéletes közösség, mert minden más csak pótlék és elodázza, hogy az emberiség Istenben találja meg önmagát.²⁷ „Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, sem szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.”²⁸

Hamvas Béla óvatosan közelíti meg ennek a korszaknak az eljöveteletét. Látása szerint az ember ehhez még éretlen, vagy még nem gondozta elég odaadó módon a közösség fáját, hogy róla szakíthasson. Mikor ér véget ez a rettegés a szívünkben, ami az első tanítványok cselekedeteit is uralta, hogy a zsidóktól való félelem miatt bezárták az ajtókat? Meddig halogatjuk az igazi nyitást? Úgy érezzük, fegyvertelenek vagyunk? Az Istentől elhagyatottság állapotába jutottunk? Tegyük hát vallomást erről. Mondjuk az Atyának Jézus kereszten elhangzott szavait: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?”²⁹ Erre az őszinteségre és a mellé odaélt áldozatos szolgálatra következhet az Isteni és közösségi válasz. A százas, a kivégzőosztag vezetője pogány létére a kereszttel képes volt vallást tenni: „Bizony, ez az ember Isten Fia volt!”³⁰ A pünkösdi gyülekezetet nem néhány, édes borból bátorságot merített ember gyűjtötte össze, hanem a Szentlélek erejével, hatalmával felvértezett és az ünnepi tömegben megjelenő tanítvány.

„A nagy emberi kollektívum, minden ember találkozása és egysége az isteni létben, apokaliptikus esemény, egyike a világtörténet legutolsó és legnagyobb eseményeinek. Addig csak Ének vannak, fajok, nemzetek,

²⁴ Vö. Blumenthal, Michael: Az én Európám. In: Cafe Babel 47-48. szám. Cafe Babel Egyesület. Budapest, 2004. 3-7.

²⁵ Vö. Hamvas Béla: Ünnep és közösség, 247-248.

²⁶ I.m. 249.

²⁷ I.m. 248.

²⁸ Gal 3: 28

²⁹ Mk 15: 34

³⁰ Mk 15: 39

nyelvek, vallások, érdekek, szenvedélyek, csak szellem, természet, eszme, igazság, Ünnepek nincsenek.³¹

Elhangzott: Bp. 2007. augusztus 22.
Doktorok Kollégiuma, Irodalmi és nyelvi szekció.

Felhasznált irodalom:

- Az egyház a 21. században, Kálvin János Kiadó, Budapest, 2004.
Blumenthal, Michael: Az én Európám, Café Babel: Európa, 47-48. szám, Café Babel Egyesület, Budapest, 2004.
Hamvas Béla: A láthatatlan történet, Medio Kiadó, é.n.
Hankiss Elemér: Proletár reneszánsz, Helikon Kiadó, 1999.
Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982.
Németh Gábor: A tejszínről, Kalligram, Pozsony, 2007.
Nisbet, Robert: A közösség keresése, PoLiSz, A Kráter Műhely Egyesület irodalmi és kulturális lapja, 2003. július – szeptember, 71. és 72. megjelentés
Tarnas, Richard: A nyugati gondolat stációi, AduPrint, Budapest, 1995.
Tábor Ádám: Szellem és költészet, Kalligram, Pozsony, 2007.
Tillich, Paul: Rendszeres teológia, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
Watts, Alan: A könyv, Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2004.

³¹ Hamvas Béla: Ünnepek és közösség. In: A láthatatlan történet 250.

Wass Albert istenképe műveiben

Az emberi élet legizgalmasabb és egyben legrejtettebb pontja az, hogyan viszonyul a transzcendenshez. Minden ember más és más, így másképp látja azt a hatalmat, amelyben mindenki, kivétel nélkül hisz. Nevezhetjük a felsőbbiséget Buddhának, Allahnak, Istennek, de bármi másnak is, hiszen sokféle neve van, de lehet akár földi dolgokra is gondolni, ilyen a pénz, a boldogság, a jó érzete, a gyermekek, vagy bármi, ami meghatározza az ember mindennapjait. A keresztyén embernek ez a legfelsőbb meghatározója Isten, úgy, ahogy önmagát Szentháromság egy örök Isten néven kijelentette a Bibliában. Wass Albert életét Ő határozta meg. Ez számtalan művében érződik, oly annyira, hogy bátran nevéen is nevezi a Teremtőt. Nem szégyell Róla beszélni, hanem bátran adja tovább az élénk bizonyágtételt, amely példaértékű a mindenkori ember számára.

Tudjuk mindannyian, hogy az ember életében számtalan kérdést intéz Urához, amelyek többnyire a mindennapi élettel vannak összefüggésben. Kíváncsiak vagyunk, mi miért történik, hogy kellene valamit helyesen tennünk, hogy az Istennek vagy embertársainknak tetsszen, vagy csak azért, hogy boldogabbak lehessünk. Sokan és sokféleképpen fogalmazzák meg magukban ezeket, ám leírni nem mindenki képes, hiszen az Istennel való kapcsolatot egyfajta misztérium övezi, amelybe nem mindenki kap egyforma betekintést. Az is nyilvánvaló, hogy nem mindenkinek adatott olyan talentum, amelynek segítségével le tudná írni, mit is jelent neki Isten az ő életében. Wass Albertnek mindkettő adatott, és nem is restelli megosztani másokkal, mit jelentett neki a Mindenható. Erről a megtapasztalásról szeretnék írni, hogy fedezzük fel és tanuljunk abból, hogyan lehet Őróla elmélkedni.

Számtalan teológiai irányzat kutatta, miben nyilvánul meg Isten: hol lehet tetten érni az Ő munkáját, és hol van legközelebb az emberhez.¹ A földi halandó minden bizonnyal a természetben találkozott először azzal, hogy ilyen gyönyörű rendszert csak Ő tud alkotni. Ezt így írja a költő:

*„Fűben, virágban, dalban, fában,
születésben és elmúlásban,
mosolyban, könnyben, porban, kincsben,
ahol sötét van, ahol fény ég,
nincs oly magasság, nincs oly mélység,
amiben Ő benne nincsen.
Arasznyi életünk alatt*

¹ A téma teológiai kifejtését lásd dr. Szűcs Ferenc: Dogmatikai prolegomena c. könyvében. 58. kk.

*nincs egy csalóka pillanat,
mikor ne lenne látható az Isten.”²*

Látható az Isten c. versében tehát azt írja, hogy mindenhol van Isten: a természetben, bármely pillanatban, minden egyes csöpp teremtményben. Ez a már–már panteisztikus istenfelfogás a Wass-regények fontos jellemzője. Ne keverjük össze az anaximandroszi filozófiával:³ a tárgyokban nem egy–egy kicsike isten van, hanem azokat egy nagy Isten hozta létre, pusztán a teremtés végeredménye minden. De nekünk is be kell vallanunk, hogy sokszor elcsodálkozunk, hogy milyen csodálatos tájak, természeti képződmények léteznek.

A költő nem rejti el Urát. Nem zeng róla bonyolult nyelvezetű, majdhogynem érthetetlen szózatokat, végtelenül egyszerűen adja elének, hogy még a legkisebbek is megérthessék, kicsoda az, aki mindent alkotott. Ilyen egyszerűen fogalmazza meg Nuca, A funtineli boszorkány főhősnője istenhitét:

„- Hát van olyan, aki nem tudja, hogy mi az? Látja a kék eget, a fákat, a virágokat, és nem tudja, hogy mi az? Érzzi bőrén a napsugarat és a szellőt (...), érzzi orrában a tavaszt, és fülében a patakokat, látja az estét, és látja a reggelt, az éjszaka csillagait, és mindent, és nem tudja, hogy mi az Isten?! Hahaha! Hát van olyan is?”⁴

Igen van, válaszol a Látható az Isten c. vers második versszaka:

„De jaj annak, ki meglátásra vak”⁵, mert csak akkor fogja meglátni, amikor olyan idők jönnek, amikor már esetleg késő. Szerintem az egyik legérdekesebb megfogalmazás az Elvész a nyom két szereplőjének Istenkeresése: hitükben kételkedve akkor kaptak bizonyosságot, mielőtt meghaltak.

*Hiribe Pál
Halász
élt, „Itt nyugszók
66 évet,
s behalt
Istenbe,
akét nem hitt
de megtalált.”⁶*

² In: Wass Albert: Összegyűjtött versek. Szerk. Várvedy Zsuzsa. Kráter. Pomáz, 2001.

³ Sawyer, Frank: Filozófiai perspektívák 1. kötet. SRKTA. Sárospatak, 1999. 24 – 25.

⁴ Wass Albert: A funtineli boszorkány. II. kötet. Kráter. Pomáz, 2003. 159.

⁵ Wass Albert összegyűjtött versei. 19.

⁶ Wass Albert: Elvész a nyom. Kráter. Pomáz, 2003. 16.

Wass Albert hitvallására nézve talán ki is mondhatjuk, hogy tiszta református, és nekünk ez csodálatra méltó, hiszen korunk emberei között alig találunk olyat, aki ilyen komolyan megfogalmazna hittételeket. Emellett a figyelmes olvasó észreveszi, hogy a költő cseppet sem aggódott élete felől, mert tudta, hogy bárhol is legyen, Isten soha nem hagyja magára. Természetesen ehhez keresztül kellett menni események tengerén. Sokszor viharokon, reménytelennek látszó helyzeteken. Ennek gyönyörű leképeződése a *Te és az Isten* c. vers, hogy a költő Istenre valószínűleg akkor talált rá igazán, mikor bajba került, de akkor nemcsak támaszként, hanem végső menedékként fogadta Őt el. Nem is lehet elfelejteni azt a pillanatot, amikor az ember először elfogadja Istent az életében irányítóként. Az „én Uram és én Istenem”⁷ - érzés adta boldogság komoly alapja a hitnek.

Mikor a bujdosó az Istennel beszél c. versében az elkeseredett honvágyszóval meg, közvetlenül beszél Istenhez, aki mint az igazság jelenik meg más írásában.

„*Hová, Uram, hová vezet az utunk?*”⁸ – teszi fel a kérdést, s kéri: „*ne hagyj elveszni minket, Miatyánk.*”⁹, s reménykedik: „*Tudjuk, Uram, hazavezetsz még egyszer.*”¹⁰ Az elkeseredett magyar szóval meg rajta keresztül, amely nemcsak az ő nemzedéke üzenetét hordozza, hanem sokkal régebbiekéét, gondolva csak Rákócziékra, Kossuthékra, és mindazokra, akik hazájuktól távol vannak.

Értetlenül áll azelőtt, hogy ilyen nagyot változott a világ („Uram, én nem tudom, az igazságot miképpen osztogatod ezután”), ami azelőtt szép és jó volt, immár megváltozott. Az emberek éltek egyszerű búval-örömmel fűszerezett életüket, s szerették azt az őket körülvevő természetel együtt. S azután nagyot fordult a sors, de reménykedik, hogy

„...*bujdosók könnyében s bánatában
nem lelheted Uram a kedvedet.*”¹¹

És tovább folytatja:

„*Uram, Te ezt így nem akarhatod!*”¹²

⁷ V. ö.: Jn 20: 28

⁸ Wass Albert: (*Hová, Uram, hová vezet az utunk*). In *Nagypénteki sirató*. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2002. 310.

⁹ Wass Albert: (*Hová, Uram, hová vezet az utunk*). In *Nagypénteki sirató*. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2002 310.

¹⁰ Wass Albert: (*Hová, Uram, hová vezet az utunk*). In *Nagypénteki sirató*. 310.

¹¹ Wass Albert: *Mikor a bujdosó az Istennel beszél*. 79. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2002

¹² Wass Albert: *Mikor a bujdosó az Istennel beszél*. 79.

Az eltökélt, mindenén átgázoló honvágó hangja szólal meg, s kéri többször az Urat, hogy hazamehessen. De tudjuk, hogy Pál apostol testébe is tövis adatott, hogy el ne bízza magát.¹³ Ezt felismerve nyugszik bele az ítéletbe:

*„...Miatyánk...
sokat vétettem Ellened s nagyot...
de nézd:
megtörtént a Te akaratod.”¹⁴*

A bujdosó imája is „Uram” megszólításokkal szól Istenhez, s kér szeretetet, igazságot, szabadságot, s az ő népére, mely oly sokat szenvedett, békességet. S legvégül saját magának kér csöndes menedéket. Ebben az új világban lenne az Istennek méltó dicsérete.

Karácsonyi versek II. - ben a gyermeki lélek tisztaságával, mesehitével indít, ahogy Isten látja az embert szépnek, s tele szeretettel. S ha még sincs így, „mégis Isten gyermekei vagytok!” Milyen kár, hogy „*nem hiszitek már a mesét.*”, mert

*„A rút világnak gondja van
az Istennek is gondja van”¹⁵*

Itt a gond átfordul a másik, „gondoskodás” jelentésre. Ahogy az ember nem hisz később – mint gyerekként – a mesében, úgy szürkéllik, majd múlik el minden, ami szép és jó volt.

A „Vigasztaló levél, magyarok földjére” az igaz értékeket állítja szembe a jelenben eluralkodott rosszal, mint: rablás, zűrzavar, gonoszság, gyűlölködés, hitványság. S mindezzel szemben áll a szeretet, a tisztesség, becsületesség, ami elnyeri jutalmát:

*„Mert a derék embert Isten őrzi
s Ő bünteti a bűnösöket!
Bár Isten malma lassan őröl,
De felőrli a szemetet!”¹⁶*

Megváltás c. versében olyan világról ír, hogy „*Bánatában elbujdosott az Isten*” is, s egyszer csak egy „*gyermekhangtól Egyszerre csak visszatért az Isten!*”¹⁷ Mintha csak azt mondaná nekünk is: bízzál Jézusban, a karácsonyi

¹³ Lásd bővebben: 2 Kor 12: 7 - 10

¹⁴ Wass Albert: Mikor a bujdosó az Istennel beszél. 79.

¹⁵ Wass Albert: Karácsonyi versek II. 86.

¹⁶ Wass Albert: Vigasztaló levél, magyarok földjére. 154.

¹⁷ Wass Albert: Megváltás. 155.

gyermekben, mert bár Ő néma maradt nyírói előtt, mégis általa lett üdvösségünk.¹⁸

Úgy, mint a Sodoma népe csodálkozik (Rézkígyó) c. művében, ahol a pap addig jut, hogy azért pusztult el a város, mert „Isten nem szereti a világot!” „Ó kegyetlen Isten!... teljék örömed Isten a pusztulásban és a nyomorúságban!”¹⁹ Ekkor jön egy gyermek, fát ültet. Aggodalmaskodva meg akarják állítani, ám ő rájuk nevet, és elülteti a fát. Fölnéz az égre, és szól: „Édes Jóistenem, most adhatnál egy kis esőt, ami azt illeti, hogy gyökeret verhesen a fám!”²⁰

Az eső elkezdett esni, a gyerek játszott és dudorászott. A város pusztulása után megmaradt 6 ember meg csak csodálkozott.

Ez a pap vallja be, hogy „nem volt Istennel kapcsolatom.”²¹ Elsajátította a szertartásokat, és megtanult beszélni az Istenről az emberekhez, úgy, ahogy a többi pap is teszi. De „Isten olyan messze van, testvéreim. Ti nem is tudjátok még, hogy milyen messze. Csak én tudom igazán, mert én kerestem Őt... És bevallom, én sem tudok róla sokkal többet, mint amennyit ti tudhattok. Mindössze, hogy ti a templomban lakozónak hittétek, én pedig tudtam, hogy nincsen ott.”²²

Így ír hasonló tapasztalásáról az Istenkeresés c. művében: „... amíg ez a szó Isten, csak annyit jelentett, amennyit maguk vasárnapi ülszenteskedéseikkel belemagyaráztak, addig tudtam, hogy mindez nem egyéb, mint a tömegember kényelmes önigazolása.”²³

Vannak, akik Isten létét csak arra használják, hogy saját felsőbbrendűségüket igazolják, és bűnbocsánat címén tetteik felelősségét áthárítsák. Ezekre az emberekre a világnak nincs szüksége. Azokra van szükség, akik „átmentik a jövődőt ebből a rom-világból egy újba.”²⁴ Ilyennek tűnik fel az író, aki rájön arra, hogy hiába a házak újjáépítése, ha az emberi romok megmaradnak. Ezekre a lelkeken kell segíteni, melynek menete: hinni a jóságban, a megbékélésben, a szeretetben, s ezeken át az emberekben is. „Amíg nem tudunk hinni az emberben, addig nem tudjuk újjáépíteni a világot sem.”²⁵ Ez a Noé-féle bárkaépítők feladata, a többi csak szemét, amit „ide-oda söpör az özönvíz árja”. Ennek kifejtésekor a szereplő „Isten nevét nem említette egyetlen egyszer sem, nekem mégis úgy tűnt, mintha Róla beszélt volna egész idő alatt.”²⁶ Vannak, akiknek Istentől kapott feladatuk van, s Isten vigyáz rájuk, amíg végrehajtják. „Mert csak az igazság az élet. Ami nem igazság, az pusztulás” „Az

¹⁸ Ézs 53: 7

¹⁹ Wass Albert: Rézkígyó. Hagyaték. Kráter. Pomáz, 2002. 40.

²⁰ Wass Albert: Rézkígyó. Hagyaték. Kráter. Pomáz, 2002. 40.

²¹ Wass Albert: Rézkígyó. Hagyaték. Kráter. Pomáz, 2002.41

²² Wass Albert: Rézkígyó. Hagyaték. Kráter. Pomáz, 2002. 41.

²³ Wass Albert: Voltam és más önéletrajzi írások. Istenkeresés. Kráter. Pomáz, 2005. 175.

²⁴ Wass Albert: Voltam és más önéletrajzi írások. Istenkeresés. 175.

²⁵ Wass Albert: Voltam és más önéletrajzi írások. Cica. 183.

²⁶ Wass Albert: Voltam és más önéletrajzi írások. Cica. 183.

igazság nyelve egyedül az a nyelv, amit minden ember megért.”²⁷ ember életútját követve vizsgálja Isten célját a kiválasztott – megmentett fiúk sorsában.

Ember az országút szélén c. regényében is az istenhitet kutatja: „Hisz Istenben?”- teszi fel a kérdést. „Nem arról az elskatulyázott Istenről beszélek, akiről a papok szoknak vasárnaponként a templomokban, hanem arról, aki az ember lelkében él, és ugyanakkor betölti a mindenséget is.”²⁸

Arról az Istenről beszél, amelyik örök emberi értékeket épített az emberekbe. Ez az Isten az élet Istene.

Hitt az igazságban: „A világon mindég az igazság győz, s a ravaszság elpusztul.”²⁹ „...Isten világa, ha lassan is, de Isten világossága felé balad, s ha mi már nem is éljük meg az igazságtétel idejét, azzal a tudattal hajtjuk fejünket nyugalomra, hogy megtettük a magunkét a szebb jövőendő kívívásában.”³⁰ „Széled erővel, de rettenetesen nagy erővel áll helyben a zsoldtár, s aki beléje kapaszkodik, azt semmiféle vihar kimozdítani nem képes onnan.”³¹ A trombitászó előre visz. De „mind a kettő kell ahhoz, hogy emberi élet legyen ezen a világon. Előre menni és megmaradni a zsoldtár szavával: ez az ember és a nemzet legnagyobb törvénye.”³²

Az Isten jónak teremtette ezt a világot, ami rossz benne, az az emberek műve. S „...lám, ebben a zűrzavaros megveszékedett emberi világban még Neked sincsen időd arra, Uram, hogy kijavítsd mindazt, amit az emberek elrontanak...”³³ E mondatban összegzi mindazt, amit sokan gondolnak: mennyire könnyű lenne, ha Isten beavatkozna, és egy varázsütéssel megváltoztatná a világot. Ezek után maradhatnának a jók, a többi pedig elveszhetne; de az író tudja, hogy ez nem így működik. Nem gépek vagyunk, és a konkoly együtt növekedik a búzával az aratásig.³⁴ Kifejezi azt is, hogy a világ szinte elnyeli az Istent. Kitiltja Őt mindenhol, már alig látszik.

Hasonló gondolatok szólnak meg az Első galamb c. versben:

„Mikor már azt hittük, hogy minden elveszett,
s Isten képét betemette egy összedőlt világ...”

de a legsötétebb helyzetből is kivezet a remény:

„Emberek vagyunk még, Isten népe!
s hiába fojtanak koromba, vérbe,
hiába dőlt le minden talmi érték: a mi jussunkat más egekbe mérték
s van még valahol Isten, jóság, béke,

²⁷ Wass Albert: Elvész a nyom. Kráter. Pomáz, 2003.

²⁸ Wass Albert: Ember az országút szélén. Mentor. Marosvásárhely, 2000. 149.

²⁹ Wass Albert: Udvarház a Mezőségen. In Zsoldtár és trombitászó. 219.

³⁰ Wass Albert: Karácsonyi üzenetek. A temető megindul.

³¹ Wass Albert: Zsoldtár és trombitászó. In Zsoldtár és trombitászó. 225.

³² Wass Albert: Zsoldtár és trombitászó. In Zsoldtár és trombitászó. 225.

³³ Wass Albert: Voltam és más önéletrajzi írások. Cica. 183.

³⁴ V. ö. a magvető példázatával, Mt 13

*igazság, erkölcs, szeretet...
ember...!”³⁵*

Hagyaték c. könyvét is hittel fejezi be:

„Ha csak annyi hited van, mint a mustármag, hegyeket mozdíthatsz vele. Gondozzátok csak hűséggel a mustármagvakat! Ne féljétek! Ne csüggedjétek! A magyar lélek él. Teremtő Istenünk működik benne és általa, ... s az Úr ereje emeli magosba.”

Ugyancsak a hit szólal meg A gyökér megmarad c. versében:

*„Isten hitünk szent erejével
magyar szívünk szeretetével
őrizzük ezt a gyökeret. ...
Míg Isten a mi menedékünk
addig félünk nem szabad:
mert a gyökér, az megmarad!”³⁶*

Szűkebb és tágabb értelemben is hitvallás egyik legszebb verse, a Hontalanság hitvallása:

*„Hontalan vagyok,
mert hiszek jóban, igazban, szépben.
Minden vallásban és minden népben
és Istenben, kié a diadal.*

*Hontalan vagyok.
de vallom rendületlenül, hogy Ő az út s az élet,
és maradok ez úton, míg csak élek,
töretlen hittel ember és magyar.”³⁷*

Wass Albert egy Erdélyhez fogható szép, csodálatos világot kapott második otthonának az elhagyni kényszerült helyett, melyet az Isten teremtett és az ember még nem tett tönkre. Mégis ennek szépsége nem gyengítette, hanem inkább erősítette az eredetiért vívott harcát.

Miatyánk – Wass Albert – módra, melyben sűrűsödik hite és harca. A Miatyánk fő gondolatait megtartva kiegészíti saját könyörgéssel. Így olyanná válik a vers, mintha közvetítene ember és az „*emberfölötti roppant magasságban...*”³⁸ levő Isten között. Nem saját magáért, hanem Erdélyért

³⁵ Wass Albert: Első galamb. In Nagypénteki sirató. 145.

³⁶ Wass Albert: A gyökér megmarad. In Wass Albert emlékezetére. 21.

³⁷ Wass Albert: Hontalanság hitvallása. 101.

³⁸ Wass Albert: Voltam és más önéletrajzi írások. Cica. 183.

imádkozik. Az írástudók felelősségével mindent megtesz, amivel a kitűzött célt szolgálhatja. Szinte felcsendül a vers olvasása közben Kölcsey Himnusza: „*Megbűnbóditte már e nép a múltat, s jövődőt.*” De megbocsátás csak akkor várható, ha a megpróbáltatások véget érnek. Akkor lehet lezárni a múltat, és csak előretekinteni, a jobb jövőn munkálkodni. Azt hihetnénk, hogy véget ér a fohász, de egy „de” - vel folytatódik, mintegy sietségben odavetett utóirat, amely fontossága miatt nem maradhat le. Ahol a Miatyánk sorai véget érnek, teljes egészében átveszi helyét az idő rövidege miatti kérés: minél hamarabb következzenek be az imában foglaltak, mert fogy az élet, a test idegen földre tér, és a léleknek túl nagy utat kell megtennie hazáig. Ahogy fogy az idő, lerövidül a forma is, sok évtized eltelt, sok munka van benne, történnie kellene valami pozitív változásnak.

„*Volt egyszer egy ember, aki az ő háza udvarán oszlopot épített az Ő Istenének.*”³⁹ A homokszemcséket köddel kötötte össze és hittel. Amikor az emberek csodálkozva látták, hogy a szél sem döntötte le az oszlopot, amely hittel épült, ledöntötték ők maguk. Erre az ember szitkozódás nélkül kiment az udvarra, „*és hittel a szívében kezdett új oszlopot építeni az Ő Istenének.*”⁴⁰ (Szentgotthárd, 1926. nov.)

Ez a fajta építkezés jellemezte Wass Albert egész életét. Kitartó mély hittel, hogy amit tesz, nem hiábavaló. Próbálták döntögetni az oszlopot, de úgy tűnik, egyre stabilabban áll. Ő megtette a magáét. A mai embereken áll, hogy „látó-ember”-ként tudják-e értékelni munkásságát, hogy kőértékű lesz-e az, vagy elfolyik, mint a víz.

³⁹ Wass Albert: Előhang. In A bujdosó imája. Piski. Budapest, 1998. 7.

⁴⁰ Wass Albert: Előhang. In A bujdosó imája. 7.

Felhasznált irodalom

1. Biblia, azaz Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2002.
2. Sawyer, Frank: Filozófiai perspektívák. I. kötet. Görög, római. Kiadó: SRK Teológiai Akadémiája. Sárospatak, 1999.
3. Wass Albert: A bujdosó imája. Összegyűjtött versek. Püski Kiadó, Budapest, 1998.
4. Wass Albert: A funtineli boszorkány. II. kötet. Felelős kiadó és sorozatszerkesztő: Turcsány Péter. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2005.
5. Wass Albert: Elvész a nyom. 2. kiadás. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2003
6. Wass Albert: Ember az országút szélén. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000.
7. Wass Albert emlékezetére. Összeállította: Turcsány Péter. Kráter. Pomáz, 2004.
8. Wass Albert: Nagypénteki sirató. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002.
9. Wass Albert: Összegyűjtött versek. Műszaki szerkesztő: Várvédy Zsuzsa. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2001
10. Wass Albert: Rézkigyó. Hagyaték. Felelős kiadó: Turcsány Péter. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2002.
11. Wass Albert: Voltam és más önéletrajzi írások. Cica. Összeállította és az előszót írta: Turcsány Péter. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2005.

Szabó Lajos*

Veszélyben a WC! Krónika a XX-ik századból Pannóniából, 1948.

„Oh, a kimondhatatlan
Kínt mondd ki, néma jell!”
(Arany János: Károlyi S.)

I.

Írtanak akkor anno ..., ki tudja hányat írtanak, mikor elkészült a Takparton a prédikátori kertben a WC. Homály lengi körül eredetét, mint a nagyon nagyon régi dolgokét. Az bizonyos, hogy mikor ő épült, császár-
rok-királyok uralkodtak még a földön (hol vannak ők?), s az országoknak más határaik voltak, mint ma.

A WC íme túlélte országhatárokat, túlélte eszméket (oh mennyi szállott azóta temetőbe). Időt állóbb lett dinasztiáknál, hadseregekkel és imákkal védett gránicoknál, theologiai irányzatoknál, sok mindennél. Időt állóbb volt a prédikátoroknál is (pedig: „papot, szamarat halni látni ritkaság!” – mondja a közmondás). Egész lelkészi generációk használták, majd tűntek el a mulandóságban, míg ő megmaradt.

Állt az elemek támadásában is (noha nem cementből készült. Hol volt még akkor cement, mikor ő keletkezett? S ha meglett volna is már a cement, a szegény eklészia bizony nem abból építette volna őt akkor sem: „Még mit nem a papnak!” felkiáltással).

Nád volt a teteje, s erősen tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a nád nem időt álló dolog, mert meg vagyon írva szakkönyvekben, hogy a nádtető megmarad, száz esztendeig is, tehát időt állóbb az emberi nemzetnél. (A mi esztendeinknek napjai hetven esztendő, vagy ha feljebb, nyolcvan esztendő!”)

S ha megavult a fedelén egy-két nádcsomó, esős időben figyelmeztette a csepegés a prédikátort, s a harangozóval új nádkévévetett a résre. Közel volt az anyag, pár lépésnyire ott suttogott a taktai nádas. Gerendái nem cédrusból valának ugyan, de a magyar sittimfából, akácból eszkábálta néhai ács (oh, hol porlik már az ő keze?). Tél, tavasz, nyár és ősz eljöttek százszor is talán, vagy ki tudja: kétszázszor is, havak, esők, viharok, napsütések, szelek látogatták, próbálták rajta erejüket, rendületle-

* Dr. Szabó Lajos református lelkész, egyháztörténész, néprajzkutató, teológiai tanár, 100 éve született. Az iskolák államosítása során írt – eddig publikálatlan – szarkasztikus művének közreadásával emlékezünk reá.

nül állott. Fecskék cikáztak felette, gólyák kerengtek, gémekek lebegtek, s majd ezeknek az ükunokái. Ő állott. Repülőgép is szállott felette (tán a századik születésnapján), a rohanó technika gyorszárnyú madara, de ő maradt változatlanul. Egyik rekesze volt csak a prédikátoré (mint természetbeni javadalom), másik két rekesze az oskolás gyermekeké volt. A szegény eklézsia így oldotta meg takarékosan a kérdést: egy fedél alatt. (Bizony nagy kérdés az építkezés egy reformata eklézsianak, van olyan, mint egy országnak az országház. Notabene: hol volt még akkor az országház is, mikor ő már megépítve állott.) A kis gyermekekből, akik használták, vén pásztorok és házsártos öregasszonyok lettek, majd ezeknek gyermekei, unokái, sőt déd- és ükunokái is használták. Temetőbe mentek rendre mind, s ő állott rendületlenül.

Egyszer fenyegette veszély a múlt században, mikor az egyik pendelyes gyermek falai rejtekében próbálta magát beavatni a pipázás rejtelmeibe, s az eldobott gyújtószáltól majdnem lángot kapott. Rég volt ez is, az imposztor gyermeket, akiből huszár lett azóta, Maglájnál megölte a bosnyák, de előbb tüzet raktak a hasára, hogy jól megkínózzák. (Aki tüzet viszen, tűz által pusztítatik el.)

Voltak nagy viharok, százados tölgyek derékba törtek, istennyilak kastélyokba csaptak, büszke eresztékek meglazultak és eldőltek, megmaradt és állott. De nemcsak elemek fenyegették. Ellenség is jött olykor-olykor (legalább is ötven-száz esztendőnként). Nagybajszú, mozsársípkás apróparipájú lovasok szép piros lángba borítottak (részeg nagy gyermekek) körülte házakat. Ő megmaradt. Máskor lüktető szemű idegen országi gyalogosok jöttek (a szögek is szinte mélyebben húzódtak előlük a falba), de őt nem bántották. Mindössze is egy porcelánedényt emeltek el belőle csak, s a közeli kertből uborkát csórva, úgy habzsolták belőle az ételt) ösztönös bicsérdisták voltak. Majd nemrégiben jöttek hörgő tankokkal idegen katonák, bevették magukat a faluba, s nem mentek ki addig, míg a Takta másik partjáról másfajta idegen katonák nehéz ágyúkkal össze nem verették a falut. Recsegve mállott szét a torony teteje, jégesőnként fröcskölte tele a parókiát is az aknaszilánkok miriádja, olyan izzó vasdarabok szállottak a WC felett, mint egy-egy anyányi lúd. Utolsó ítélet készült, úgy látszott: ez itt már a vég! Vég is lett sok háznak, középületnek (meg egy eddigi világhatalomnak), de neki semmi baja nem lett, csak megőszült kis időre a ráhulló pernyétől, törmelékektől. Irgalmas esők (sok sirató eső szitált azon az őszön), lemosták azt is róla, s rongált világ rongált országának rongált falujában állott rendületlenül, sebezhetetlenül. Mintha bűvös kör védte volna időtől, elemektől, történelmi változásoktól. Úgy látszott immár időtlenül megmarad az eklézsia szolgájának alázatos szolgálatában, ő, amiről elfeledkezett az Enyészet.

Papok változásában, iskolai generációk forгатagában változatlanul szürkén, megszokottan, meg nem énekelve, ki nem tüntetve állott a Takta-partján. Pedig még a víz is megváltozott az idők folyamán. Csendesebb lett, kevesebb lett, iszaposabb s annyira ellepte nyáron a sulyom, hogy alig

csillant elő a vize. Vénült, fogyott, változott meg a víz is. Csak ő nem, ő nem. Figyelemre nem érdemes, meg nem számlálva (még a leltárból is kifelejtődött), adómentesen (pedig valami ötven éve már még a kutyák után is adózik a magyar), szerényen, szürkén, de hasznosan és ereje teljében állott hivatásának szolgálatában. Papírra is csak egyszer került a neve. Dóka Mihályné (ilyen nyelvű asszonyt is csak néha szülnék a századok), egy veszekedés alkalmával rárakott a szomszédjára, Pócs Józsefné minden ocsmányságot. A legkisebb volt ezek között, hogy Pócsné országos parázna (régmúlt időben), czégéres tolvaj (jelen időben is) és olyan vén szipirtó, korára nézve, mint a pap budija. Ez, ez az utolsó, ez már sok volt Pócsnének is. Utóvégre, ami csak félig igaz, az még eltűrhető, de ami nem igaz, az már nem igaz és törvényt kíván. A perben Pócsné tanúnak beidézttette Szabó Illést is, a község legöregebb emberét. 106 éves volt Illés, ökrösszekéren, dunyhák között vitték a törvényházig, s onnan fel a tárgyalóterembe két markos ember emelintette. A bíró kellő komolysággal feladta a kérdést:

- Kaparásson csak vissza kend az emlékezetébe, mennyi idős lehet az eklézsiai árnyék szék ott a Takta-partján?

Illés kaparászott (elébb a fejében), sokáig nem szólt mert nagyon-nagyon messzire kellett visszamennie elméjének. Hümmögött, homlokot ráncolt, dűnnyögött, azután legyintett:

- Hát ezt épp úgy nem tudom, mint ahogy a tekintetes bíró úr nem tudja!

A bíró türelmetlenül mondta:

- De azt csak megtudja tán mondani, hogy állott-e már a kend gyermekkorában?

Az aggastyán erre a naiv kérdésre (tisztesség ide, tisztesség oda) csendesesen röhögni kezdett. Visszaintett a múltba:

- Hogy az én gyermekkoromban? Hát mit tetszik gondolni, Matuzsálem vagyok én? Százhat éves vagyok én csak, kérem. Hát persze, hogy állott. Én is használtam (megkövetem), mint pendelyes gyerek!

- Mégis, mennyi idős lehet?

Az aggastyán arca ünnepélyes lett (vének meg tudják becsülni a vén időket). Halkan, de bizonyossággalmondotta:

- Hát én azt hiszem, tekintetes bíró úr, hogy még Árpád apánk is azt használhatta. Ha ugyan járt a mi falunkban. Mert (mesélő lett a hangja) úgy volt az, tetszik tudni, hogy száz év előtt még csak ez az egy árnyék-szék volt az egész faluban. A népek bizony csak a ...

A bíró intett neki, hogy elég, abbahagyhatja. A két markos ember felfogta az öreget, de az már annyira benne volt a múltban, hogy észre sem vette. Már az ajtónál vitték, mikor visszakiáltott:

- Hej, a napoleonját, tekintetes bíró úr, most jut eszembe, hogy nem mondtam egészen igazat!

- Megállni! – mondta a bíró az embereknek – beszéljen kend, tán eszébe jutott a keletkezési idő?

-A fenét! Csak az jutott eszembe, hogy volt a faluban egy másik budi is, az uraságé, de az kérem csak...

A bíró intett, hogy vonszolják el az öreget. Vitték, de a folyosóról még behallatszott a hangja:

- De az legfeljebb száz éves lehet csak, mert emlékszem, hogy öt éves koromban...

Dókáne aztán többé nem használta hasonlataiban a papi WC-t. Mert majd egy tehén árába került neki.

Azalatt a teméntelen idő alatt, amit megélt ez a szerény épület, sok minden változás történt a faluban is. Elhagyták például az emberek a gatyá viselést, pedig hát hol volt az szépségben a mai cájg nadrág mellett. A kalapokról is lekerültek a darutollak (ma már csak a falu bolondjának van a kalapja mellett, de az is csak kakastoll). A bocskor is kiment divatból, pedig mennyivel célszerűbb volt az, mint a komisz bakancs. Ételek is eltűntek. Az épület, iskolafelőli részének környéke tele volt szórva egykoron sulyom-héjjal. Sulyom most is van, de a kutya sem eszi. (Az azelőtt sem ette.) A lengő szakállak, szép bajszok is hová lettek? (Az utolsó szakáll nem is magyaré volt a faluban, hanem egy szegény zsidóé, de azt elvitték messze Auschwitzba, ott temetődött el.) Az emberek természete is kicserélődött, régen színesebbek voltak az emberek. Hol van már például Bakos a táltos, aki úgy tudott ígézni embert, hogy ha fogadásból követ emeltetett valakivel, az nem tudta addig letenni, míg ő engedélyt nem adott rá. Az eladott méheket pedig visszaigézte a hetedik határból is. Hol vannak a régi lovasok, akiknek a bravúráját megcsodálta még maga Ferenc Jóska is az olműtzi rajcsurban! Micsoda, micsoda változás én Istenem! Hogy szürkülünk, hogy kopunk lélekben, testben viseletben! Még a gém sem az már, mint régen. A múltkoriban egy elrepült a WC felett, hát nem ezüstös gyűrű csillogott a lábán! Régen csak az úri nők, meg a rossz vászoncelédek húztak gyűrűt. Most már a gém is. (Valamelyik madártani intézet gyűrűzhette fel. De akárki, hallatlan volt ilyen azelőtt.) És hogy megváltoztak gazdái, a papok is, hej de megváltoztak! Volt egy (nem olyan, mint a mostani nyámadtak), azzal vagy 100 évig nem bírt a halál. Még galambősz korában is felemelt egy nagy búzával teli zsákot, s a karzaton rendetlenkedő legényeket úgy összeverte (pásztori botjával), hogy napokig lepedőben kellett forgatni őket. De volt is hozzá testbéli méretezése, megreccsent alatta az épület, mikor idejött. És a másik! Aki még itt is Tacitust olvasta, meg Homéért, és úgy tudta a klasszikus nyelveket, hogy rétor lehetett volna az athéni agorán. Görög és latin hexameterek zúgtak ki lelkesen az épületből, mikor a pap magafeledtén, még itt is szavalta őket. És a harmadik! Aki a havas Helvéciából hozott kedves szőke feleséget. Idejárt sírni a messzire szakadt asszonyka, ha nagyon elfogta a honvágy a nádasok mellől a honi bércet után. Soha nem látta meg őket. Itt susog (a közeli temetőben) jeltelen sírja közelében a sejtelmes nádas. És a negyedik! Akinek a sírkövére (ha állított volna neki ilyet az eklézsia), többet lehetett volna ráírni, mint ama skotus Knox Jánoséra. Mert arra csak

az volt rávésve: Itt nyugszik egy férfi, aki soha nem ijedt meg emberi arc-tól! De ez nem emberi arc-tól, hanem a halál száz arcától sem ijedt meg. Mikor a nagy kolera volt és mint a nyulak az agár elől, úgy menekültek az úrfélék a Nagy Dög elől a halálos faluból, ez itt maradt és rendíthetetlenül temetgetett. A fél falut eltemette, s mint a kapitány a süllyedő hajón, ő volt az utolsó halott. Itt csapott rá a halál ebben az épületben. De az arca gránit volt akkor is.

És az ötödik! Aki olyan olimpuszi magabazárkózottságban élt itt hívei és barmai közt (melyeknek ellése kánoni óra volt számára), hogy szemét se rebbentette a külvilágból hozzá intézett levelekre. Egyedülálló alakja volt az antiadminisztrációnak. A levelek, melyek érkeztek, ide akasztódtak a WC falán lévő szögre, s onnan érkezési sorrendben nem olvasási célokra használta őket. Ennek köszönheti az épület, hogy egyszer püspöki vendéget is fogadhatott falai közé. Mert a püspök (szigorú egyházatya), nem kapván választ a paptól 2 levelére, nagy haraggal, személyesen szállott ki az egyházközségbe. A pap igen nagy örömmel, boldog szívességgel fogadta a ritka vendéget.

- Minek köszönhetem ezt a ritka kitüntetést, püspök atyám?!

A püspök szava füstölt a haragtól:

- Még kérdezed? Hát a leveleim?

- Miféle levelek? – kérdezte ámulva a pap.

- Mifélék? No várj csak, majd mindjárt számolunk, csak előbb a WC-be megyek még.

Bemegy a WC-be a püspök. Esik tekintete az irattárt helyettesítő szögre, s ott látja roppant ámulattal mind a két levelét. Átszűrva, de felbontatlanul. Hát ilyen egyháztörténeti paritásoknak is szolgált az öreg épület.

És az ötödik, tizedik, ki tudja hányadik pap! A régi gazdák. Oh mennyire mások voltak, mint ezek a mostaniak az utolsó félszázadban. Egyszóval: ahol minden változó: ember, állat, matéria, még Kossuth Lajos emléke is, annál jobban meg kellett volna becsülni a változás nélküli régi dolgot. De bizony nem becsülik: ilyen az ember! Annyira nem, hogy mikor az épületet új gazdája, egy városból idekerült pap (városa idegen megszállás alá kerülve, őt kirúgták onnan) meglátta, s visszaemlékezett a városi modern WC-re, fitymálva mondta: - Micsoda ócska rondaság ez! Látszik, hogy falun vagyunk! De az épület nem vette ezt rossz néven, hiszen nem értette. Állt az új gazda szolgálatára is, aki lassan hozzászokott. Sőt eljött az idő, mikor az új pap bizonyos fajta megbecsüléssel, sőt enyhe büszkeséggel kezdett viseltetni a WC iránt. Egyszer ugyanis a faluba vetődött egy érdekes öregúr, egy nyugalomba vonult dzsungelkutató. Fantasztikus múlt állott mögötte. Közel három évtizedig cirkált őserdőben, Ázsiában, Afrikában és a Szigeteken. Werne elszürkült mellette, mikor kalandjairól beszélni kezdett, May Károly ásító unalmú olvasmánya degradálódott az ő élményei mellett. A vén dzsungelbajnok öreg korára (hogyan legyen a mindennapi kenyere), demokratikus népnevelővé lett

és ez, saját bevallása szerint keservesebb és szűkebb kenyér volt, mint például Borneóban annak idején az óriáskígyó vadászat. Bizony szűk kenyeret jelentett. Mert például a taktai faluban is (hiába tették közhírré, s hiába ajánlotta pap, jegyző, tanító), egyetlen paraszt sem jelent meg az előadáson, pedig tél volt, ráérő idő, mikor eszi meg az unalom az embert. Viszont beléptidíjul 40 fillért kellett volna fizetni (oh mely csekélység azért az érdekes színes világért, amit az öreg nyújtott érte), de 40 fillér mégiscsak 40 fillér (négy cigaretta ára!), s mivel egyáltalán nem valószínű, hogy taktai embernek valaha is lesz dolga ott az óperencián túl, hát minnek költsön olyanra, aminek nem veszi hasznát. Így az öreg dzsungeles ember csak néhány gyermeknek, meg a papnak, tanítónak jelenlétében tartott egy óras előadást hajborzoló élményeiről, s az irdatlan földek messzi tájairól, embereiről. Meg egy öreg parasztnak, aki merő véletlenségből bevetődött oda. De ez unatkozva hallgatta, csak akkor csillant fel a szeme, mikor a tudós arról a borneói vad szokásról kezdett beszélni, hogy ott az öreg embereket megeszik. Itt, az előadásnak ennél a részénél érdeklődéssel kezdett figyelni az öreg, s helyeslően bólintgatott:

- Ippeg úgy, mint nálunk, tekintetes úr. Itt is a megfáradott öregembert semmi nem becsülik, s meg akarják enni. Hej, egyforma a világ és annak szokása erre is, arra is!

Mikor vége volt az előadásnak, az öreg tudós megszemlélte a pénztárat és olyan fintorra rándulhatott az arca, mint valaha a dajákok közt, mikor az óriáskígyó csapdában csak néhány haszontalan gyíkot talált. Valamit mormogott, hogy oroszlánok kellenének ide, az ilyen faluba, hiszen egy fejvadász telepen is nagyobb érdeklődés lenne egy előadás iránt, mint itt ezeknél... Szóval a bevétel olyan, de olyan csekély volt, hogy abból se a kosztja, se az éjjeli szállása nem telt volna ki az öregúrnak. Azért a tanító adott neki ebédet és uzsonnát, vacsorára és éjjeli szállásra pedig a pap hívta meg. Akkor este történt a papi WC földrajzi felmagasztalása is. Azon az estén (mint egy vén varázsló) csodálatos tájakat, embereket, szokásokat idézett fel az öregúr, ahogy ültek ott a lámpa kedves fényében (kint szikrázott a hold). És ő beszélt, beszélt Abessziniáról, Madagaszkárról, Borneóról és a dzsungelekről, oh a végtelen dzsungelekről, amelyekbe bemegy az ember, mint roppant alagútba, ifjú erővel és évek múlva találja meg a másik végüket, oh micsoda évek múlva! És akkor büszkén felcsattant az öreg dzsungelembert hangja:

- Egy dologra vagyok még büszke tiszteletes uram, földrajzi és etnográfiai felfedezéseim mellett. És ez az a velem született tehetség, hogy soha nem tévedtem el 30 év alatt. Mindig megtaláltam a helyes irányt, a legvadabb bozótban is, mindig meg tudtam találni azt, amit kerestem.

A pap mélézva bólogatott, s akkor az öreg felállott:

- Pardon egy pillanatra kimegyek...

A pap is felállott:

- Majd megmutatom...

Az öreg tiltakozóan emelte fel kezét:

- Köszönöm, megtalálom én kérem, hiszen... Kiment az öregúr. Kint szikrázva sütött a téli hold. A pap a lámpába bámulva tűnődözött azok felett a színes és csodálatos dolgok felett, amelyeket ma este hallott.

- De mi ez? Lassan már egy negyedórája, hogy kiment az öregúr, s még mindig nem jön. Már éppen indulni akart utána, mikor megnyílt az ajtó, és feltűnt az öreg dzsungelkutató zavart és szégyenkező arca:

- Uram, tiszteletes uram – suttogta megszégyenülve – nem találom!

A pap elmosolyodott, és kiment vele. Kitűnt, hogy az öregúr mindent sorra vett: a padrajáró ajtót, a nyárikonyha ajtót, a tyúkólajtót, a füstölőhelyiség ajtaját, de a WC-ét mégsem találta. Mert bizony az (miután az iskolás gyermekekkel közös volt), jó távol volt a lakástól, a papi és iskolai teleknek pontosan a gránicán, helyesebben az egész épület az iskolai telken feküdt, csak az ajtaja nyílt a papi telekre.

- Ott van, kérem!

A tudós még mindig zavarodott volt:

- Ez az? Néztem én kérem ezt is (mondta maga igazolásául), de csak messziről. Azt hittem, hogy méhes!

Mikor visszamentek ismét a meleg szobába, a lámpa kedves fényébe és leültek, a vén dzsungelvándor nagyot sóhajtott:

- Uram – mondta és érzett hangjában a mély tisztelet a papi WC iránt – tiszteletes uram a birtokosa annak a földrajzi helynek, az egyetlennek a földön, ahol én eltévedtem, s amire nem találtam reá. Ilyen nincs több sem Európában, sem Ázsiában, sem Afrikában kérem. A pap mosolygott, de a tudós komoly arccal papírt, ceruzát vett elő:

- Raritás ez kérem, életem egyik raritása. Szíveskedjék megmondani, hogy a földrajzi hosszúság és szélesség milyen fokai közt fekszik ez a WC?

A pap harsogva kacagni kezdett, s intett, hogy nem tudja. De a tudós nem nyugodott bele, s még azon éjszaka a csillagok segélyével megállapította a WC pontos földrajzi fekvését. És feljegyzéseket csinált. S besorozta a Takta-parti WC-t a legérdekesebb élményei közé.

Így lett nemcsak történelmileg, hanem földrajzilag is értékes és nevezetes a kis épület. Sőt nevezetes lett még más szempontból is. Nevezetesen: szociális szempontból. Lobogószemű (és lobogóhajú) fiatalemberek jöttek egyszer a faluba hárman. Vén Kodak fényképezőgépekkel, rajzírónokkal, hátizsáknyi jegyzetpapírral. A falvak régi szociális vonatkozásban érdekes helyeiről készítettek monográfiát.

- Egyszer – mondták az egyik párttitkárnak, akihez szállottak – mutasson nekünk olyan helyeket a faluban, ahol a múltban nem volt válaszfal az emberek között!

- Tán a kocsmá, kérem! – mondta a titkár.

- No gyerünk a kocsmába!

Megnézték a nagy ivót, s az egyik lobogóhajú egy kis ajtócskára mutatott:

- Az hová vezet?

A kocsmáros múltba néző szemekkel mondta:

- Az kérem a különszoba volt. Oda csak urak (írnokig bezárólag) léphettek be...

A lobogóhajúak szemrehányóan néztek a párttitkára:

- Hát hol volt itt az egyenlőség.

Az megvakarta a fejét:

- Tán a temetőben, kérem!

Hát menjünk a temetőbe!

Elindultak, de be se mentek. Az egyik lobogóhajú rámutatott a többi síroktól elkülönített, már az úton is látható kriptasorra:

- Hát ezek?

A titkár szégyenkezve makogta:

- A gazdagok sora ez kérem...

A lobogóhajúak dühösek lettek a titkára (mintha az lett volna az oka annak, ami volt):

- Hát nincsen ebben a rongy faluban semmi vigasztaló!

Akkor a megijedt titkárnak szorultában (asszociáció révén) eszébe jutott a gyerekideje, az iskoláskora, s megkönnyebbülten, vígan felkiáltott:

- Dehogyan kérem, dehogyan nincs!

- No mondja már!

A titkár fejet vakart:

- De az nem valami díszes hely kérem!

- Hát osztán!

- Mert az kérem (követem alásan) egy budí!

- No, no...

A titkár akkor elvezette a lobogóhajúakat, s azok megnézvén a circumstanciákat, mint az elemibe jutott hal a vízben, olyan buzgalommal, lobogó szemekkel (s hajakkal), hozzáfogtak azonnal fényképezni, mérni, rajzolni, írni... Aztán elviharzottak. S néhány nap múlva az egyik újságban lobogószenvédélyű riportot olvashatott az ország a taktai WC-ről, amely (vesszenek a múltak), a múltban az egyetlen hely volt (mert sem a kocsmá, sem a temető nem volt az), ahol együtt lehetett (persze rekeszek azért voltak), a falu agytrösztjéhez tartozó pap (úgyis mint: úr) és a falu gyermekserege (úgyis mint: paraszt). S a vén WC híre szállott. Még külföldre is kikerült, mert egyik országos vezetőember egy külföldi sajtókonferencián, a maga utánozhatatlanul egyéni zsargonjában (vélvén, hogy ezzel nagy sebet fakaszt az emigránsszíveken), feneketlen gúnnyal mondta el a világlapok szerkesztőinek, hogy a magyar faluban csak egy szociális hely volt a múltban, ahol egyenlőség volt: a taktai WC.

Állott a vén WC a változó időben. Állott, mert irgalmas volt hozzá az idő. És mert értéktelen volt (materiára) és kicsiny volt, nem bántotta a Történelem sem. Kastélyok elvevődtek, vagy felperzselődtek és kirabolódtak (amerre hordozták a szabadság véres zászlait), neki nem történt semmi baja. Ő túl kicsi volt ahhoz, hogy baja essék. Nem lett üres csiga-

ház sem (mint például magyar földön), amint a költő mondja (a minaret, amiből kipusztult a török s a müezzia), mert hiába változnak az idők, pap és gyerek van és lesz, míg a világ világ. Bár a papok és gyerekek cserélődnek, s sokan közülük messzi elsodrónak (temetőbe, vagy idegen földekre). De az idegen mezőkön is velük van a KÉP.

Íme jön haza egyszer egy rongyos sovány fogolykatona valahonnan Ázsiából, Vladivosztook alól (micsoda rettentő távolság) és mikor megérkezik, az állomásról bejövet, bekopog a Tóth Istvánné ablakán:

- Hé, Erzszi! Él az urad, csókoltat!

Az ácsné felzokog a boldog örömtől és ezer kérdés buggyan a száján:

- Oszt mit üzen, mit üzen?

Elmosolyodik a megviselt fogolykatona (mióta nem mosolygott már) s azt mondja:

- Azt üzeni, hogy szeretne már a Takta-parton minél előbb megint budít javítani! (Mert ez volt az az ács, aki néhány éve kicserélt pár reves gerendát az épületen.)

Hát szóval még Ázsiában is emlékezés vagyon róla, a Takta-parti szerény épületről.

II.

Mátyás király meg Dózsa Gyuri (akivel olyan csúnyán kibabráltak az urak), meg Nagybotú Lőrinc, meg Martinovics (akinek sötét arcáról még most sem tűnt el a felhő, hogy mi volt hát: spion-é vagy szabadsághős?), meg Kossuth Lajos, meg sokan mások, akiknek a Ma is nagy tiszteletet ad, annak idején mind-mind felekezeti iskolába jártak, mert más nem is volt. Az öreg Petrovics meg egyenesen olyan kényes volt, hogy a fiát nem is adta volna más iskolába, csak protestáns iskolába.

A mi korunk legnagyobb vezéreibei is csaknem mind olyan iskolába szívták a tudományt, ami templom (vagy zsinagóga) mellett volt. De ím csak egyszer a betűvetők, lenyomott orgonasípok módjára, az Úrnak 1948-ik esztendejében nekitámadnak a felekezeti iskolának. Nekik ugyan a felekezeti iskola jelenével lett volna bajuk (nekik s a gazdáiknak), de a stratégia szabályai szerint persze nem frontálisan támadnak, hanem először is a múltat, a felekezeti iskolák múltját kezdik veretni nehéz gyanúsításokkal. No ezek közt volt olyan is, ami túllőtt a célon... Azt mondja például egyszer egy paraszt a papnak:

- No találja ki tisztelendő úr, hogy ki áll most itt az én szemelyemben tisztelendő úr előtt? Milyen származás?

A pap elmosolyodik. Könnyű a kérdés. Azt mondja:

- Ország Bodnár Mihály becsületes paraszti ember!

Az ember fejet ingat:

- Nem jó! Nem jól tetszik tudni. De azért felteszem a második kérdést is: Mi a foglalkozása ennek az embernek, aki szemben áll most itt a tisztelendő úrral?

A pap újra mosolyog. Ez még könnyebb kérdés:

- Földműves foglalkozás. Az volt még a hetedik ősapjáé is tán?!

A paraszt fejet ráz:

- Ezt se jól tetszik tudni!

- Hogy-hogy?

A paraszt előhúz egy gyűrött újságot, s a pap kezébe nyomja rámutatván egy helyre, ahol ezt adja hírül a türelmes papíros: „A felekezeti iskola a múltban nem volt a nép iskolája, csendőrök és népnúzókat nevelt...” A parasztnak megszikrázik a szeme. Az újságra üt (a „pars”-ra, a „toto” helyett):

- Eszerint tehát én, aki felekezeti iskolába jártam, nem paraszt vagyok, hanem valami úrféle, tán még báró is. (Dühösebb lesz): - És eszerint én nem földműves vagyok, hanem csendőr és népnúzó, úgy tessék ezután rám nézni. A pap csitítgatja, hogy nem minden szelet kell mellre szívní, de a paraszt (igaz és egyszerű dolgok embere) dohogva megy el, s ezt mondja mentében:

- No, ha erről a dologról így írják az igazat, akkor tisztában vagyok én...

A pap megakasztja:

- Alljunk meg szomszéd, mert amit most akar még mondani, az más reakció...

Hát igen, a megköpdösött múlt, az fáj a népnek. Hisz az ő múltjukat is bántják vele. Hiszen nehéz és keserves életük legszebb esztendei ott mentek el a felekezeti iskolában. Ott nyíltak ki lelki szemeik, olyan az nekik, mint a lelki bölcső. S lám még a testi bölcsőt sem teszi ki az ember, ha már nincs rá szüksége a színbe (hogy le ne piszkolja a tyúk), hanem a padlásra még azt is, tiszta helyre.

A pergőtűz a felekezeti iskola múltja ellen egyre erősödik (mint egykor az Isonzónál a digó csinálta a harmadik, negyedik napon). Az emberek füstölögnek. Azt mondja az egyik:

- Az volna a becsület, ha megmondanák nyíltan, hogy szükségük van rá, oszt elvinnék, hisz tehetik, de mire való ez így?!

Egy másik (bibliás ember) oktatóan mondja:

- Krisztus Urunkat is, nem tudja szomszéd? Előbb hamis vádakkal gyalázták, megköpdösték, oszt csak aztán feszítették ki. Régi recept ez, szomszéd!

A tanító is kezd nyugtalan lenni. Szereti az iskoláját. Jól összelőtték a tantermet a háborúban, de már kijavította. Telente előadásokat rendezett s ezek bevételeit erre fordította. Amerikából is (volt tanítványoktól) kért és kapott segílyt. Az egyház is megtette, amit tehetett. Mikor a nyugati protestáns egyházaktól jó pár ezer forint segíly jött (azzal, ez volt a kifejezett rendeltetése, hogy azt csak kimondottan egyházi célra

szabad felhasználni), több mint ezer forint jutott az iskolára is. Hiszen egyházi cél az is: veteményeskert, drága melegágy az egyház számára. A tanító nyugtalan és kérdi a papot:

- Mi a teendő, kérlek szépen?!

A pap legyint:

- Semmi! Vagynak nekünk felettes hatóságaink, püspök atyáink, zsinati öregjeink, sioni bölcseink. Náluk a mi szájunk. Tudják ők, hogy mit kell tenni.

De azért nyugtalan lesz az ő szíve is kicsit. Hogy megnyugodjék, előveszi a Bibliát, s találmra kereső kezei között megnyílik az azon a helyen, ahol ez olvasható: (I.Kir XXI,1-16 v.) „Lőn pedig ezeknek utána, vala egy szőlője a Jezréelbeli Nábótnak, mely szőlő Jezréelben vala, Akhábnek, a samáriabeli királynak háza mellett. És szóla Akháb Nábótnak mondván: Add énnékem a te szőlődet, hogy énnékem legyen veteményes kertem, mert közel vagyok és szinte az én házam mellett, és tenéked érette jobb szőlőt adok annál. Vagy ha tenéked tetszik, pénzül adom meg az árát. Felele Nábót Akhábnek: oltalmazzon az Úr engemet attól, hogy tenéked adjam az én atyáimtól maradott örökségemet. Akkor hazaméne Akháb nagy bánattal és búsulással a beszéd miatt, melyet szólt néki a jezzréelbeli Nábót mondván: nem adom tenéked az én atyáimtól maradott örökségemet. És lefeküvék az ő ágyára és orcáját a fal felé fordítá, és nem evék kenyeret. Hozzája menvén pedig az ő felesége Jezábel monda néki: miért háborodott meg a te szíved, és kenyeret nem eszel? Ki felele néki: mert ama jezzréelbeli Nábótnak szólék mondván őnéki: add énnékem a te szőlődet pénzen, vagy ha inkább tetszik, más szőlőt adok néked érette. Ő pedig felele: nem adom tenéked az én szőlőmet. És monda őnéki Jézabel az ő felesége: Ekképpen bírod-e no tán te az Izráel országát? Kelj fel, egyél kenyeret és a te szíved örvendezzen, én tenéked adom a jezzréelbeli Nábótnak szőlőjét. És levelet íra Akháb nevével, melyet megpecsétle az ő gyűrűjével, és elküldé a levelet a Véneknek és a Fő embereknek, kik Nábóttal egy városban lagnak vala. Ekképpen írt vala pedig a levélben mondván: Hirdessetek böjtöt és ültessétek Nábótot a nép között a főbb helyre. És ő ellene állassatok két hamis férfiakat, kik tanúbizonyyságot tégyenek ellene mondván: megszidalmaztad mind az Istent, s mind a királyt. Annakutána vigyétek ki és kövezzétek meg őtet, hogy meghaljon. Akképpen cselekedének azért a vének és a fő emberek, kik az ő városában lagnak vala, miképpen Jézabel nekiek megizente vala, és amint a levélben megírta vala, nelyet nekiek küldött vala. Böjtöt hirdetének, és ültetétek Nábótot a nép között a főbb helyre. Előjövének azután két hamis férfiak, és ő ellenébe leülének, és tanúbizonyyságot tőnek ő ellene azopk a hamis férfiak Nábót ellen a nép előtt mondván: megszidalmazta Nábót az Istent és a királyt. Kivivék azért őtet a városból és megkövezék őtet és meghala. Azután megizenék Jézabelnek mondván: Megköveztetett Nábót és meghólt. Lőn pedig, mikor meghallotta volna Jézabel, hogy megköveztetett volna Nábót és meghólt volna, monda

Akhábnak: kelj fel és foglald el a jezréelbeli Nábótnak szőlőjét, melyet néked nem akara adni pénzen, mert nem él Nábót, hanem megholt. Hallván azért Akháb, hogy megholt volna Nábót, felele ő, hogy alámenne a jezréelbeli Nábótnak szőlőjébe, hogy elfoglalná azt.”

A pap becsukta a Bibliát és örvendezni kezdett szívében: íme nem itt kell fejüket törni a püspök atyáknak, zsinati véneinknek, itt a felelet. Van Bibliájuk, van feleletük! Ezen azután nagyon megnyugodott, hiába próbálták nyugtalanítani, egyre vadabb propaganda támadásokkal a sajtó is, meg a rádió is. Beszéljenek. Van felelet! Megnyugodott a tanító is, mert a városban lévén dolga, ahogy a vasúti restaurációban a pohár sörröcskét hörpingeti, hallja hogy a szomszéd asztalnál a felekezeti iskolákról folyik a szó, s az ott ülők között van egy általa régen ismert híres nagy jogi tudós ember is. Ez csak hallgatja a vitatkozókat, azután legyint:

- Ugyan kérem, kár erről beszélni. Ezt a jogot nem lehet elvenni. Törvények, békeszerződések biztosítják. Ezt csak akkor lehetne megszüntetni, ha az érdekelt fél lemondana róla és önként beleegyezne. Vannak dolgok, amiket nem lehet megcsinálni, mert...

A tanító ezen nagyon megnyugodott. Az agitáció pedig oly nagymértékben folyt tovább, hogy mindenki erről a dologról kezdett már beszélni. Volt egy presbiter (Kovács Menyus), aki helyeslőleg azt mondta (olyan ember lévén, hogy a saját fiától is sajnálta a kenyeret):

- Ha elveszik, hát elveszik. Idáig is alig tudtuk tartani, most legalább nem lesz rá semmi köccségünk...

De megfelelt neki a kurátor:

- Te Menyus, idáig se nagyon költöttél reá. Lám a tavalyi egyházi adód sincs még kifizetve. Meg oszt, hogy lehet valaki olyan tökkel ütött, hogy azt higgye: neki ezután semmibe se kerül az iskola?! Hát az állam nem az adózók forintjaiból tartja majd el? S az adózók néhány ezer kivételével nem mind keresztyének-é Magyarországon?!

Erre elnémult a fősvény Kovács. De az öreg Dóka presbitert rossz sejtelmek gyötörték, azért azt ajánlotta, hogy már előre gondolkozzanak arról, mit csinálnak majd a pénzzel, amit az elveendő iskoláért adnak.

- Mibe fektessük?

A pap legyintett:

- Semmibe se!

- Miért?

- Azért – mondta a pap -, mert ha csakugyan elveszik, akkor úgy fogják elvenni, hogy nem adnak érte egy kréta árát sem.

Felhördült erre a presbitériumnak egy baloldali tagja:

- Ne tessék mán ilyet mondani tisztelendő úr. Mert még baj lehet belőle. Hát azt tetszik hinni, hogy lehet az ilyesmit...

Erre aztán a fősvény Kovács Menyus is felhördült:

- Még hogy ingyen? A világtörténet nem hallott ilyet...

De a pap intett nekik, hogy hagyják abba, céltalan és korai még ezekről a dolgokról beszélni. De hogy nem volt korai, azt megmutatták a következő napok. Mikor szinte órák alatt megszületett a XXXIII. törvénycikk. Előtte való napokban volt a püspök atyák és zsinati bölcs vének gyűlése. A taktai papnak volt köztük egy jó ismerőse, egy nagy egyházi atya, annak írt, emlékeztetvén őt az ígére. De a nagy ember visszaírt, hogy az iskolához való jogunkat már úgysis eljátszottuk (mint haszontalan szolgálk), Isten ítélete az, ami történt, legyen meg az Ő akarata. (Meg az Ortu-tayé!) Különben is – így az egyházatya – az iskola nem status confessionis, nem érdemes érette martiriumig nemet mondani. Ez a levél kedden jött és a taktai papnak feneketlen szomorúsággal lett tele tőle a szíve. Nagy bú-sultában nagy memorandumra készült, de közben a Zsinat engedett vala az erőszaknak, és a következő órákban, szerdán éjszaka szentesített az országgyűlés egy része által elfogadott törvény. (Oh éjszaka, éjszaka! De ismerős vagy!) Így azután a pap széttépte a memorandumot, mert törvénytisztelő ember volt világeletében, és törvénné lett tényt nem szabad immár bírálni (sötét a börtön, édes kint a lég), de fejet kell hajtani. Ami elvégeztetett, az elvégeztetett. A törvény azonnali hatállyal kimondotta, hogy a felekezeti iskolák, minden melléképületükkel és területeikkel együtt haladéktalanul az állam tulajdonába mennek által.

- Sic... fata volerunt! – sóhajtott a pap, de mivel nyugtalan és szomorú volt a szíve elővette a Szentírást (a Nagy Nyugtatót), és az megnyílván kezei között, esett tekintete eme ígére: (II. Sámuel XII. rész 16-23 v.):

„És könyörge Dávid az Istennek a gyermekért, és böjtöle is Dávid, és házába bemenvén, a földön hála és fekvék. Felkelének azért az ő házában való öreg emberek, és menének ő hozzája, hogy felvénék őtet a földről: de nem akará, és nem is evék óvélek kenyeret. Hetednapra azért meghala a gyermek, és nem merik vala a Dávid szolgálai neki megmondani, hogy meghólt volna a gyermek, mert ezt mondják vala: im még mikor a gyermek élne. Szólottunk neki, és meg sem halotta szónkat, hogy merjük azért megmondani neki, hogy meghólt a gyermek, hogy magának nyavalyát szerezzen. Látván pedig Dávid, hogy az ő szolgálai suttognának, eszébe vevé Dávid, hogy meghólt volna a gyermek és monda Dávid az ő szolgálainak: meghala-é a gyermek? Azok mondának: meghólt. Felkelvén azért Dávid a földről, megmosdék, és megkené magát, és más ruhát vón reája, és bemenvén az Úr házába és imádkozék. Azután beméne a maga házába, és étket kére, és kenyeret vivének eleibe és evék. Akkor mondának az ő szolgálai nékie: mi dolog lőn ez, amit míveltél? A gyermek míg éle böjtöltél és sírtál, holott pedig immár mikor meghólt a gyermek, fölkelvél és ettél kenyeret? Monda ő: míg a gyermek élt, addig böjtöltem és sírtam, mert ezt mondtam: ki tudja? Talán az Úr könyörül rajtam, és megél a gyermek? De most, mivelhogy meghólt, vajon miért böjtölnél? Vajon vissza hozhatnám-é véle?

A pap sokáig, nagyon sokáig maradt úgy, odahajolva az Ige fölé, és a szívébe lassan beleszívódott a Dávid nyugvása. És belesóhajtott az éjszakába. Kelj fel fájdalmad nyoszolyájáról drága református Dávid, mert íme tenéked, miután elvételtes a gyermek, nem vénasszonyos lélekölő halottsiratgatás, hanem más a dolgod. Ne a halottat sirasd? Élőkre nézz!

III

„Küzdeni? Más korok küzdtek könyvért, keresztért, ostyáért és zászlóért: ez nekünk már mind semmi volt. Mi már a Semmiért harcoltunk...” (Babits)

Krónikák írják, hogy mikor Temesváron Losonczi kapitulált a pogány török előtt, mindenbe bele tudott törődni. Beleegyezett, hogy elvétessék a vár (drága bástyája egy egész országnak), hogy elvétessék a kard (amelytől a becsület és a föld függött), és hogy elvétessék a mártíromság szép lehetősége is. De mikor maradék rongyolt és véres csapatkájával a kaján török csordák között kivonult a várból és egy török utána kapott az apródja süvegének, kicsordult a keserű pohár. És Losonczi azért a kis dologért felborította a kapitulációt és képes volt arra, hogy a török kard alatt véres áldozattá legyen. Igen, mert tulcsordult a pohár.

Azon az éjszakán, amely arra a napra következett, mikor az ecclesia militans kapitulált, fájdalomtól és beletörődéstől eltörődve feküdt rekamié-nyoszolyáján a taktai pap kábult álomban. De egyszer csak felretent: kint a szép piros hajnalban megszólalt a kakas, a parókia nagy piros-tarka kakasa, amelyikről nemrégén állapította meg valaki, hogy a legbátrabb állat (mert csendőrcsákó díszítést mer viselni még ma is). A pap felriadt. Először kábán nézett szét, aztán eszébe jutott a tegnapi nap. A nagy történelmi esemény. És akkor, mint a villanás, szívébe hasított valami, de úgy, hogy majdnem felordított.

- Jaj a WC!

Erről egészen, teljesen, totálisan megfeledezett ezekben az izgalmas napokban. Pedig, pedig – suttogetta rémülten – pedig íme erre is rátenyerelt a törvény, hiszen ez is iskolai funduson terül el.

- Hej azt a...

Hát persze. Hiszen úgy építették az ősök, hogy közös legyen az oskolás gyermekekkel, azért pontosan az iskola és a papi ingatlan határán építették, de úgy, hogy az épület maga teljesen iskolai területen fekszik, csak kisebbik rekeszének ajtaja nyílik a parochiális fundusra.

- Hej azt a...

A papot kihajtotta az ágyából a nyugtalanság. Ruhát kapdosott magára, s kisietett a WC-hez. Hogy hátha, hátha, mégis... De nem. Itt nem lehetett vita. Minden mérés nélkül, egyszeri ránézésre is látszott, hogy a WC vitathatatlanul iskolai területen fekszik. Megsemmisülve nézte a pap és suttogetta az ajka. Az ősökkel beszélt:

- Miért nem tettétek, csak legalább három lépéssel tettétek volna beljebb!

De az ősök hallgattak. Ha szóltak volna is azt mondták volna csak:

- Török-tatár-német időkben éltünk mi. Akkor nem kellett olyes-mire gondolni.

A tokaji hegy felett nagy vereslő pirosságban kélt a nap. A WC felett vizimadarak húztak, kéklett az ég, susogott a nádas, békésen csillogott a víz. Gyönyörű életés nyári reggel volt, de a pap szíve tele volt halotti szomorúsággal. Nézte a vén WC-ét, az értéktelen és mégis becses, szerény kis épületet, s a szomorúsága átváltozott konok daccá és füstölgő dühhé. És ott a nyári reggelben, belekiáltotta a sirályok vijjogásába:

- Nem adom!

Magasra emelte a kezét (szavalók örök pózába), s csengeni kezdett ajkán a híres vers (némi módosítással):

„Egy WC-ért (eredetiben: egy kis rögért), ha meg kell halnom, Hát meghalok: de nem adom!”

S ekkor megrezzent. Mert a WC iskola felőli oldalán felbukkant a vén kurátor becsületes szép magyar arca. Kijött az öreg a hajnalon, megnézni még egyszer az eklézsia sok százados volt tulajdonát: az oskolát és annak portáját. Kijött megnézni olyan szemekkel, mint amilyenekkel a gazda szokta a jégvert vetést, amiből nem eszik ő már kenyeret, hiába volt övé az ekézés, a barázda, verejték, ami odahullott. Egymásra néztek, s akkor a vén kurátor (szétfigyelvén elébb, hogy nincs-e ártalmas szél) benyúlt a zsebébe, s pakli gyufát vett ki. És a pap megrettenve látta, hogy odalép a nádereszhez, és máskor szelíd szemének bogarán olyan tűz lángol, amilyen Przemyslnél lehetett a szeme, mikor az átadás előtt levegőbe vetette a Werk-et. Ilyen lehetett Losonczi szeme is a kapituláció után. Hej, Losonczi népe ez. De nem igen lehetett filozofálni, mert az öreg már sercegett a gyújtót. Ráordított hát:

- Mít csinál ember?!

Az öreg a WC-re intett és a hangjában fagyos nyugalom és retentő gúny volt:

- Ez a budí olyanná lett most, mint a csecsemő egykor Salamon király előtt. Ketten tartanak jussot hozzá. Csak az a különbség, hogy Salamon előtt ahhoz a gyerekhez csak egy anyának volt joga. Ehhe meg jussa van, tegnap óta mind a két anyának. És mivelhogy ez nehéz ügy lett volna még Salamonnak is, és mivelhogy a Salamonok régen meghaltak, hogy a mai ítélnőknek meg ne fájuljon a fejük, könnyíték rajtok!

- A pap elnémult:

- S hogyan akarja?

- A kurátor felemelte a gyufát:

- Szép piros lángok egyék meg...

A pap alig tudta lebeszélni az öreget, a XXXIII. törvénycikk folytán eltökélt tűzáldozatáról.

- Várjunk még kurátor úr. Hátha van menekvés. Hisz olyan értéktelen, olyan semmi (legalább is az ő szemükben) ez a WC. Hátha mégis Salamonok lesznek, s legalább a papi rész nekünk jut.

- Légyen a tisztelendő úr hiti szerint! – mondta az öreg.

És így menekült meg az öreg WC az államosítás első reggelén a piros tűzhaláltól.

Az egyház vénei (a kálvinista Zion bölcsei) alaposan meghányták, vetették az ügyet, a WC dolgát. Csak ez maradt, mert a többi immár elvetett vita és megkérdés nélkül. Így azután a WC-re irányulhatott minden gond és figyelem. Volt, aki azt tanácsolta, hogy lapítani kell. Hátha nem is veszik észre! És csak 32 esztendeig kell várni, akkor a törvény szerint beáll az elbirtoklás esete, s a WC vitatlanul az ekléziáé marad majd papi javadalmazásként. Az ezt ajánló öreg lelkes érvekkel támogatta javaslatát és ezzel fejezte be beszédét:

- Eccóval lapítani kell, hátha sikerül. Csak 32 évről van szó, s mi az a 32 esztendő? Mi ráérünk kérem. Egyebet se teszünk, mióta magyar a magyar, mint lapítunk és várunk!

Voltak, akik helyeseltek neki, de a pap felmordult:

- Nem jó a terv.

- Hogy-hogy? Már mér ne vóna?

- Azért – mondta a pap komoran -, mert ha erre az álláspontra helyezkedünk, állandó bizonytalanságba taszítódok. Képzeljék el kérem, 32 hosszú éven keresztül úgy feküdni le minden éjjel, hogy jaj, hátha holnap mégis észreveszik, hogy az is iskolai telek. Az idegeim mennének bele tönkre atyámfiai, értsék meg. Nem is szólva arról, hogy keresztyén szempontból és becsületes magyar szempontból is hibás a dolog...

- Hát kérem – mondta egy másik presbiter – akkor vóna nékem egy más takaros tanácsom. Vágjuk le belőle a tisztelendő úr részit, oszt bontsuk, le és építsük fel a papi telken. Biztonság okáért annak is a kellős közepiben.

Tetszetős volt a terv, de a tanító (mint presbiteri jegyző volt jelen) megölte ezen szavaival:

- Most kaptunk rendelkezést, hogy egy szöveget se szabad elvinni az iskola területéről, mert a BTK-be ütközik. Ha a megcsonkítást észreveszik...

Közbekiáltott egy öreg bölcs (Amerikát járt vén magyar):

- Hát akkor csináljunk úgy, mint Amerikában. Ott csak úgy toszigálják a hajlékokat egyik telekről a másik fundusra. Ennél a budinál ez éppen könnyen menne, mert hiszen faalkotmány, kőfundamentumon. A követ otthagyjuk, s a többit hat pár ökörrrel úgy elhúztatjuk, mint a parancsolat.

De ezt is leintették:

- Az egész ország rajtunk röhögne, ha ez kitudódnék. A siralmat még csak elbírjuk valahogy, dehogyan nevetséges is legyék az ember, azt már nem...

A fiatalság nagy barátja, a vén Komor presbiter legyintett:

- Hagyni kell kérem, ha már úgy megkívánták és ettől függ boldogságuk és az üdvük. Mi pedig szólunk a fiatalságnak, egy bált sikerítenek, s annak a bevételéből olyan egy budit táncolnak össze a tisztelendő úrnak, hogy még.

A pap tagadólag rázta a fejét:

- Ez ugyan testnek szolgáló alkotmány, de bál árán nem kell. És különben is, én ragaszkodom a régi WC-hez. „Tartom a juszt!”, mint a nagy költő mondja.

A helyi Sion bölcsei erre azután vállat vontak s megbízták a papot, hogy tartsa a juszt. Már ameddig lehet. Oszk ha mégis-mégis WC nélkül talál maradni, akkor csak hajtasson újra gyűlést, mert majd lesz valahogy, ha szegény is az eklézsia, azt nem fogják engedni, hogy WC nélkül maradjon a papjuk. Mert van ugyan a faluban még most is elég porta, ahol WC nincsen, s az emberek, akik ott laknak, mégis élnek, no de viszont egy papi ember mégse mehet a... egyszóval csak szóljon, amikor majd kell. Azután kezét fogtak papjukkal, vigasztaló szöveget mormogtak és elkövetkeztek a gyűlésből.

A pap a gyűlés után kiült a kertjébe, közel a WC-éhez, agyában kergették egymást a gondolatok, tervek, szándékok, vélesek, néha ránézett az épületre, mintha ihletet akarna tőle venni. Mit kéne csinálni, mit kéne csinálni? Most sugárzó fényben jelentek meg előtte az öreg kis épület történelmi, földrajzi, szociális értékei, úgy érezte, hogy ezt a WC-t (amelyet úgy lenézett, mikor idekerült) nem lehet, nem lehet feladni. Kínjában észébe jutott önkéntelenül az öreg Arany Verse a fülemile madárról:

„A bántalmat előadja.

Jogát, úgymond, ő nem hagyja,

Inkább fölmege a királyhoz

Térden csúszva...”

Álljunk meg csak! – kiáltott. Király ugyan nincs már (hál Istennek), de van helyette más hatalmasság, s annak joga van segíteni, kegyelmezni...

- Hm! Hm! – mély gondolatokban töprengett sokáig.

- Hát igen! – mondta kiderült arccal. Arra gondolt, hogy van neki egy nagy embere, akét félíg tanítványi, félíg baráti szeretettel övez már hosszú évek óta, ez igen igen közel van a Legfelsőbb Helyekhez, rokonilag is, mámiként is. Ez jó lesz patrónusnak. De akkor elkomorult az arca. Mert észébe jutott: írt volt ő nemrég ennek a nagy egyházatjának, mikor még szabad volt (a XXXIII. törvénycikk előtt), s kapott is tőle feneketlen bánatba taszító levelet. Azt írta volt a nagy egyházatya: az iskola nem status confessionis, nem olyan dolog, hogy a martiriumig érdemes lenne érte nemet mondani. Mit fog ez gondolni, vélni, szólni, ha most előhozakodik neki a WC ügyével?! Hogy fogja ez megérteni a maga nagy magasságában (a magasban sokszor köd és felhő is kószálgat), hogy egy ilyen semmi dolog, mint egy papi WC, ami csakugyan nem status

confessionis-hoz tartozó, és csakugyan olyan dolog, amiért a mártíriumig nem érdemes nemet mondani, hogy egy ilyen nyomorult kis alkotmány hogy oda tud nőni az emberhez, akinek érzéke van a hagyomány iránt, a régi juss iránt, ha az mindjárt csak egy WC is. Hogy fogja ez megérteni, hogy itt Losonczi szelleme jár vissza. Hogy oda lehet adni várat, kardot, jussot, mindent, de a magyar nem bír odaadni egy süveget... Csüggedten legyintett. Nem, ez nem járható út! Estig töprenkedett, kínlódott, de azután (mivel nem adatott más ösvény), mégis megírta a nagy egyházatyának a levelet. És kérte benne, hogy hatalmas befolyásával hasson oda, hogy a WC megmaradhasson. Hisz eddig is volt némi kivételezés: meghagyatott, kivételt a XXXIII. törvénycikk alól a négy ősi kálvinista kollégium. Amik, ha nem működtek volna (micsoda századok nem tudták elfújni fáklyájukat), oh de rongyos, de hiányos, de foghíjas lenne a magyar történelem, s a magyar irodalom. Mert százait adták ezek a hősöknek, tudósoknak, mártíroknak, gránit embereknek századokon át. Kérte, hogy amiképpen megkegyelmezés történt ezeknek a drága vén anyaoskoláknak, úgy kegyelmezzenek meg ennek a szóra sem érdemes kis épületnek is. Adják ezt meg az ősi kollégiumok mellé nagylelkű „aufschlag”-nak.

Írt, s írás közben eszébe jutott a papnak, Nagyida cigányainak története, amelyet kétségbeesett kacajnak írt meg az öreg aranytollú Arany, és akkor döbbenve eszmélt rá, hogy Nagyida ez is, hogy Nagyida van itt, legalább is minden száz évben visszakísért, és könnyes lett a pap szeme. A WC pedig – birtokáért míg folyik a tusa – áll, egyelőre a régi módi szerint (egy rekesz a papé, kettő a gyermekeké). Áll az aranyló nyárban az életes Takta-parton s nem is sejtí, hogy „hollószárnyaival lebeg ott fenn a zordos enyészet” nádteteje felett. Mi lesz a sorsa? Felette szállnak a vizimadarak és a felhők (példázva, hogy mulandó az élet), tegnap éjszaka kuvik kuvikolt a tetőormán (még jó, hogy nem babonás a pap). Mi lesz a sorsa? Nem jött még meg a válasz a nagy egyházi atyától, hogy hajlandó-e segíteni az együgyű épület szomorú sorsán, s hogy vállalja-e a patrónusságot.

Még nincs válasz. De van remény. Mert a reményt nem lehet eldobni (sánta koldus, hogy dobna el támaszkodó botját) míg élünk, s míg rohan felettünk az idő és őrlnek a Történelem roppant malmai. Mi lesz a vége? Ennek a krónikának a végére csakugyan teljes joggal oda lehet tenni finis helyett az obligat jelzést.

Folytatása következik!

Takta-part, 1948. július 1.

A kéziratához Szabó Lajos az alábbi két levelet csatolta:

Budapest-Pozsonyi-Úti Református Egyház
(Hálaadás Temploma)
V., Pozsonyi-út 58.
Telefon: 188-715. Csekkszám: 64,435.

Nagytisztelű Szabó Lajos református lelkész úrnak
Taktaszada

Mélységes szomorúsággal olvastam leveledet és prédikációdát. Nagyon-nagyon hosszú levelet is hiába írnék, hogy valamiképpen megpróbáljam megmagyarázni neked azt, hogy ez az allegorikus írásmagyarázat, amit te „Ige szerinti feleletnek” minősítesz, mély meggyőződés szerint egyáltalán nem az. Az, hogy ott is szőlőről, és a mi szóhasználatunkban is szőlőskertről van szó, rendkívül nagy kísértés arra, hogy összekapcsolja az ember a kettőt, pedig az Ige szerinti feleletet ebben a kérdésben egészen máshol kell megtalálni.

Vajon ez a mélységes fájdalmat okozó ítélet, ami ránk következett, milyen Ige szerinti magatartást ró kötelező erővel egyházunkra? Magyarán: olyat vesz-e el az állam, amit

1. mi már régen el nem vesztegettünk,
2. ami az egyháznak olyan lényegi része (status confessionis), ahol a mártíriumig nemet kell mondani?

Mindezekről talán egyszer, ha a jó Isten alkalmat ad, beszélgethünk egymással.

Őszinte szeretettel köszönt
Berci bácsi
Budapest, 1948. június 19.

Kedves Berci Bácsi!¹

Vettem leveledet. Ha Te „mélységes szomorúsággal” olvastad az én írásomat, én viszont a Tiédet „feneketlen szomorúsággal” olvastam. Majd egyszer élőszóval megmondom Neked, hogy miért.

Ennek az egész ügynek két része van, az egyik a XXXIII. törvénycikk előtti, a másik a XXXIII. törvénycikk utáni. Ingathatatlan vagyok abban a hitemben, hogy az első résznek az igéje az I.Kir. 21,1-16 volt. A második résznek (amiben most vagyunk) viszont érzésem szerint ez az igéje: „Míg a gyermek élt, addig böjtöltem és sírtam, mert ezt mondtam: ki tudja, talán az Úr könyörül rajtam és megél a gyermek. De most, hogy meghalt, vajon miért böjtölnék? Vajon visszahozhatom-e azzal? (II. Sám. 12,22-23.)

Visszatekintve az első részre igen-igen kicsiny vigasztalás az, hogy a legrosszabb, amitől egyháztörténeti szempontból féltém, mégsem következett be, s a Zsinat (ha nagyon finoman is), de mégis kifejezte, hogy amit tett, azt kényszerből és nem önkéntesen tette.

Az ügy így le is zárult az egyházra nézve, de nem zárult le reám nézve. Engem ugyanis az államosítás során az a veszedelem fenyeget, hogy a lelkészi WC-t (jámbor nádfedeles házacska a Takta-parton), miután az iskolai funduson van, s egybe van építve az iskolai WC-el, elveszik tőlem. Miután a nyomorult helyzetben levő egyház nincs abban a helyzetben, hogy új papi WC-t csináltasson, végsőkéig ragaszkodom a régi WC-hez, bár tudom, hogy nem status confessionisról van szó, és nem érdemes érte mártíriumig nemet mondani.

Ez a „Nagyidája” ennek az ügynek. Meg is írom, bárhol vagyok én Arany Jánostól, vagy szegény Szabó Dezsőtől. Milyen szép volna, ha a krónika mégis happy enddel végződne, ezért nagyon kérek, hogy Te a Te hatalmas befolyással légy szíves odahatni, hogy ez a Wc ne vétessék el tőlem. Ez adassék meg még a meghagyott ősi kollégiumok mellé nagylelkű aufschlagnak. Ha ezt megcsinálod nekem, akkor nagy hálám mellett egy kéziratot példányt dedikálok neked a krónikából.

Előre is fogadd mély hálámat, mellyel vagyok szerető öcséd:
Taktaszada, 1948. június 25.

¹ Bereczky Albert

Győri Istvánné

**A Sárospataki Füzetek (Új folyam) tartalomjegyzé-
ke az 1997/1. számtól 2007/2. számig
szerzők szerint**

1.	Teológiánk életéből	1999/1	
2.	Oktass, hogy éljek! (szerző ismeretlen)	2004/1	
3.	Ágoston István György	Lekció: ApCsel 1,1-8; Textus: 2,4/a Lorántffy Zsuzsanna évforduló 200- ben	2000/1
4.	Ágoston István György	Szent István és a reformációs millen- niumi összefüggések	2000/2
5.	Ágoston István György	Szabó Lajos és a református teológiai örökség	2001/1
6.	Ágoston István György	Horthy Miklós kormányzó és a Vitézi Rend	2004/2
7.	Ágoston István György	Részletek a parókialis könyvtáralapít- ás történetéből	2007/2
8.	Baráth Béla	Nagy Antal Mihály: Bibliai régiségtan (könyvismertetés)	1997/1
9.	Barcza József	Luther és a reformáció Magyarorszá- gon	1997/2
10.	Barcza József	A Református Egyház szerepe a for- radalomban, különös tekintettel Ra- vasz László ny. püspök jelentőségére	1998/1
11.	Barcza József	Bírálati jelentés Dienes Dénes „Az első püspökválasztás a Tiszáninneri Református Egyházkerületben” cím- mel benyújtott doktori értekezéséről	1998/1
12.	Barcza József	A reformáció emléknapja és Tisza István	1998/2
13.	Barcza József	Rohoska József progresszív nézetei 1918-1919-ben	2001/1
14.	Barnóczki Anita	A Sárospataki Füzetek repertórium	1999/2
15.	Békési Sándor	Egyház és kultúra	2000/2
16.	Bencsik János	Laki-Lukács László – Varga Gábor: „Maradjon örök emlékezetben” Lak, 2004. pp 286.	2007/1
17.	Benke György	Dékáni székfoglaló beszéd	1997/2
18.	Benke György	Keresztyénség és európaiság	1997/2

19.	Benke György	A kisgyermekkeresztény szellemű nevelése	1998/1
20.	Benke György	A Karácsony mai üzenete	1998/2
21.	Benke György	Risus Paschalis	1999/1
22.	Benke György	Rímes arcképek az abaúji egyházmegye múltjából	2001/1
23.	Benke György	Benke Imre beszámoló levele Amerikába érkezéséről	2004/1
24.	Berényi József	Oktass, hogy éljek! – Lukács 24,5-7	2001/1
25.	Berényi József	Oktass, hogy éljek! – Luk 2,9	2001/2
26.	Berényi József	Száz szilánk	2002/2
27.	Berényi József	Dienes Dénes: A református kegyesség jellemző vonásai a 18. sz.-ban Magyarországon (könyvismertetés)	2002/2
28.	Bertalan Imre	Tiszáninnen - tengerentúl	2001/2
29.	Bloesch Donald	A gonosz problematikája (ford.: Hunyadi János)	2004/1
30.	Blokhuis, Peter	A keresztény felsőoktatás természete és feladata	2003/1
31.	Bolvári-Takács Gábor	A Széphalom évkönyv új kötetei	2003/1
32.	Bolyki János	Opponensi jelentés Győri István: A szövegkutatás szerepe az Újszövetség megértésében c. doktori értekezéséről	1998/1
33.	Börzsönyi József	A bosszú a Zsoltárookban	1998/1
34.	Börzsönyi József	A föderál-teológia jelentkezése a holland teológiában	1999/2
35.	Börzsönyi József	A „berit” szó eredete	2000/1
36.	Börzsönyi József	A szövetség fogalma az Ószövetségben	2001/2
37.	Börzsönyi József	Megemlékezés a teológiai tanárok emléktáblájánál 2001. október 23-án	2001/2
38.	Börzsönyi József	A család Isten üdvtervében az Ószövetség szerint	2002/1
39.	Börzsönyi József	A gyülekezet anyagi alapjai az Ószövetségben	2003/1
40.	Börzsönyi József	Az Ószövetség irodalmi értelmezése	2005/2
41.	Börzsönyi József	A „Református Teológia Dicsősége”	2005/2
42.	Börzsönyi József	Támár és Ammon története irodalmi elemzése Shimon Bar-Efrat munkájában	2006/1
43.	Börzsönyi József	Magnalia Dei	2007/2
44.	Bullinger Heinrich	Két értekezés (Ford.: Szőnyi György)	1998/2
45.	Csohány János	Ahogy én ismertem Szabó Lajost	2001/1

46.	Csohány János	Beszámoló a X. Egyháztörténeti Szaktanfolyamról	2001/2
47.	Csohány János	Az Alföldi Nyomda emlékműve	2003/1
48.	Csohány János	Segesváry Lajos rejtélyes életútja	2003/2
49.	Csohány János	Gondolatok Kálvin betegségről, halálának okairól	2003/2
50.	Csohány János	Belmisszió a református oktatásban	2004/1
51.	Csohány János	Gaál Botond: Református vagyok (Recenzió)	2004/1
52.	Csohány János	A Reformáció vívmányai	2004/2
53.	Csohány János	Egy igazságkereső történetíró	2004/2
54.	Csohány János	Várady József: 50 éves találkozás és az Exodus	2005/1
55.	Csohány János	Zoványi Jenő (1865-1958)	2005/2
56.	Csomós János	Isten gondolatai és útjai	2004/1
57.	Csorba Dávid	Politikum és vallási türelem – Csúzi Cseh Jakab prédikációs mentalitása	2002/2
58.	Csőri István	Zombori Gedő életpályája	1997/1
59.	Davis Thomas J.	Az intolerancia megtestesítője: Kálvin János a 19. századi történelemlétkönyvekben (ford.: Hős Orsolya)	2007/1
60.	Dékány Endre	Csohány János: Kírándulás a debreceni múltba (könyvismertetés)	2001/2
61.	Denke Gergely	Adalékok a kollégium-partikularizmus történetéhez	1997/1
62.	Dienes Dénes	Sárospataki Füzetek	1997/1
63.	Dienes Dénes	„Használni akarván ő nemzetének”	1997/2
64.	Dienes Dénes	Rendelt idő	1997/2
65.	Dienes Dénes	Liturgia Sacrae Coenae	1998/2
66.	Dienes Dénes	Kisfaludi Orbán református prédikátor végrendelete	2001/1
67.	Dienes Dénes	Viharfelhők a pataki Teológia egén az 1930-as években	2002/2
68.	Dienes Dénes	Sawyer Frank: Filozófiai perspektívák III. Reneszánsz, reformáció, felvilágosodás (könyvismertetés)	2002/2
69.	Dienes Dénes	Farkas András: „Az zsidó és magyar nemzetéről”	2007/2
70.	Enghy Sándor	A Seol és a megváltás kérdése a Zsol-tárok könyvében	1999/1
71.	Enghy Sándor	Oktass, hogy éljék! – Péld 14,25-27	2003/2

72.	Enghy Sándor	A Jahve örökkévaló uralmába vetett hit értelme Dániel könyvében	2003/2
73.	Enghy Sándor	Halál, feltámadás, örök élet az Ószövetségben	2004/2
74.	Enghy Sándor	Simon Wiesental emlékére	2005/2
75.	Enghy Sándor	Izsák megköztötetése, mint Izrael szenvedésének szimbóluma	2006/1
76.	Enghy Sándor	Zofóniás és Jósiás	2007/1
77.	Estók József	A börtönpasztoráció és a börtönlelkészi szolgálat helyzete	2002/1
78.	Fazekas Csaba	A Tiszáninneri Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyesházasságokkal kapcsolatos vitában, 1839-1844.	2001/1
79.	Fehér József	Cs. Szabó Lászlóra emlékezve	2005/2
80.	Fekete Csaba	Bullinger és hazánk	2004/2
81.	Fekete Csaba	Veresegyházi négyszáz szarvashibája	2005/2
82.	Fekete Csaba	Jer, áldott vendég!	2006/1
83.	Fekete Károly ifj.	A Gyakorlati Teológiai Tanszék munkája a jövő igénye és lehetősége szerint	1998/1
84.	Fekete Károly Ifj.	Szabó Zoltán, a gyakorlati teológus	2002/2
85.	Füsti-Molnár Szilveszter	Csak a hasonló ismerheti meg a hasonlót	2000/1
86.	Füsti-Molnár Szilveszter	Haereses oportet esse! (Az eretnekségekre szükség van!)	2001/1
87.	Füsti-Molnár Szilveszter	Az „új prófétaság” hatása Tertullianusra	2007/2
88.	Gaál Botond	Pál apostoltól Barth Károlyig és tovább	2000/2
89.	Galuska Imre	Néhány fejezet a Harangod-vidék református egyháztörténetéből	1997/1
90.	Gáspár Csaba László	A keresztyénség és a nem keresztyén vallások	2007/2
91.	Geréb Zsolt	A misszió kérdése az első Thesszalonikai levélben	2000/2
92.	Gilicze Tamás	A kérdés kérdése	2007/2
93.	Győri István	A harmonizáció és a szövegkutatás kérdése a Máté szerinti evangéliumban	1997/1
94.	Győri István	A Theológiai Akadémia akkreditációja A Sárospataki Református Teológiai Akadémia küldetésnyilatkozata	1997/1

95.	Győri István	Bolyki János: Opponensi jelentés Győri István: A szövegkutatás szerepe az Újszövetség megértésében c. doktori értekezéséről	1998/1
96.	Győri István	Itt van Isten köztünk?	1998/1
97.	Győri István	A karácsonyi ünnepkörhöz tartozó igeszakaszok a D-kódexben	1998/2
98.	Győri István	A szenvedés motívuma Mátyás Ernő néhány teológiai művében	1999/1
99.	Győri István	A református felsőoktatás néhány kérdése	1999/2
100.	Győri István	Akadémiánk végnapjai – ötven éve történt....	2000/1
101.	Győri István	Akadémiánk végnapjai – ötven éve történt...II. rész	2000/2
102.	Győri István	Akadémiánk végnapjai – ötven éve történt...III. rész	2001/1
103.	Győri István	Szabó Lajos: Utolsó szalmaszál (könyvismertetés)	2001/1
104.	Győri István	A Lélek szerint járjatok! – A Galatákhöz írt levél tanítása a Szentlélek munkájáról	2001/2
105.	Győri István	Akadémiánk végnapjai – ötven éve történt...IV. rész	2001/2
106.	Győri István	Oktass, hogy éljek! – Zsolt 146,3	2002/1
107.	Győri István	A pataki Főiskola vándorkönyvtára	2002/2
108.	Győri István	Szabadi István: Latin nyelvtan – református teológiai hallgatók számára (könyvismertetés)	2002/2
109.	Horváth Barna	Pályánk emlékezete	1998/1
110.	Horváth Barna	Pályánk emlékezete II.	1998/2
111.	Horváth Barna	Pályánk emlékezete III.	1999/1
112.	Horváth Barna	Pályánk emlékezete IV.	1999/2
113.	Horváth Barna	Pályánk emlékezete	2000/1
114.	Horváth Barna	Pályánk emlékezete VII.	2000/2
115.	Horváth Barna	Pályánk emlékezete	2001/1
116.	Horváth Barna	Pályánk emlékezete VIII. – Utazni kell!	2002/1
117.	Horváth Barna	Oktass, hogy éljek! – 2 Kor 6,1-2	2002/2
118.	Horváth Barna	Lévay József példája	2002/2
119.	Horváth Erzsébet	A pataki Teológia sajátosságai az 1930-as években	2002/2
120.	Horváth Krisztina	Protestantizmus Magyarországon a felvilágosodás korában	2005/1

121. Hörcsik Richárd	Bocskai István, a református politikus	2005/1
122. Hős Csaba	A tengerentúli homiletika néhány hangsúlyos pontja	2005/1
123. Hős Csaba	Jézus a győztes	2006/1
124. Hunyadi János	Beszámoló az Akadémia életéről	1997/2
125. Kádár Ferenc	Hogyan prédikált Jézus?	2000/1
126. Kádár Ferenc	Benke György: Zsoltárprédikációk (könyvismertetés) Zergi Gábor: Az élők csomójába bekötve (könyvismertetés)	2000/1
127. Kádár Ferenc	Mid-America Journal of Theology Theme Issue: Preaching (könyvismertetés)	2000/2
128. Kádár Ferenc	A református igehirdetés lényege és legfőbb jellemzői	2001/1
129. Kádár Ferenc	Kiváltság és felelősség – gondolatok liturgusi szolgálatunkról	2002/1
130. Kádár Ferenc	Szabó Zoltán homiletikai öröksége	2002/2
131. Kádár Ferenc	Lelkészi szolgálatunk különleges környezetben – a börtönben végzendő szolgálat homiletikai és liturgikai kérdéseiről	2003/1
132. Kádár Ferenc	A misszió gondolata a Zsoltárok könyvében	2003/2
133. Kádár Ferenc	A szent hely utáni vágy a Zsoltárok könyvében	2004/1
134. Kádár Ferenc	A lelkeszi hivatás	2004/2
135. Kádár Ferenc	Egy tizenkilencedik századi lelkipásztor arcképe	2005/1
136. Kézi Erzsébet	70 évvel ezelőtt nyitotta meg kapuit az angol internátus	2002/1
137. Kézi Erzsébet	A politika és az oktatáspolitikai kapcsolata Klebelsberg Kunó koncepciójában	2002/2
138. Kis Sándor	A lengyelországi reformáció	2007/1
139. Kiss Endre József	Kazinczy Ferenc „Világossága”	2001/2
140. Kiss Endre József	A Kazinczy és alsó-redmeczai Kazinczy és báji Patay családok rokonsági kapcsolatai	2002/1
141. Kiss Endre József	Bullinger a Tiszán innen	2004/2
142. Kiss Endre József	Oktass, hogy éljek! – 2 Kor 3,17	2005/1
143. Kiss Endre József	Európai könyvkultúra magyar földön	2005/1
144. Kiss Pál	Az idő, örökkévalóság és történelem problematikája Kirkegaard és Barth alapján	1997/1

145. Kocsis Attila	Oktass, hogy éljek! – 2 Kor 5,17	2006/1
146. Kocsis Attila	Oktass, hogy éljek! – Karácsonyi harangszó	2007/2
147. Kóris Ljos	Foglyok, rabok a Bibliában és egyházi szolgálatok a mai foglyok között	2001/1
148. Kovács Ábrahám	Vallási tolerancia, fundamentalizmus és politika Amerikában	2007/2
149. Kovács József	A Magyarországi Református Egyház 1948/51-es liturgiai reformja	2003/2
150. Kovács József	„A hit hallásból van...”	2003/2
151. Kovács Dániel	Szabó Lajos útja a néphagyományhoz	2001/1
152. Kovács Dániel	Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán Centenáriumán	2002/2
153. Kozma Zsolt	A Vizsolyi Biblia hagyatéka és örökseinek kötelezése	2005/1
154. Kövér László	Aki küldetést teljesít...	2005/1
155. Kövy Zsolt	A Losonci Református Teológiai Szeminárium	2003/1
156. Ladányi Sándor	A Magyarországi Református Egyház az 1930-as években	2002/2
157. Ladányi Sándor	A magyarországi Református Egyház az 1956-os (és az azt megelőző) esztendő(k)ben, valamint a Református Megújulási Mozgalom	2006/1
158. Lévay Botond	Csohány János: Életpályák – publicisztikai írások (könyvismertetés)	2001/2
159. Liptay Lothar	A nem-keresztény vallások, mint keresztény teológiai probléma	2007/2
160. Makoldi Sándorné	Laki-Lukács László – Varga Gábor: Maradjon örök emlékezetben (könyvismertetés)	2007/1
161. Mészáros István	Előszó	1997/1
162. Misák Marianna	Dokumentumok Karacs Teréz életéből	2001/2
163. Molnár János	Harc az iszlám igazáért	2007/2
164. Molnár Sándor	Néhány fejezet Telkibánya vallási életéből	2003/1
165. Molnár Sándor	Néhány fejezet Telkibánya vallási életéből	2003/2
166. Molnár Sándor	Néhány fejezet Telkibánya életéből	2004/1
167. Muggeridge Malcolm	A keresztény társadalomnak vége – de Krisztusnak nem (ford.: Rácsok Gabriella és Hegyi Zita)	2001/2
168. Muggeridge Malcolm	A keresztény társadalomnak vége – de Krisztusnak nem (Helyreigazítás)	2002/1

169.	Murray John Courtney	A jelenkori probléma: Isten halála (ford.: Hegyi Zita)	2003/2
170.	Nagy Antal Mi- hály	Lectori salutem!	1997/1
171.	Nagy Antal Mi- hály	Theológiai megújulásunk alapkérdései	1997/1
172.	Nagy Antal Mi- hály	Herzl Tivadar (1860-1904)	1997/2
173.	Nagy Antal Mi- hály	Történelem és kronológia	1997/2
174.	Nagy Antal Mi- hály	Történelem és kronológia (2)	1998/1
175.	Nagy Antal Mi- hály	A megváltás szükségessége és alapja	1998/2
176.	Nagy Antal Mi- hály	Történelem és kronológia (4)	1998/2
177.	Nagy Antal Mi- hály	Történelem és kronológia (3)	1999/1
178.	Nagy Antal Mi- hály	Credo	1999/2
179.	Nagy Antal Mi- hály	Történelem és kronológia	1999/2
180.	Nagy Antal Mi- hály	Történelem és kronológia	2000/1
181.	Nagy Antal Mi- hály	Aquinói Szent Tamás: Catena Aurea. Máté kommentárja	2000/1
182.	Nagy Károly Zsolt	„Tört tojásnak felső fele”	1999/1
183.	Nagy Károly Zsolt	„...Isten dicsőségére, és a lélek felüdí- tésére...”	1999/2
184.	Nagy Károly Zsolt	A szépség fogalma az Ószövetségben	2000/2
185.	Nagy Károly Zsolt	Adottságok, tények, metaforák – avagy mit lát egy látó?	2003/2
186.	Nagy Károly Zsolt	Tod und Trommel	2007/2
187.	Németh Csaba	Némethi Ferenc, Tokaj kapitánya	2005/2
188.	Németh Pál	Megfontolások	2007/2
189.	Novák István	Egyházfegyelem	2001/1
190.	Novák István	Egyháztársadalmunk – Kísérlet egy- fajta egyházzociológiai „látólet” felvételére	2003/1
191.	Novák István	Sajnálom – de én csak így láttam	2004/1
192.	Novák István	Az egyházi elit	2005/1
193.	Novák István	Az igehirdetés mai problémái	2006/1

194. Oláh Tímea	A templomszenteléstől a szerencsejátékokig	2005/2
195. Osterhaven M. Eugene	The Foundation of our Faith and Theology Hitünk és teológiánk alapja (Ford.: Rácsok Gabriella)	1997/1
196. Pásztor Gyula	Oktass, hogy éljek! – 1 Kor 11,26; 2 Tim 4,1-5	2007/1
197. Pásztor János	Misszió és ökumené	2004/2
198. Pásztori- Kupán István	Kicsoda az, „Aki tegnap és ma, és mindörökké ugyanaz?”	2000/2
199. Peres Imre	Eszkatológia és hitvallás a katakombák művészetében	2007/2
200. Pintér Mihály	Gróf Teleki Pál, a nemzetnevelő	2003/1
201. Rácsokné Berényi Ilona	A „kegyelem” kérdése Reményik Sándor költészetében	2005/1
202. Sawyer Frank	How can we go forward? Hogyan tovább? (Ford.: Rácsok Gabriella)	1997/2
203. Sawyer Frank	The roots of totalitarianism A totalitarizmus gyökerei (Ford.: Rácsok Gabriella)	1997/2
204. Sawyer Frank	Is there place for God int he inn of Philosophy?	1998/1
205. Sawyer Frank	Van-e Isten számára hely a filozófia fogadó-jában? (Ford.: Hunyadi János)	1998/1
206. Sawyer Frank	Star of the Nativity	1998/2
207. Sawyer Frank	Karácsonyi csillag (Ford.: Füst-Molnár Szilveszter)	1998/2
208. Sawyer Frank	Új életre feltámadva	1999/1
209. Sawyer Frank	A filozófia az első princípiumok nyomában (Ford.: Füst-Molnár Szilveszter)	2000/1
210. Sawyer Frank	A filozófia és teológia (ford.: Füst-Molnár Szilveszter)	2000/2
211. Sawyer Frank	Vezetőnek lenni (ford.: Rácsok Gabriella)	2001/1
212. Sawyer Frank	Benedict Spinoza (1632-1677)	2001/2
213. Sawyer Frank	A háború igazolása és az igazságosság mint a béke munkálásának eszköze (Ford: Rácsok Gabriella)	2002/1
214. Sawyer Frank	Szociológiai, pszichológiai és etikai dimenziók – Dosztojevszkij „Bűn és bűnhődés” című regényében	2002/2
215. Sawyer Frank	Az egyház szerepe ma a társadalomban (ford.: Rácsok Gabriella)	2003/1

216.	Sawyer Frank	Csillagnézőben – theologia naturalis a magyar költészetben	2003/2
217.	Sawyer Frank	Valláspszichológia (ford.: Rácsok Gabriella)	2004/1
218.	Sawyer Frank	Keresztyén politikai etika Augustinus, Luther, Kálvin és Kuyper	2004/2
219.	Sawyer Frank	Tv, videó és Internet etika (ford.: Rácsok Gabriella)	2005/1
220.	Sawyer Frank	A gondviselő félelem (ford.: Rácsok Gabriella)	2005/2
221.	Sawyer Frank	Hideg kőtemplomok melege – a közép- és kelet-európai egyház megtagasztalásai (ford.: Rácsok Gabriella)	2006/1
222.	Sawyer Frank	A szférák felszabadítása (ford.: Rácsok Gabriella)	2007/1
223.	Sawyer Frank	Isten létezik – igaz, vagy hamis az állítás? (ford.: Rácsok Gabriella)	2007/2
224.	Sell Alan P. F.	Conservation and Exploration in Christian Theology Hagyományörzés és új utak keresése a keresztyén teológiában (Ford.: Rácsok Gabriella)	1997/1
225.	Sell, Alan P.F.	Isten nyilvános tisztelete	2003/1
226.	Seres Ödön	A Sárospataki Református Theológiai Akadémia Évkönyve (könyvismertetés)	1997/1
227.	Somogyi Dezső András	Gróf Klebelsberg Kunó egykori vallás- és közoktatásügyi miniszter nemzetépítő érdemei a Sárospataki Református Főiskoláért	2007/1
228.	Szabó András	Reformáció Északkelet-Magyarországon – meggondolkodtató esetek	2003/2
229.	Szabó Zoltán József	A megújított Magyar Református Egyház szervezetének kétfókuszos értékelése	2003/2
230.	Szabó Zoltán József	(Egyház)vezetők és vezetés	2004/2
231.	Szathmáry Sándor	Nagy Antal Mihály: Bibliai hermeneutika (könyvismertetés)	1997/1
232.	Szathmáry Sándor	Dr. Nagy Antal Mihály professzor életútjának rövid áttekintése, teológiai életútjának bemutatása 77. éves jubileuma alkalmából	2007/2

233.	Szathmáry Sándor	A szabadság teológiája	2007/2
234.	Szatmári Emília	A Teremtésről – dilemmák az egyházi közoktatásban	2005/2
235.	Szatmári Emília	Méliusz Juhász Péter helye és szerepe a magyarországi reformációban	2007/1
236.	Szőnyi György	Cyprianus	1999/1
237.	Szűcs Ferenc	Sawyer Frank: Filozófiai perspektívák IV. (könyvismertetés)	2000/1
238.	Szűcs Ferenc	Hatalom, ellenállás, forradalom és erőszak a református teológiában	2006/1
239.	Tanászi Árpád	Húsvét- és naptárkérdés	2000/1
240.	Tanászi Árpád	Húsvét- és naptárkérdés – 2.	2000/2
241.	Tanászi Árpád	Oktass, hogy éljek! – Luk 24,1-9	2003/1
242.	Tarsoly Eszter	A szcientológia keresztyén szemmel	2007/2
243.	Török Béla	Oktass, hogy éljek! – Bírák 18,24	2004/2
244.	Vadnai Zoltán	A tanítványok Márk evangéliumában	2000/1
245.	Vági László	Egy nyugdíjas lelkipásztor gondolatai az ökumenéről	1997/2
246.	Varga Gábor	Hajdúböszörmény Református Hetilapja	2003/1
247.	Victor István	Oktass, hogy éljek! – Ámós 8,5	1998/1
248.	Victor István	Oktass, hogy éljek! – Jer 36, 1-2	1998/2
249.	Victor István	Oktass, hogy éljek! – Jel 14,7	1999/1
250.	Victor István	Oktass, hogy éljek! – Jer 6,14	1999/2
251.	Victor István	Oktass, hogy éljek! – Ruth 2,12	2000/1
252.	Victor István	Oktass, hogy éljek! – Ez 22,20	2000/2
253.	Virágh Sándor	Denke Gergely	2003/1
254.	Vroom M. Hendrik	A keresztyének és a vallások (ford.: Rácsok Gabriella)	2007/2
255.	Vroom M. Hendrik	Hit, élet, meglátások – tükör által (ford.: Rácsok Gabriella)	2007/2
256.	Wajne J. Baker	Egyház, állam és rajongás	1998/1
257.	Zergi Gábor	Jónás 1,1-3	1997/1
258.	Zergi Gábor	Berényi József: Rúth könyve (könyvismertetés)	1997/1

A SÁROSPATAKI FÜZETEKET
ALAPÍTOTTA: ERDÉLYI JÁNOS 1857-BEN
ÚJRAINDÍTOTTA: HORVÁTH CYRILL 1904-BEN
ISMÉT ÚTJÁRA BOCSÁTOTTA: A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS
TEOLÓGIAI AKADÉMIA 1997-BEN